

KISEBBSÉG- KUTATÁS

MINORITY STUDIES

24. évfolyam, 2015. évi 4. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző

Szerkesztők:

Ferenc Viktória, Gazsó Dániel, Halász Iván, Kántor Zoltán

Szerkesztőbizottság:

*Pomogáts Béla (elnök),
Doncsev Toso, Halász Iván,
Kántor Zoltán, Kocsis Károly,
Miskolczy Ambrus, Péntek János,
Szarka László, Szász Zoltán,
Tóth Ágnes, Tóth Pál Péter*

Kiadja a Lucidus Kiadó
1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: (+36-1) 282-2250

Szerkesztőségi titkár: Vágó Pálné

Tipográfia: *Drobek Ödön*

Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft.
1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Tel.: (+36-1) 349-5494

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 84.
Tel./fax: (+36-1) 225-2866.
Internet: www.lucidus.hu,
www.hhrf.org/kisebbssegkutatas,
<http://bgazrt.hu/npki/kiadvanyok/kisebbssegkutatas/1/>

A lap megjelenik negyedévenként.
Éves előfizetési ár: 5600 Ft (áfá-val)
Lapszámonkénti ár: 1400 Ft.
Előfizethető a kiadónál

a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján.

Nyomás és kötés: Oliton Kft., 1104 Budapest, Kada utca 149.

Felelős vezető: *Balogh Antal*.

HU ISSN 1215–2684

TARTALOM

TANULMÁNYOK

KÜLHONI MAGYAR PEDAGÓGUSHALLGATÓK A FÓKUSZBAN

A „Pedagógushallgatók pályaaorientációs vizsgálata 2014/15” c. kutatás kereteiről	7
MÁRTON János: Kik, miért és hogyan? Tanító- és óvodapedagógus-képzés Erdélyben – ahogyan a résztvevők látják. Egy kérdőíves kutatás tapasztalatai ...	9
MORVAI Tünde: Az új szlovákiai magyar pedagógus generáció	39
ÁGYAS Réka: Diákként sokat tanultunk, tanítóként még többet?! Pedagógushallgatók pályaaorientációja a Vajdaságban	66
FERENC Viktória: Kik lesznek a jövő pedagógusai? – egyéni tényezők és intézményi hatás a kárpátaljai magyar nyelvű pedagógusképzésben	89

KISEBBSÉGI KÉPVISELETI MODELLEK

VIZI Balázs: Kisebbségek politikai szerepe és a nemzetközi szervezetek Európában	124
VARGA Péter: A nemzeti kisebbségek szabad választásokhoz való joga az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélkezési gyakorlatában	142

ERDÉLY MAGYARSÁGA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

CSEKE Péter: Új erdélyi tájékozódás 1929/1930 fordulóján. Egy nemzedéki paradigmaváltás tanulságai	155
---	-----

KÖNYVISMERTETŐ

BAKK Miklós: Sorok Bodó Barna <i>Civil szerepek – civil szereplők</i> című könyve elé...	173
KOVÁCS Kinga: Erdélyi Magyar Civil Évkönyv 2014	175

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Blasen, P.H.; Ellensohn, Ch.; Ivan, A.; Balla, T.: Ada-Kaleh, egy letűnt al-dunai színfolt kinyíló emlékezete (Komáromi Sándor)	180
Vezovnik, A.: A balkáni vendégmunkások megítélése Szlovéniában: hősök, mert áldozatok? (Pethő-Szirmai Judit)	188
Belousov, S. S.: A lengyelek Kalmükföld etnoszociális térségében (Zoltán András)	193
Turda, M.: Nemzetépítés a modernkori Európában (Tötös Áron)	196

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Kilcher, A. B.: Etno-irodalom: a „keleti zsidó” legitimitása Joseph Roth műveiben (Komáromi Sándor)	201
Iliescu G. C.: Román szereplők és kulturális elemek a kortárs spanyol irodalomban (Pethő-Szirmai Judit)	208

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Aramini, D.: A keresztény Róma mítosza és a Római Tanulmányok Intézete: Kísérlet a fasizmus és a katolicizmus szintézisére (Pethő-Szirmai Judit)	213
---	-----

KISEBBSÉGI POLITIKA

Saxinger, K.: A Moldovai Köztársaság kulturális és politikai tájékozódása Kelet és Nyugat között (Komáromi Sándor)	218
---	-----

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Beran, Z.: A közrendbiztosítás korai formái a középkor végi Cseh Királyságban (Komáromi Sándor)	222
Caruana-Galizia, P.: A földközi-tengeri munkaerőpiac integrációja: a máltai reálbérek regionális kontextusban 1836-1913 között (Pethő-Szirmai Judit)	224
Koeltzsch, I.: Interetnikus kapcsolatok Prágában a két világháború között (Szeghy-Gayer Veronika)	229

RESUME	233
--------------	-----

CONTENTS

STUDIES

MINORITY HUNGARIAN PRESERVICE TEACHERS IN THE FOCUS

The research “Career Orientation of Hungarian Preservice Teachers in the Neighbouring Countries of Hungary” in a nutshell	7
János MÁRTON: Teacher Training in Transylvania from the Perspective of the Participants: Who, Why and How?	9
Tünde MORVAI: The New Generation of Hungarian Teachers in Slovakia	39
Réka ÁGYAS: Career Orientation of Prospective Teachers in Vojvodina: did We Learn More as Pupils or as Teachers!?	66
Viktória FERENC: Individual and Institutional Factors in Subscarpian Hungarian Teacher Training Programmes: Who will be Our Future Teachers?	89

MODELLS OF MINORITY REPRESENTATION

Balázs VIZI: Minorities and International Organisations from a Political Perspective	124
Péter VARGA: Electoral Rights of National Minorities in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights	142

TRANSYLVANIAN HUNGARIANS DURING THE INTERWAR PERIOD

Péter CSEKE: New Transylvanian Orientation at the Turn of 1929/1930	155
---	-----

BOOK REVIEWS

Miklós BAKK: Lines ahead Barna Bodó's Book entitled Civic Roles – Civic Actors	173
Kinga KOVÁCS: Transylvanian Hungarian Civic Yearbook 2014	175

REVIEWS

NATIONAL AWARENESS, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

Blasen, P.H.; Ellensohn, Ch.; Ivan, A.; Balla, T.: Ada-Kaleh, the Remembrance of a One-time Gem on the Lower Danube (Sándor Komáromi)	180
Vezovnik, A.: Balkan Immigrant Workers as Slovenian Victimized Heroes (Judit Pethő-Szirmai)	188
Belousov, S. S.: Polish in the Etno-social Region of Kalmykia (András Zoltán)	193
Turda, M.: Nation Building in Modern Europe (Áron Tötös)	196

LITERATURE OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

- Kilcher, A. B.: Etno-literature: the Legitimacy of the 'Oriental Jew' in the Works of Joseph Roth (Sándor Komáromi) 201
- Iliescu G. C.: Romanian Characters and Cultural Elements in Spanish Contemporary Literature (Judit Pethő-Szirmai) 208

MINORITY CULTURE

- Aramini, D.: The Myth of 'Christian Rome' and the Institute of Roman Studies: an Attempted Synthesis of Fascism and Catholicism (Judit Pethő-Szirmai) ... 213

MINORITY POLICY

- Saxinger, K.: The Cultural and Political Orientation of the Republic of Moldova between East and West (Sándor Komáromi) 218

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

- Beran, Z.: Early Forms of Communal Security in the Czech Monarchy of the Late Middle Ages (Sándor Komáromi) 222
- Caruana-Galizia, P.: Mediterranean Labour-market Integration: Maltese Real Wages in a Regional Context, 1836-1913 (Judit Pethő-Szirmai) 224
- Koeltzsch, I.: Interwar Interethnic Relations in Prague (Veronika Szeghy-Gayer) ... 229

RESUME 233

KÜLHONI MAGYAR PEDAGÓGUSHALLGATÓK A FÓKUSZBAN

A „Pedagógushallgatók pályaaorientációs vizsgálata 2014/15” c. kutatás kereteiről¹

Az elmúlt években végzett kutatásaink alapján – amelyekben a külhoni magyar diákok körében az iskolaválasztás, az oktatás nyelve és az iskolai teljesítmény közötti összefüggéseket, a nemzetközi kompetencia mérések (PISA, TIMSS) kisebbségi vonatkozású eredményeit vizsgáltuk² – fogalmazódott meg a tanulók eredményességének egy másik változó, a *pedagógusi munka minősége* szerinti vizsgálatának szükségessége.

A 2014/2015-ös tanévben tehát arra tettünk kísérletet, hogy részben a TALIS nemzetközi pedagógusfelmérés³ témaköreit, részben más hallgatói felmérések módszertani elemeit adaptálva, a pedagógussá válás helyszínének első állomásán, a pedagógusképzésben részt vevő külhoni magyar hallgatók pályaaorientációs terveit vizsgáljuk meg komparatív módon Magyarország négy szomszédos országában (Romániában, Szlovákiában, Szerbiában és Ukrajnában) papíralapú kérdőívek segítségével.

¹ A kutatást részben a Magyar Tudományos Akadémia Domus Szülőföldi Ösztöndíj Programja, részben pedig a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. keretében működő Nemzetpolitikai Kutatóintézet támogatta, amit ezúton is köszönünk. A kutatás vezetője és a bevezető szöveg szerzője: Ferenc Viktória.

² Lásd például a *Kisebbségkutatás* 2014. évi negyedik számának tematikus blokkját, amelyben a külhoni magyar oktatást érintő empirikus mérésekről szóló tanulmányokkal egy Kárpát-medencei körkép összeállítására került sor. Forrás: http://bgazrt.hu/npki/kiadvanyok/kisebbségkutatás/kisebbségkutatás_2014_4/

³ TALIS – The OECD Teaching and Learning International Survey. Forrás: <http://www.oecd.org/edu/school/talis.htm>

Mivel a pedagógusképzés rendszere a felsorolt négy országban sok tekintetben eltérő módon szerveződik, ezért kutatásunkban a pedagógushallgatók egy lehatárolt, kisebb csoportját – az *óvodapedagógus- és tanítóképzésben részt vevő hallgatókat* – tekintettük célcsoportunknak, lévén, hogy a pedagógusképzésben ez a szint minden általunk vizsgált országban jól elkülönül a középfokú és felsőfokú oktatáson belül. A pedagógushallgatók kifejezést tanulmányainkban tehát ebben az értelemben használjuk, s ez nem vonatkozik a felső tagozatos tanárképzésben részt vevő hallgatói bázisra.

A 2014/15-ös tanévben a négy határon túli régióban 15 város összesen 23 intézményében működött magyar nyelvű középfokú vagy felsőfokú óvodapedagógus- és tanítóképzés, összesen 2429 pedagógushallgató (közülük 828 középiskolás diák, 1601 egyetemi hallgató) részvételével. A lekérdezés során, amelyre 2014 novembere és 2015 áprilisa között került sor, összesen 1880 kérdőívet sikerült kitöltetnünk, amely a teljes célcsoport 77%-át jelenti. A távolmaradásból fakadó 23%-nyi hiány ellenére, lekérdezésünket *teljes körűnek* tekintjük, mert minden intézménybe előzetes egyeztetés alapján személyesen látogattunk el (volt, ahová többször is).

Kutatásunkkal adatokat nyertünk arra nézve, hogy a kisebbségi magyar iskolarendszer oktatói rekrutációs bázisa milyen minőségi jellemzőkkel bír, kik lesznek a jövő kisebbségi pedagógusai. Ezen kívül a felmérés lehetőség ad arra, hogy a pedagógusképző intézmények számára is megfogalmazódjanak bizonyos intézmény specifikus ajánlások, amelyek a képzés célzott fejlesztéséről való gondolkodás alapjai lehetnek.

A *Kisebbségkutatás* folyóirat jelen lapszámában a kutatás regionális koordinátorai⁴ az adatközlők társadalmi-családi hátterét, pályaválasztással kapcsolatos motivációit, a szakma iránti elhivatottságukat, a képzésről és az azt biztosító intézményről alkotott véleményüket az egyes régiók szerint, négy külön tanulmányban elemezik. Az adatbázis azonban arra is lehetőséget ad, hogy adatainkat más szempontok szerint, illetve a régiók szerinti összehasonlításban is vizsgáljuk, amire a későbbiekben törekedni is fogunk.

Márton János

Kik, miért és hogyan? Tanító- és óvodapedagógus-képzés Erdélyben – ahogyan a résztvevők látják

Egy kérdőíves kutatás tapasztalatai

Magyar nyelvű tanító- és óvodapedagógus-képzés Erdélyben

A 2011-ben elfogadott oktatási törvénynek megfelelően Romániában a tanító- és óvodapedagógus-képzés két szinten, középfokon és felsőfokon szerveződik. A *középfokú* pedagógiai oktatás négy éves, a jogszabály ezt az ún. vokacionális (vagy hivatási) képzés részeként határozza meg¹. A *felsőfokú* tanító- és óvodapedagógus-képzés a bolognai rendszer keretében szerveződik, hároméves alapképzés és kétéves mesterképzés formájában. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, érdemes megemlíteni, hogy a rendszerváltás utáni időszakban a pedagógusképzés vonatkozásában több jogszabály-módosításra is sor került, nagyfokú bizonytalanságot okozva mind a képzést szervező intézmények, mind a képzésben részt vevők körében. Ezek közül elsősorban a középfokú képzés többszöri „beszüntetését” és újraindítását emelnénk ki, ami a pedagógusképzés szerkezeti és tartalmi fejlődésére is kihatással volt.²

¹ Ez a pedagógusképzés mellett magában foglalja a katonai, teológiai, sport, művészeti szakirányokat is.

² A romániai pedagógusképzés helyzetének rendszerváltás utáni alakulásáról lásd bővebben: Fóris-Ferencz Rita: Kisebbségi oktatás Romániában felső középfokon. In: Mandel Kinga – Papp Z. Attila (szerk.): *Cammogás. Minőségkonceptiók a romániai magyar középfokú oktatásban*. Soros Oktatási Központ: Csíkszereda, 2007. 45–94, 55–56.; Barabási Tünde: Az erdélyi magyar tanítóképzés történetének főbb állomásai különös tekintettel a pedagógiai, pszichológiai jellegű tárgyakra, valamint a pedagógiai gyakorlatra. *Magiszter*, 2006. 1. 60–75. Letöltés helye: <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2006/tavaszi/6.pdf>. Letöltés ideje: 2015.06.15; Szabó-Thalmeiner Noémi: Az erdélyi magyar tanár- és tanítóképzés összehasonlító vizsgálata. *Magiszter*, 2005. 2. 19–56. Letöltés helye: <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2005/nyar/4.pdf>. Letöltés ideje: 2015.06.15.

⁴ A négy országot összefogó, konzorciális kutatás regionális koordinátorai Márton János és Csata Zsombor (Erdély), Morvai Tünde (Szlovákia), Ágyas Réka (Vajdaság) és Ferenc Viktória (Kárpátalja) voltak.

A magyar nyelvű középfokú pedagógusképzésnek Erdélyben több mint egy évszázadra visszanyúló hagyománya van, és bár a kommunista diktatúra idején a magyarul oktató intézmények száma jelentősen lecsökkent, folyamatosan működött magyar nyelvű képzés. A rendszerváltást követően a képző intézmények és a képzések száma ismét jelentősen megnövekedett, és a korábban csak középfokon működő képzés felsőfokú oktatással is kibővült. Jelenleg Erdélyben nyolc helyszínen zajlik magyar nyelvű tanítóképzés: a 2014/15-ös tanévben középfokon hat város egy-egy intézményében, felsőfokon szintén hat város nyolc intézményben. A helyszínek földrajzilag nagyjából lefedik a régiót (lásd az 1. ábrát), emellett az intézményi kereteket (fenntartó, intézmény tannyelve stb.) tekintve is változatos képet mutatnak: középfokon állami fenntartású, önálló magyar tannyelvű vagy vegyes tannyelvű középiskolák keretében, felsőfokon magyar vagy vegyes tannyelvű állami egyetemek (vagy azok kihelyezett tagozatai) és magánegyetemek keretében szerveződik a képzés (lásd erre vonatkozóan az 1. táblázatot).

1. ábra. Az erdélyi tanító- és óvodapedagógus képzés területi eloszlása

1. táblázat. A magyar nyelvű tanító- és óvodapedagógus képzést biztosító intézmények

Intézmény neve	Település	Oktatási szint	Intézmény tannyelve	Finanszírozás
Benedek Elek Pedagógiai Líceum	Székelyudvarhely	középfok	magyar	állami
Bethlen Gábor Kollégium	Nagyenyed	középfok	magyar	állami
Bod Péter Tanítóképző	Kézdivásárhely	középfok	magyar	állami
Gheorghe Șincai Pedagógiai Líceum	Zilah	középfok	vegyes	állami
Iosif Vulcan Főgimnázium	Nagyvárad	középfok	vegyes	állami
Mihai Eminescu Pedagógiai Líceum	Marosvásárhely	középfok	vegyes	állami
Babeș-Bolyai Tudományegyetem (BBTE)	Kolozsvár	felsőfok	vegyes	állami
BBTE kihelyezett tagozat	Kézdivásárhely	felsőfok	magyar	állami
BBTE kihelyezett tagozat	Marosvásárhely	felsőfok	vegyes	állami
BBTE kihelyezett tagozat	Szatmárnémeti	felsőfok	vegyes	állami
BBTE kihelyezett tagozat	Székelyudvarhely	felsőfok	magyar	állami
Marosvásárhelyi Kántor-tanítóképző Főiskola	Marosvásárhely	felsőfok	magyar	magán
Nagyvárad Egyetem	Nagyvárad	felsőfok	vegyes	állami
Partiumi Keresztény Egyetem	Nagyvárad	felsőfok	magyar	magán

Az intézmények többségében az óvodai és elemi oktatás pedagógiája megnevezéssel, egyszerűbben óvó- és tanítóképző szakon működik a képzés. Ez alól két középfokú intézmény jelent kivételt, ahol az említett szak mellett néhány osztály más pedagógiai profillal működik: a kézdivásárhelyi Bod Péter Tanítóképző (négyből) egyik osztályában gyermek- és csecsemőgondozó szakon, a marosvásárhelyi Mihai Eminescu Pedagógiai Líceum (hétből) három osztályában pedig iskolán kívüli oktatás pedagógiája szakon zajlik a képzés.

A felsorolt 14 intézményben a 2014/15-ös tanévben több mint 1400 diák és hallgató vett részt magyar nyelvű tanító- és óvodapedagógus-képzésben. Ők összesen 63 osztályban/csoportban tanultak, három vagy négy évfolyamon, a képzés típusától, szintjétől függően. A hat erdélyi tanítóképző középiskolában összesen 24 magyar tannyelvű pedagógiai osztály működött, több mint 600 diákkal. Ez minden intézményben általában évfolyamonként egy-egy osztály jelent, kivéve a zilahi Gheorghe Șincai Elméleti Líceumot, ahol eléggé sajátos módon csak négyszer indult magyar tanítóképző osztály (a legutóbbi tanévben itt egyetlen kilencedik osztály működött), valamint a marosvásárhelyi Mihai Eminescu Pedagógiai Líceumot, ahol egy-egy évfolyamon párhuzamos osztályok is vannak. A nyolc felsőoktatási intézményben összesen 39 magyar nyelvű csoportban zajlott az képzés közel 850 hallgatóval, intézményenként legalább három csoportban (minden évfolyamon egy-egy csoport, a távoktatásos képzést is biztosító intézményekben általában ennek kétszerese), kivéve a Nagyvárad Egyetemet, ahol mindössze két évfolyamon volt oktatás. A BBTE kolozsvári tagozatán két éves mesterképzés is működik, az elmúlt tanévben összesen 25 hallgatóval, két csoportban (a képzésben részt vevő diákok és hallgatók számát lásd a 2. és 3. táblázatban.)

2. táblázat. A középfokú képzésben magyar nyelven tanuló diákok száma a 2014/15-ös tanévben

Intézmény neve	Osztályok száma	Diákok száma
Benedek Elek Pedagógiai Líceum, Székelyudvarhely	4	116
Bethlen Gábor Kollégium, Nagyenyed	4	92
Bod Péter Tanítóképző, Kézdivásárhely	4	115
Gheorghe Șincai Pedagógiai Líceum, Zilah	1	24
Iosif Vulcan Főgimnázium, Nagyvárad	4	77
Mihai Eminescu Pedagógiai Líceum, Marosvásárhely	7	190
ÖSSZESEN	24	614

3. táblázat. A felsőfokú képzésben magyar nyelven tanuló hallgatók száma a 2014/15-ös tanévben

Intézmény neve	Nappali		Távoktatás/levelező	
	Csoportok száma	Hallgatók száma	Csoportok száma	Hallgatók száma
Babeș-Bolyai Tudományegyetem (BBTE), Kolozsvár	5*	137**	3	66
BBTE kézdivásárhelyi kihelyezett tagozat	3	46	–	–
BBTE marosvásárhelyi kihelyezett tagozat	3	107	–	–
BBTE szatmárnémeti kihelyezett tagozat	3	50	3	31
BBTE székelyudvarhelyi kihelyezett tagozat	3	125	3	86
Marosvásárhelyi Kántor-tanítóképző Főiskola	4***	43	4	50
Nagyvárad Egyetem	2	30	–	–
Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad	3	74	–	–
ÖSSZESEN	26	612	13	233

* Ebből három csoport alapképzés, kettő mesterképzés keretében működik.

** Ebből 112 hallgató alapképzésben, 25 hallgató mesterképzésben vesz részt.

*** A nappali képzés negyedik évfolyama tulajdonképpen egyfajta szakdolgozat-előkészítő évként működik.

A romániai tanító- és óvodapedagógus képzésben végzett hallgatók az óvodai és elemi oktatásban helyezkedhetnek el pedagógusként. Az Oktatási Minisztérium adatai szerint a magyar nyelven oktató tanítók és óvodapedagógusok száma a 2014/15-ös tanévben közel 6000 fő volt: közülük 2360 pedagógus óvodai szinten, 3600 pedagógus elemi iskolai szinten dolgozott. Az óvodapedagógusok közül 2315-en rendelkeztek szakirányú végzettséggel (ez 98,1%-os arányt jelent), 45-en szakképzettek voltak, az elemi iskolai pedagógusok közül 3528-an szakképzettek (ez 98%), 72-en pedig szakképzetlenek voltak. Óvodai szinten ez összesen 1801 magyar tannyelvű csoportot jelentett, elemi iskolai szinten

pedig 3047 magyar tannyelvű osztályt.³ A rendszerben dolgozó pedagógusok számát és azok szakképzettségi szintjét, valamint az óvodai csoportok és elemi osztályok számának csökkenő trendjét figyelembe véve, az elmúlt tanévben tanító- és óvodapedagógus-képzésben részt vevők száma határozottan magasnak tűnik, egyértelműen túlképzés van, és a pedagógusi állások elfoglalására évente megrendezett vizsgákon is viszonylag magas a túljelentkezés. A túlképzés mértékét nehéz pontosan megbecsülni, részben a romániai magyar oktatási hálózat kiterjedt volta miatt is, ami nem csak az intézmények számában mutatkozik meg, hanem az eltérő környezetben működő intézmények igényeinek eltérő voltában is. Így fordulhat elő, hogy míg egyes megyékben és térségekben túlkínálat van a szakképzett tanítók és óvodapedagógusok számát illetően, más térségekben pedagógushiánnyal küzd a magyar oktatás, és szakképzetlen pedagógusok is oktatnak.⁴ Emellett a túlképzésre vonatkozó becsléseket az is nehezíti, hogy a felsőfokú képzésben részt vevő hallgatók egy része – főként a távoktatásban és levelező tagozatokon tanulók – gyakorló pedagógus, akiknek többsége rendelkezik már középfokú pedagógusi diplomával, és már része az oktatási rendszernek, másrészt pedig nem elhanyagolható az oktatói pályára jellemző ideiglenes vagy végleges lemorzsolódás sem, így folyamatosan vannak megüresedő helyettesi vagy címzetes állások.

³ Ez a két évvel korábbi, 2012/13-as tanévhez képest visszaesést jelent: a magyar tannyelvű óvodai csoportok száma 3,9 százalékkal, a magyar elemi osztályok száma pedig 2,6 százalékkal csökkent két év alatt.

⁴ A túljelentkezés elsősorban a városi, jobb nevű intézményekben meghirdetett pedagógusi állások esetében jellemző, ezzel szemben az elszigetelt kistelepülések gyakran összevont osztályai esetében nyilván alacsonyabb az érdeklődés, különösen a szórványban.

Pedagógushallgatók⁵ pályaaorientációs vizsgálata

1. Az erdélyi kutatás keretei

Az MTA Domus Határon Túli Magyar Ösztöndíjprogram és a BGA Zrt. által finanszírozott, négy régióra kiterjedő kérdőíves kutatásban a 2014/15-ös tanévben tanító- és óvodapedagógus-képzésben részt vevő diákok és hallgatók képzéssel, pedagógusi pályával kapcsolatos véleményét vizsgáltuk. Kutatásunkban a középiskolai és egyetemi alapképzésben részt vevő diákok és egyetemi hallgatók teljes körű lekérdezésre törekedtünk. Erdélyben a célcsoportot összesen 614 középiskolás diák és 820 egyetemi hallgató, azaz összesen 1434 személy jelentette.

A kérdőíves felmérés 2014. november – 2015. április között zajlott. Ebben az időszakban sikerült eljutnunk a korábban már említett 14 oktatási intézmény mindegyikébe, és az érintett 61 osztályban/csoportban papíralapú, önkitöltős kérdőíveket kitöltetnünk a lekérdezés időpontjában jelen levő diákokkal/hallgatókkal.⁶ Erdélyben összesen 1150 kérdőívet sikerült kitöltetnünk,⁷ ami a teljes mintánk mintegy 80%-át jelenti. A legmagasabb lekérdezési arányt a középiskolákban sikerült elérni, ahol minden intézményben a diákok több mint 90%-a kitöltötte a kérdőívet. A felsőfokú intézményekben ennél alacsonyabb volt a lekérdezési arány: a legalacsonyabb a BBTE kolozsvári tagozatán (64,6%), a legmagasabb a BBTE szatmárnémeti kihelyezett tagozatán (85,7%).

⁵ A tanulmányban a pedagógushallgatók kifejezést a tanító- és óvodapedagógus-képzésben részt vevő középiskolás diákok és egyetemi hallgatók együttes megnevezésére használjuk, és nem soroljuk ide a tanárképzés egyéb formáiban és szakterületein részt vevő hallgatókat. Amikor ettől eltérő módon használjuk a kifejezést, ott ezt külön pontosítjuk.

⁶ Mivel a lekérdezés általában tanórák alatt, a pedagógusokkal/intézményvezetőkkel előzetes egyeztetés alapján történt, azokat a diákokat és hallgatókat, akik az adott napon vagy az adott tanóráról hiányoztak, nem volt alkalmunk lekérdezni.

⁷ Ebből 570 kérdőívet középiskolás diákokkal, 580 kérdőívet egyetemi hallgatókkal.

4. táblázat. A kérdőíves felmérés során kitöltött kérdőívek száma, intézmények szerinti bontásban

Intézmény	Kitöltött kérdőívek száma	Célcsoport létszáma	Kitöltési arány
Benedek Elek Tanítóképző Líceum, Székelyudvarhely	106	116	91,4
Bethlen Gábor Kollégium, Nagyenyed	85	92	92,4
Bod Péter Tanítóképző, Kézdivásárhely	104	115	92,1
Gheorghe Șincai Elméleti Líceum, Zilah	23	24	95,8
Iosif Vulcan Főgimnázium, Nagyvárad	72	77	93,5
Mihai Eminescu Pedagógiai Líceum, Marosvásárhely	180	190	94,7
BBTE – Kolozsvár	115	178	64,6
BBTE – Kézdivásárhelyi Kihelyezett Tagozat	30	46	65,2
BBTE – Szatmárnémeti Kihelyezett Tagozat	67	81	85,7
BBTE – Székelyudvarhelyi Kihelyezett Tagozat	137	211	64,9
Marosvásárhelyi Kántor-tanítóképző Főiskola	66	93	70,1
Nagyvárad Egyetem	20	30	66,7
Partiumi Keresztény Egyetem /PKE/, Nagyvárad	62	74	83,8
ÖSSZESEN	1150	1434	80,2

2. A vizsgálat eredményei

A kérdőíves felmérés során a kutatási tervben megfogalmazott öt nagyobb téma, kérdéskör mentén vizsgáltuk a pedagógusképzés résztvevőinek véleményét, hallgatói preferenciáit, jövőterveit. Az adatfeldolgozás során kitöltött 1150 kérdőív válaszait összesítve, tanulmányunkban ebből négy kérdéskörre térünk ki⁸:

⁸ Jelen keretek között nem foglalkozunk a pedagógushallgatók tanulmányi eredményeire vonatkozó kérdéskörrel.

- Milyen társadalmi rétegből kerülnek ki a jövő erdélyi magyar pedagógusai?
- Milyen motivációból választották ezt a szakot?
- Mennyire elégedettek a képzés színvonalával?
- Céljuk-e a pedagógusként elhelyezkedni, milyen egyéni és szakmai jövőtervekkel rendelkeznek?

Jelen tanulmány keretei között nincs módunk egy átfogó, részletekbe menő elemzésre. Ezért a vizsgált alapkérdéseket elsősorban a teljes lekérdezett mintára vonatkozóan igyekszünk megválaszolni, az egyedi háttérváltozó, ami alapján megpróbáljuk ezeket árnyalni, a képzés szintje, vagyis, hogy a megkérdezett hallgatók középfokú vagy felsőfokú képzés keretében végzik tanulmányaikat.

a) Társadalmi-családi háttér

A pedagógustársadalomra vonatkozó kutatások eredményei és egyéb adatok alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a pedagógusi szakma elnőiesedett. Ez a világszintű jelenség a kelet-közép-európai országokban még hangsúlyosabban jelentkezik, meghaladja a fejlettebb nyugati országokra jellemző arányokat. Az OECD 2014-es oktatási jelentéséből is kitűnik, hogy 2012-ben Magyarországon az óvodai oktatásban tanító pedagógusok 100%-a, az elemi iskolai pedagógusok 96%-a volt nő. Ezek az adatok hasonlóak a többi kelet-közép-európai ország esetében is (Csehországban 100 és 97%, Szlovákiában 100 és 89%, Lengyelországban 98 és 85%), míg az OECD-országok átlaga ennél valamivel alacsonyabb, 97 és 82%, az EU-átlag pedig 96 és 86%.⁹ Románia nem szerepel a jelentésben, viszont a romániai Nemzeti Statisztikai Intézet 2012-re vonatkozó adatai hasonló arányokról tanúskodnak: a romániai óvodapedagógusok 99,7%-a volt nő, az elemi oktatásban tanító pedagógusoknak pedig a 88,1%-a.¹⁰ Kutatásunk a romániai magyar pedagógushallgatók vonatkozásában is visszaigazolja ezt a tendenciát: válaszadóink 96,4%-a nőnemű volt. A fennmaradó 3,6%

⁹ OECD: *Education at a Glance 2014*: OECD indicators. OECD Publication, 2014. 495. Letöltés helye: <http://www.oecd.org/edu/Education-at-a-Glance-2014.pdf>, letöltés ideje: 2015.06.26

¹⁰ Forrás: A *Nemzeti Statisztikai Intézet Tempo adatbázisa*. (Az oktatószemélyzet eloszlása oktatási szintek, nemek, makrorégiók, fejlesztési régiók és megyék szerint.)

összesen 41 férfi hallgatót jelent, ami alapján elmondható – figyelembe véve a kérdőívezés során lekérdezett iskolai osztályok és egyetemi csoportok számát –, hogy osztályonként átlagosan kevesebb mint egy férfi vesz részt a képzésben ezen a szakon.

A pedagógushallgatók családi hátterére vonatkozóan két dolgot vizsgáltunk: a szülők iskolai végzettségét és foglalkozását. Előbbi kapcsán kijelenthető, hogy a hallgatóknak több mint 80%-a elsőgenerációs értelmiséginek számít majd tanulmányai elvégzését követően, hiszen kevesebb mint 20% azok aránya, akiknek legalább egyik szülője rendelkezik felsőfokú diplomával. A homogén értelmiségi családból származók aránya 8,8%.¹¹ E téren szignifikáns különbség van a középiskolás diákok és a felsőfokú hallgatók között, előbbiek körében lényegesen magasabb a homogén értelmiségi családból származók aránya (11% szemben a 6,4%-kal). Mindkét csoport esetében egyébként az anyák végzettsége a magasabb (lásd az 5. táblázatot).

5. táblázat. A szülők iskolai végzettsége – a képzés szintje szerinti bontásban (%)

	Egyetemi hallgatók		Középiskolás diákok		Egyetemi hallgatók	Középisk. diákok
	Apa	Anya	Apa	Anya		
8 általános vagy kevesebb	5,3	6,5	4,8	7,3	42,3	47,9
szakmunkásképző (szakiskola)	24,2	17,8	20,7	10,8	felsőf.: 12,4	felsőf.: 16,6
szakközépiskola (szaklíceum)	28,2	20,6	26,6	19,8	APA	APA
líceum (érettségi)	29,9	41,3	31,3	38,4	55,1	62
főiskola	3,0	4,4	5,7	6,5	felsőf.: 13,8	felsőf.: 23,6
egyetem	8,9	8,7	10,2	15,9	ANYA	ANYA
tudományos fokozat (PhD)	0,5	0,7	0,7	1,2		
ÖSSZESEN	100,0	100,0	100,0	100,0		

¹¹ Azt tekintettük homogén értelmiségi családnak, ahol mindkét szülőnek felsőfokú végzettsége van.

A szülők foglalkozása kapcsán a fő szempont, amit vizsgáltunk, a pedagógusszakma áthagyományozódásának mértéke. A kapott válaszok alapján erről alig beszélhetünk: a hallgatók között 10% alatt van azok aránya, akiknek legalább az egyik szülője pedagógusként dolgozik. A homogén pedagóguscsaládból származó hallgatók aránya még ennél is alacsonyabb: az egyetemista válaszadók körében 1,8%, a középiskolások körében pedig nulla százalék – utóbbiak között tehát nincs olyan diák, akinek mindkét szülője pedagógusként dolgozna –, a teljes minta esetében 0,8%. Ennek tükrében tehát szakma-áthagyományozódásról túlzás lenne beszélni, az erdélyi magyar óvónő- és tanítóképzésben részt vevő hallgatók számottevő többsége elsőgenerációs pedagógusnak fog számítani, amennyiben a diploma megszerzése után a pedagógusi pályán helyezkedik el, illetve számít jelenleg is, amennyiben már pedagógusként dolgozik.

Feltehető a kérdés, hogy honnan származnak a tanító- és óvodapedagógus-képzésben részt vevő diákok és hallgatók, és milyen mobilitási útvonalak jellemzik őket az intézményválasztás tekintetében. A hallgatók közel kétharmada székelyföldi, tehát Hargita, Kovászna vagy Maros megyében él,¹² több mint egyötödük pedig a Partiumban – tehát elsősorban a magyarok által többségben lakott régiókban. Legkevesebben – az erdélyi régiók közül – a bánságiak vannak, továbbá hasonlóan alacsony azok aránya is, akik moldvai vagy magyarországi lakhelyet jelöltek meg.

A lakhely és a képzés helyszíne között szignifikáns összefüggés van: a legtöbben lakhelyükhöz közeli intézményt választanak, így pl. a székelyföldi diákok és hallgatók több mint 95%-a székelyföldi intézményben tanul. A közép-erdélyi és partiumi hallgatók esetében ez az arány 90% felett van, a dél-erdélyi hallgatók esetében pedig megközelíti a 90%-ot. Megfordítva a kérdést, intézmények működési helyszíne sze-

¹² A lakhelyre vonatkozó válaszok régiók szerint csoportosításakor hét régiót azonosítottunk be a következő hozzájuk tartozó megyékkel: 1 – Székelyföld (Hargita, Kovászna és Maros megye); 2 – Partium (Arad, Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye); 3 – Közép-Erdély (Beszterce-Naszód és Kolozs megye); 4 – Dél-Erdély (Brassó, Fehér, Hunyad és Szeben megye); 5 – Bánság (Krassó-Szörény és Temes megye); 6 – Moldva, 7 – Magyarország.

rint vizsgálva a szakválasztást: a székelyföldi és a partiumi intézmények hallgatói szinte kizárólag az adott régióból kerülnek ki, míg a közép-erdélyi régióban működő intézmények esetében (ami tulajdonképpen a kolozsvári BBTE-t jelenti), jóval szélesebb körű a hallgatók lakhely szerinti eloszlása, mintegy háromötödük lakik a közép-erdélyi régióban, fennmaradó 40%-uk pedig székelyföldi, partiumi vagy dél-erdélyi, ami Kolozsvár egyetemi központi szerepéből adódóan korántsem meglepő.

6. táblázat. Az intézmény helyszíne és a lakhely közötti összefüggések – összesített adatok (gyakoriság)

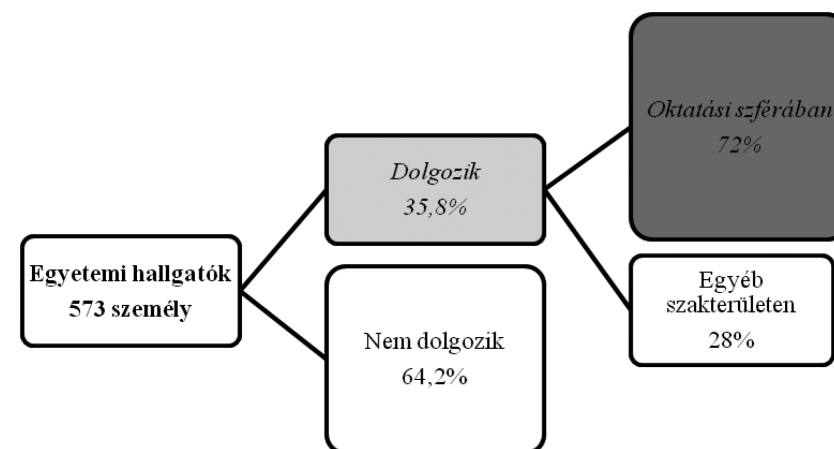
Lakhely	Képzés helyszíne				
	Székelyföld	Partium	Közép-Erdély	Dél-Erdély	ÖSSZESEN
Székelyföld	698	1	20	9	728
Partium	0	240	12	0	259
Közép-Erdély	0	0	69	5	74
Dél-Erdély	3	0	6	69	78
Bánság	1	0	0	0	1
Moldva	1	0	0	2	3
Magyarország	2	2	0	0	4
ÖSSZESEN	705	243	114	85	1147

A felsőfokú képzésben részt vevő hallgatók körében beazonosítható egy külön csoport: az ún. nem szokványos vagy nem tipikus hallgatók.¹³ Ők azok, akik mind korosztályi összetételük, mind előképzettségük alapján eltérnek a szokványos hallgatói csoportoktól. A mintánk esetében ezt legkönnyebben azokon keresztül ragadhatjuk meg, akik második diplomájukat szerzik, esetleg tanulmányaik mellett már dolgoznak – akár már pedagógusként –, és életkorukat tekintve is idősebbek, mint a szokványosnak tekintett hallgatók. A kutatásban részt vevő egyetemi hallgatók körében a felsőfokú diplomával rendelkezők aránya

¹³ A kifejezés kapcsán lásd a következő tanulmányt: Szemerszki Marianna: Hallgatók a tömegesedési időszakában. *Educatio*, 2006. 4. 736–752., 737. A romániai magyar pedagógusképzésben részt vevő nem szokványos hallgatók vonatkozásában pedig a következő tanulmányt: Stark Gabriella: Nem szokványos hallgatók a tanító- és óvónőképzésben. *Pedacta*, 2011. 1-2. 75–84, 75–76.

10,9%, a munkahellyel rendelkezőké pedig ennek több mint háromszorosra, azaz 35,8%. Utóbbiak körében a 70%-ot is meghaladja azok aránya, akik pedagógusként vagy az oktatáshoz valamilyen formában kötődő szakterületen (pl. logopédusként, kollégiumi nevelőként, óvodai dadaként stb.) dolgoznak (lásd erre vonatkozóan a 2. ábrát).

2. ábra. Nem tipikus hallgatók a felsőfokú képzésben

A nem tipikus hallgatók viszonylag magas számára az egyetemi hallgatók életkorából is következtethetünk. A szakirodalom általában a 20–24 éves korosztályba tartozókat tartja tipikus hallgatóknak, ezzel szemben a kutatásban részt vevő egyetemi hallgatók átlagéletkora 25,8 év, mintegy 30 százalékuk 24 évnél idősebb, 25–57 (!) év közötti. Utóbbiak mintegy háromnegyede egyébként távoktatásos képzésben vesz részt.

b) A szakválasztás motivációi

A képzés bemeneti motivációit egy 19 állítást tartalmazó kérdésblokkal vizsgáltuk, amelyekkel kapcsolatosan a pedagógushallgatók négyfokú skálán fejezhették ki az egyetértésüket vagy egyet nem értésüket. A kapott válaszokat alapján mind a középiskolás diákok, mint az egyetemi hallgatók körében tetten érhető egyfajta tudatosság a szakválasztást illetően. Erre utal egyrészt az, hogy a szakválasztást

leginkább befolyásoló tényező az érdeklődési körnek megfelelő diploma megszerzésének a szándéka, másrészt pedig közvetett módon az is, hogy a kényszerválasztásra („máshová nem vettek fel”) vagy a véletlenszerű választásra („csak diplomát akartam szerezni, mindegy milyen szakon”; „nem tudtam mit akarok pontosan, gondolkodási időt akartam nyerni”) utaló tényezők egyértelműen nem játszottak szerepet a szakválasztásban. A gyakoribb tényezők között tetten érhető még egy intézményi vonatkozású és egy szimbolikus indíttatású motivációs háttér is: előbbire a választott intézmény megítélésének és az ott tanító pedagógusoknak a szakválasztást befolyásoló szerepe,¹⁴ utóbbira a képzés tannyelvének (magyar) és identitás-megerősítő szerepének fontossága utal. A képzés biztosította lehetőségek kihasználásából fakadó indíttatás (román nyelv elsajátítása, város biztosította lehetőségek, egyetemista/iskolai élet), az anyagi (ösztöndíj, képzés ára) és kényelmi tényezők (lakóhelytől való távolság), valamint a családi minta a hallgatók szerint kevésbé játszott szerepet a szakválasztásban (lásd az 3. ábrát).

Jelentős különbségek nincsenek a középiskolás diákok és az egyetemi hallgatók szakválasztási motivációit illetően. Jóllehet néhány tényező esetében szignifikáns különbségek érhetők tetten a két csoport válaszai között, igazából mindkét esetben a fent említett *szakterület-presztízs-identitás dimenzióba* tartozó tényezők befolyásolják leginkább a szakválasztást, legfeljebb az egyes tényezők fontossági sorrendjét illetően vannak eltérések.

Az intézmény kiválasztása általában egyéni döntés alapján történik, a hallgatók közel kétharmada saját maga döntött, 37,3%-uk pedig a szüleit is bevonta a döntésbe. A tanárok és a barátok befolyásoló szerepe alacsony, a válaszadók kevesebb mint egytizede esetében játszott szerepet, más személyek (leginkább a partner/házastárs, vagy családtagok és rokonok) befolyása pedig még ennél is elhanyagolhatóbb. Szignifikáns különbség van a képzés szintje és az

¹⁴ Ez a korábbi, alsóbb szinteken történő intézményválasztásra vonatkozó kutatások eredményeit is visszaigazolja: Bodó Barna – Márton János: Magyar iskolaválasztás Erdélyben. *Kisebbségkutatás*. 2012. 3. 418–472, itt: 431–434.

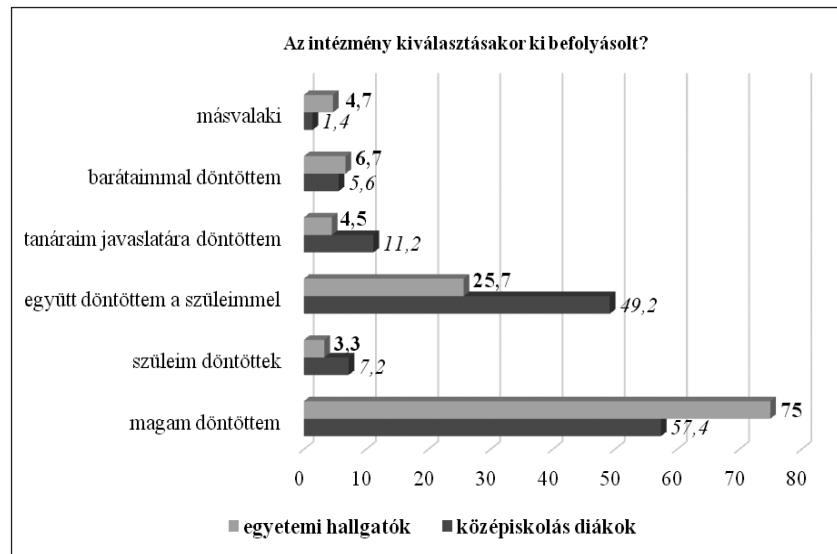
3. ábra. A képzés bemeneti motivációi – összesített adatok (átlag)*

* Négyfokú skálán kapott válaszok, ahol: 1 = teljes mértékben; 2 = inkább igen; 3 = inkább nem; 4 = egyáltalán nem

intézményválasztásra hatással levő személyek befolyásának mértéke között: értelemszerűen az egyetemi képzésben részt vevők körében jóval magasabb az önálló döntést hozók aránya, mint a középiskolások körében, utóbbiak esetében elsősorban a szülőknek az iskolaválasztásra gyakorolt hatása jelentős, de hangsúlyosan jelen van a tanárok befolyásoló szerepe is.

4. ábra. Az intézményválasztást befolyásoló személyek – a képzés szintje szerinti bontásban (% , több lehetséges válasz)

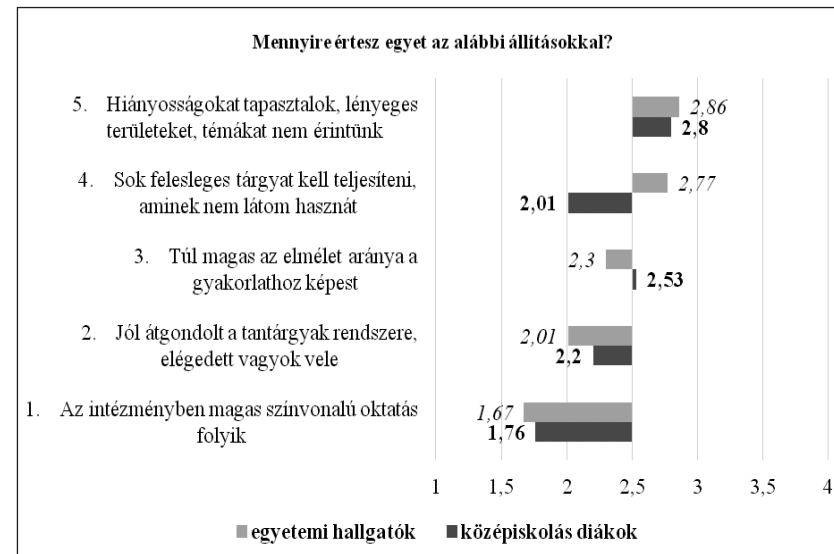

c) A képzés megítélése

A képzés színvonalának megítélését egyrészt a hallgatóknak a képzésre, másrészt a képzést biztosító intézményekre vonatkozó véleményével próbáltuk mérni, emellett arra is kíváncsiak voltunk, hogy bizonyos képességek és pedagógusi kvalitások mennyire fejlődtek bennük a képzés során, hiszen adott esetben ezek is jól jellemezhetik a képzés szervezési és tartalmi erősségeit és hiányosságait.

Magával a képzéssel kapcsolatosan megfogalmaztunk öt állítást a kérdőívben, arra kérve a hallgatókat, hogy jelöljék meg, mennyire értenek egyet ezekkel. A válaszokból kapott eredmények átlagait vizsgálva, megállapítható, hogy a képzés színvonalát illetően viszonylag nagy az egyetértés a hallgatók között, többnyire úgy gondolják, hogy abban az intézményben, ahol ők tanulnak, magas színvonalú oktatás folyik, a tantárgyak rendszere jól átgondolt, különösebb hiányosságok pedig nem tapasztalhatók a tanterv tartalmát illetően. E téren a középiskolás diákok és az egyetemi hallgatók véleménye között nincs lényeges eltérés.

5. ábra. A képzéssel kapcsolatos vélemények – a képzés szintje szerinti bontásban (átlagok)

* Négyfokú skálán kapott válaszok, ahol: 1 = teljes mértékben; 2 = inkább igen; 3 = inkább nem; 4 = egyáltalán nem

Két dologban azonban szignifikáns a különbség a középiskolások és egyetemisták véleménye között, sőt a kapott válaszokból számolt átlagértékek előjele is eltér, ami ellentétes álláspontot jelez. Egyfelől a középiskolások úgy gondolják, hogy sok felesleges tárgyat kell teljesíteniük a képzés során, míg erről az egyetemi hallgatók másképp gondolkodnak. Másfelől a képzés elméleti és gyakorlati oldalának egymáshoz viszonyított arányát tekintve is eltér a két csoport véleménye: az egyetemi hallgatók úgy ítélik meg, hogy túl magas az elmélet aránya a gyakorlathoz képest, a középiskolás diákok viszont ezt nem így látják.

A romániai pedagógusképzésre vonatkozó kutatásoknak egy visszatérő kérdése az elmélet-gyakorlat aránya a képzés keretén belül. Stark Gabriella egy 2010-es kutatásából az derül ki, hogy a hallgatók mind az óralátogatásra, mind a próbatanításokra szánt időt keveslik, és azt gondolják, hogy az egyetemi gyakorlatra biztosított idő nem teszi lehetővé számukra, hogy megfelelően felkészüljenek a tanításra,

és a későbbiekben megállják helyüket a munkaerőpiacon.¹⁵ Hasonlóképpen, Szabó–Thalmeiner Noémi kutatása szerint is a felsőfokú képzés inkább a pedagógiai-pszichológiai jellegű elméleti tárgyakra helyezi a hangsúlyt, szemben a tanítóképző líceumi oktatással, ahol a gyakorlati képzés kap nagyobb figyelmet.¹⁶ Barabási Tünde romániai és magyarországi oktatók, hallgatók és gyakorlatvezetők körében végzett empirikus (dokumentumelemzésre és kérdőívekre) alapuló vizsgálata során szintén arra a következtetésre jutott, hogy „a romániai magyar tanítóképzés még erőteljesen elméletigényes, amit az integrált szemléletmód érvényesítésének igényével szükséges gyakorlatorientáltabbá tenni.”¹⁷

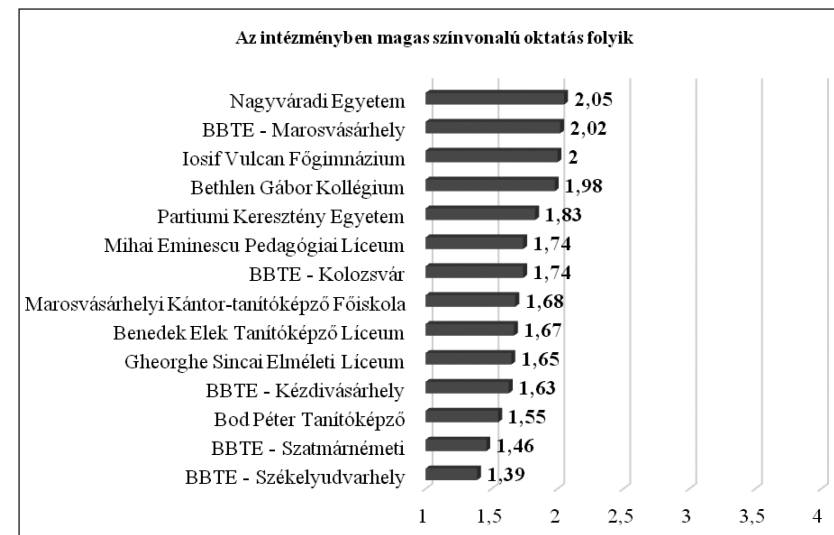
A képzésre vonatkozó kérdésblokkból kiragadva az intézményekben zajló képzés színvonalára vonatkozó kérdést, és ezt a kutatásba bevont intézmények szerint vizsgálva, megállapítható, hogy saját diákjaik/hallgatóik megítélése szerint a legmagasabb színvonalú oktatást középfokon a kézdivásárhelyi, zilahi és székelyudvarhelyi tanítóképző líceumok, felsőfokon pedig a BBTE székelyudvarhelyi, szatmárnémeti és kézdivásárhelyi kihelyezett tagozatai nyújtják. A lista végén (de a skála 2,5-ös középértékétől alacsonyabb átlagértékkel – vagyis még inkább pozitív megítéléssel) a középiskolák között a nagyváradi Iosif Vulcan Főgimnázium, az egyetemek között pedig a Nagyváradi Egyetem található. Ez természetesen egy szubjektív, de mégsem elhanyagolható rangsora a képző intézményeknek.

¹⁵ Stark Gabriella Mária: Pedagógiai gyakorlat és elmélet viszonya az egyetemi szintű tanító- és óvóképzésben. In: Székely Tünde (szerk.): *XI. RODOSZ konferenciakötet*. RODOSZ: Kolozsvár, 2010. 391–407, 399.

¹⁶ Szabó–Thalmeiner Noémi: *Metszet. Az erdélyi magyar állami óvó- tanítóképzés húsz éve egy vizsgálat tükrében*. Státus Kiadó: Csíkszereda, 2009. 62.

¹⁷ Barabási Tünde: Elméletigényesség, gyakorlatorientáció vagy integráció? *Magiszter*, 2007. 2. 48–58. Letöltés helye: <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2007/nyar/06.pdf>, letöltés ideje: 2015.06.15.

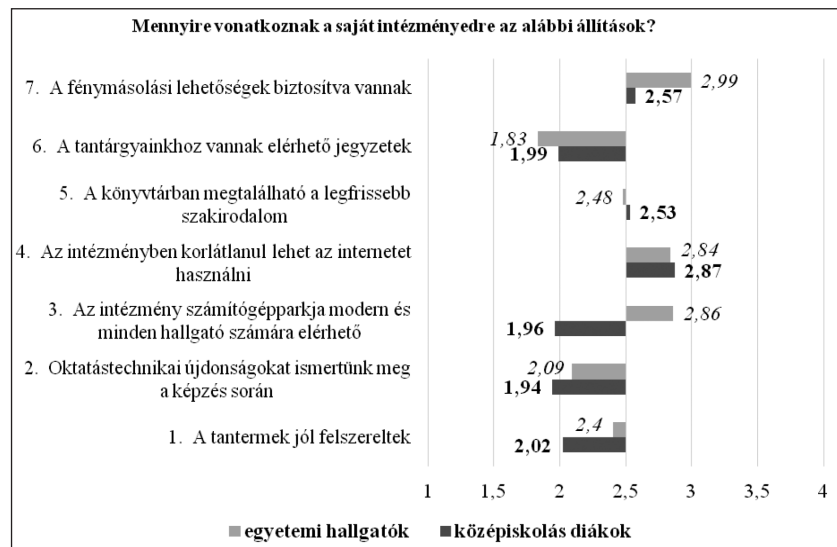
6. ábra. Az intézményekben zajló oktatás színvonala a saját hallgatók véleménye szerint – összesített adatok (átlagok)*

* Négyfokú skálán kapott válaszok, ahol: 1 = teljes mértékben; 2 = inkább igen; 3 = inkább nem; 4 = egyáltalán nem

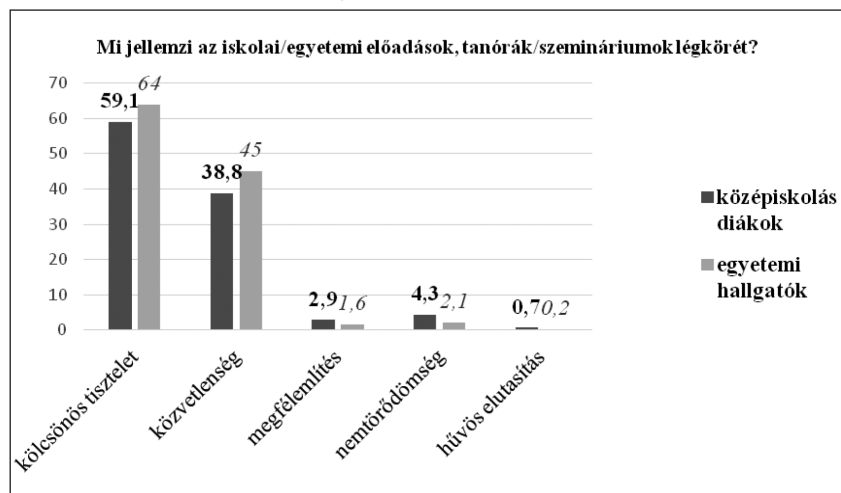
Az intézmények megítélését további, az előbbinél konkrétabb szempontok mentén is vizsgáltuk. Az elsősorban infrastruktúrára, felszereltségre és oktatási segédanyagokra vonatkozó tényezők kapcsán csupán kis eltérések tapasztalhatók a középiskolás diákok és egyetemi hallgatók válaszai között. Viszonylag nagy az egyetértés a tantárgyakhoz elérhető jegyzetek meglétét, a tantermek felszereltségét és az oktatástechnikai újdonságok megismerését illetően is, e téren mondhatni jól állnak a vizsgált intézmények. A legfrissebb szakirodalomnak az intézményi könyvtárakban való megléte már nem sorolható az intézmények erősségei közé, ha pedig az intézményi korlátlan internethasználatot és a fénymásolási lehetőségeket nézzük, akkor kimondottan negatív hallgatói véleményekkel szembesülünk. Az egyedüli kérdés, amiben igen jelentős véleménykülönbség van a középiskolás diákok és az egyetemi hallgatók között, az az intézmény számítógépparkjára és annak elérhetőségére vonatkozik: míg a középiskolások szerint ezen a téren jól állnak az intézmények, az egyetemi hallgatók véleményéből ennek az ellenkezője derül ki.

7. ábra. Az intézménnyel kapcsolatos vélemények – a képzés szintje szerinti bontásban (átlagok)*

* Négyfokú skálán kapott válaszok, ahol: 1 = teljes mértékben; 2 = inkább igen; 3 = inkább nem; 4 = egyáltalán nem

8. ábra. Az iskolai/egyetemi előadások légkörének jellemzői – a képzés szintje szerinti bontásban (% , több lehetséges válasz)

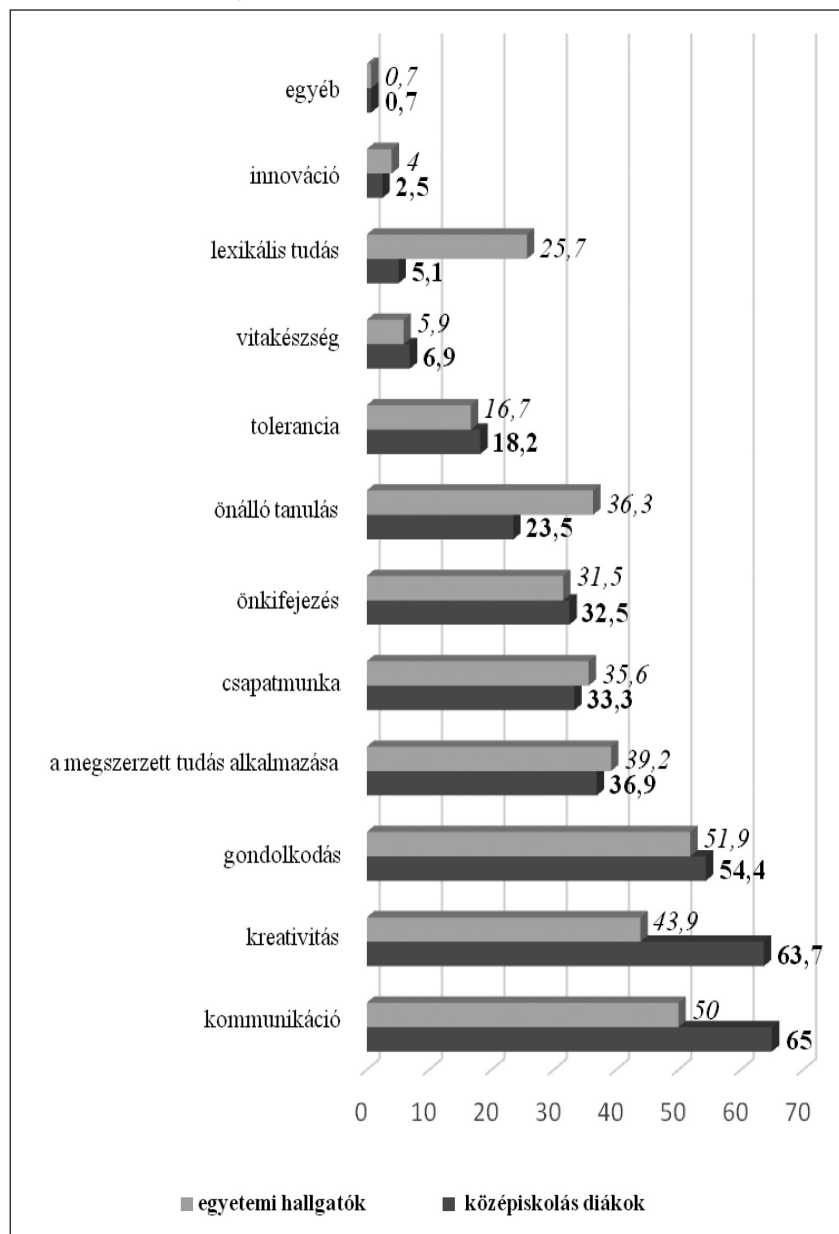
A pedagógushallgatók szerint az egyetemi előadások, illetve az iskolai tanórák légkörét többnyire a kölcsönös tisztelet és a közvetlenség jellemzi. Negatív jellemzőket (mint megfélemlítés, nemtörődomség vagy hüvös elutasítás) csak a válaszadók nagyon kis százaléka jelölt meg. E tekintetben tehát az intézmények megítélése általában véve pozitív.

A képzés tartalmával kapcsolatos véleményeket több kérdés segítségével vizsgáltuk, ezek közül most kettőre térnénk ki: a hallgatók véleménye szerint a képzés során bennük leginkább kifejlődő képességekre és pedagógusi kvalitásokra vonatkozóakra. A hallgatók szerint a képzés során kommunikációs készségük, gondolkodásuk és kreativitásuk fejlődött leginkább. Ezt a három képességet a megkérdezettek legalább fele megjelölte az erre vonatkozó kérdésre adott válaszában. Ezzel szemben legkevésbé az innováció, a vitakészség, lexikális tudás és tolerancia fejlődött a képzés során a hallgatókban, e négy képesség mindegyikét a megkérdezettek kevesebb mint egyötöde jelölte meg.

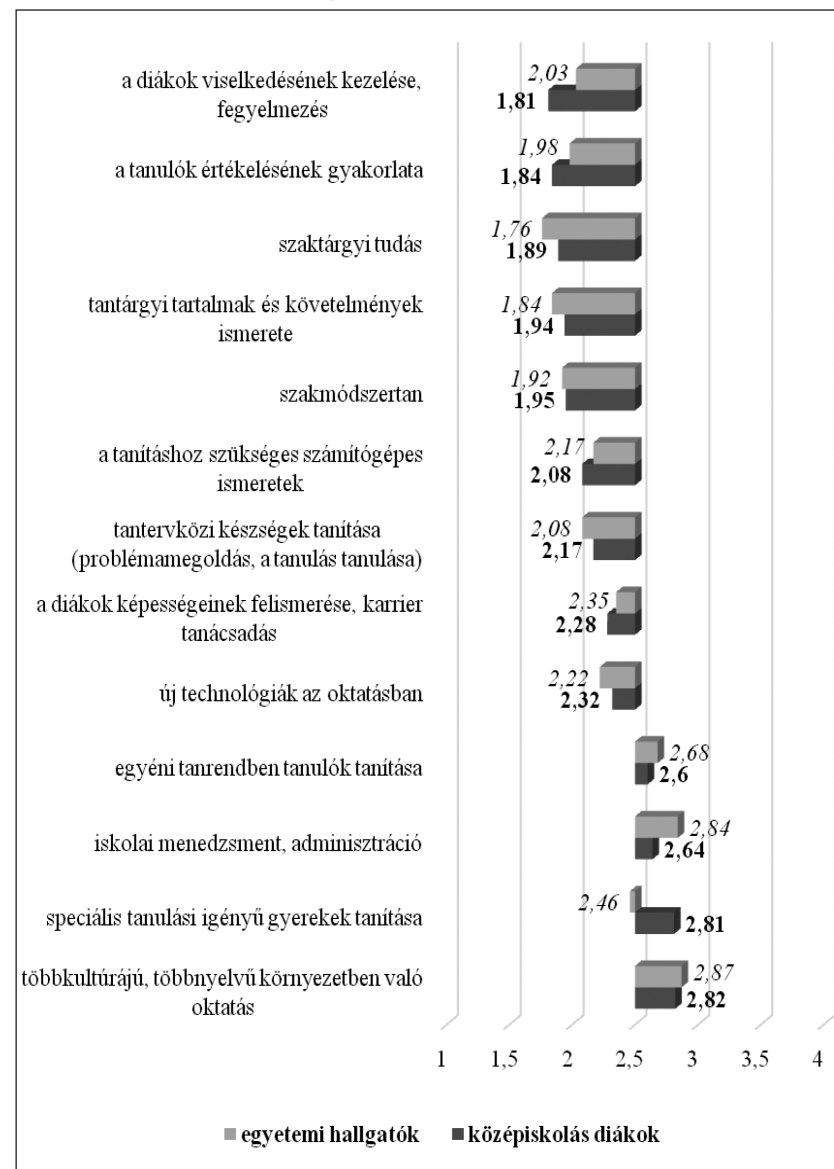
Némiképp árnyalja a képet, hogyha ugyanezt a képzés szintje szerint vizsgáljuk. Jóllehet a három leginkább fejlődő képesség ugyanaz a középiskolás diákok és az egyetemi hallgatók esetében, eltérések vannak a sorrendet és a gyakoriságokat illetően: a középiskolás diákoknál a sorrend kommunikáció, kreativitás és gondolkodás (az első kettőt a diákok közel kétharmada megjelölte), az egyetemi hallgatók esetében pedig gondolkodás, kommunikáció és kreativitás (itt az első kettőt a hallgatók alig fele jelölte meg, a harmadikat pedig kevesebb mint fele). Tehát a kreativitás és kommunikációs képesség fejlődésének megítélésében jelentős (legalább 15 százalékpontos) eltérés van a két csoport tagjai között.

Ami a képzés során leginkább fejlődő pedagógusi kvalitásokat illeti, a hallgatói válaszok alapján azt mondhatjuk, hogy elsősorban a pedagógusi munkához szükséges legalapvetőbb készségek fejlődését segíti elő a képzés, és e tekintetben szintén nincs jelentős eltérés a középiskolás diákok és egyetemi hallgatók válaszai között. A leginkább fejlődő kvalitások tehát a szaktárgyi tudás, a tantárgyi tartalmak és követelmények ismerete, a tanulók értékelésének gyakorlata, a diákok viselkedésének kezelése, valamint a szak módszertan.

9. ábra. A képzés során leginkább fejlődő képességek – a képzés szintje szerinti bontásban (% , több lehetséges válasz)

10. ábra. A képzés során leginkább fejlődő pedagógusi kvalitások – a képzés szintje szerinti bontásban (átlagok)*

* Négyfokú skálán kapott válaszok, ahol: 1 = teljes mértékben; 2 = inkább igen; 3 = inkább nem; 4 = egyáltalán nem

A számítástechnikai ismeretekre és a különböző technológiai újításoknak az oktatásban való használatára vonatkozó kvalitásokról már kevésbé gondolják a hallgatók, hogy a képzés során fejlődött volna bennük, a legkevésbé azonban a nem szokványos helyzetekben történő oktatásra, valamint az adminisztrációs feladatokra készíti fel őket a képzés. Eszerint a speciális igényű gyerekek tanítása, az egyéni tanrendben történő oktatás, valamint a többkultúrájú, többnyelvű környezetben történő oktatás által igényelt pedagógiai kvalitások fejlődése nem meggyőző. Pedig mind az utóbbi évtized technológiai és társadalmi változásaiból fakadó kihívások (a Z generációhoz tartozó diákok és az X vagy az Y generációhoz tartozó pedagógusok között egyre nagyobb a digitális szakadék¹⁸), mind a romániai magyar oktatás szerkezeti változásaiból fakadó kihívások¹⁹ egyértelműen felvetik a klasszikus pedagógusi kvalitások mellett a speciális helyzetekre való felkészítés szükségességét.

d) Egyéni és szakmai jövőtervek

Az egyéni és szakmai jövőtervek kapcsán azt vizsgáltuk, hogy a pedagógushallgatók mit terveznek közvetlenül a képzés befejezése és a diploma megszerzése után, továbbá a pályán való elhelyezkedésük szándékára is kíváncsiak voltunk.

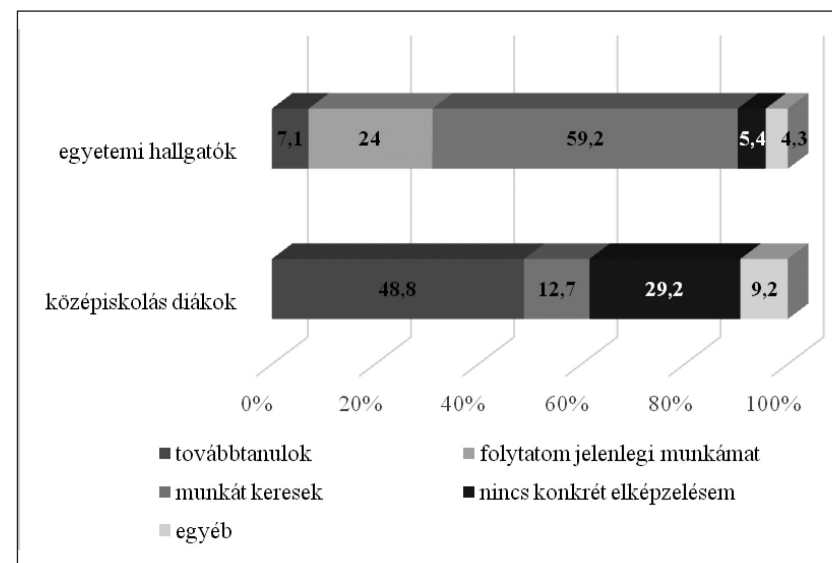
A diplomaszerezés után továbbtanulni szándékozók aránya alacsonynak mondható, még a középiskolás diákok körében sem éri el az 50%-ot. Körükben egyébként magas a bizonytalanok aránya, még a végzős (tizenkettedikes) diákok esetében is közel 25%. Az egyetemi hallgatók sokkal kiforrottabb rövidtávú jövőképpel rendelkeznek, ők elsősorban a munkavégzésre fektetik a hangsúlyt: 59,2%-uk munkát keresne, 24%-uk pedig folytatná jelenlegi munkáját. (Utóbbiak általában a nem tipikus hallgatók, akik között alig van olyan személy, aki továbbtanulna, azaz mesterképzés-

¹⁸ Lásd erre vonatkozóan egy viszonylag friss, kolozsvári diákok által készített felmérés eredményeit: Kovács Zoltán – Marton Margit: Óvodapedagógusok és tanítók szakmai tapasztalatai. *Pedacta*, 2014. 2. 61–69, 67.

¹⁹ A 2014/15-ös tanévben a romániai magyar oktatásban részt vevő elemista diákok 40 %-a vegyes tannyelvű iskolában, tehát többnyelvű környezetben tanul, és ugyanezeknek az elemistáknak a 20 %-a szimultán oktatásban, összevont osztályokban tanul. Ezek két-ségkívül plusz kihívást jelentenek a pedagógusok számára.

ben is részt venne.) A teljes mintára kivetítve a továbbtanulni szándékozók aránya 28%, a munkát keresők vagy munkájukat folytatni szándékozók aránya pedig 49,6%, tehát lényegesen magasabb.

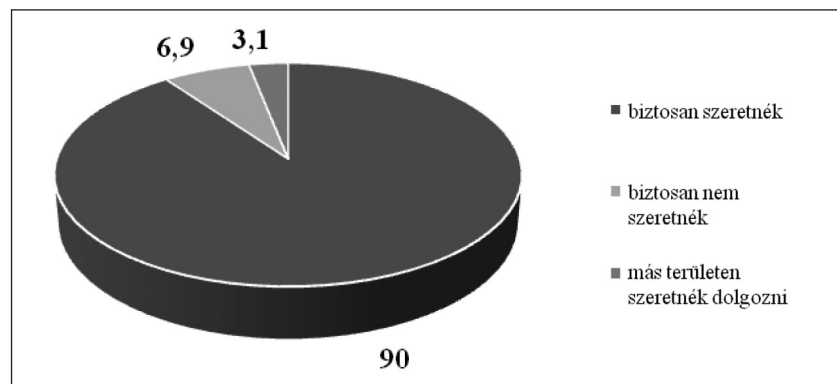
11. ábra. Tervek a diploma megszerzése után, a képzés szintje szerinti bontásban (%)

Arról, hogy a későbbiekben pedagógusként szeretne elhelyezkedni vagy sem, a megkérdezettek mintegy négyötödének vannak biztos elképzelései. A bizonytalanok válaszait kizárva és csak a biztos válaszadókkal számolva, megállapíthatjuk, hogy igen magas, 90% a pedagógusi pályára készülők aránya. (Az egyetemi hallgatók között 98,6%, a középiskolás diákok között 78% ez az arány.)

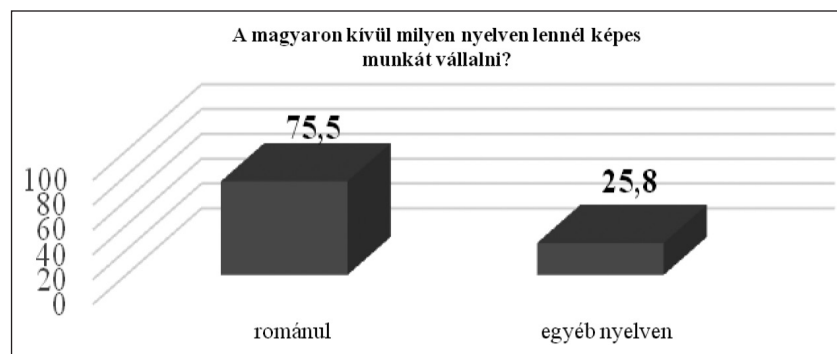
A pedagógusként való elhelyezkedés szándékát kivetítve a diplomaszerezés utáni rövidtávú tervekre, láthatjuk, hogy azok, akik munkát keresnének a diplomázás után, 96,5%-os arányban szeretnének pedagógusként elhelyezkedni. Azok esetében, akik a továbbtanulás mellett döntöttek, alacsonyabb (84,1%) a későbbiekben pedagógusként elhelyezkedni szándékozók aránya, körükben tehát nagyobb a hajlandóság a „szakmaváltásra”.

12. ábra. Pedagógusként való elhelyezkedés szándéka (% , N = 884)

A pedagógushallgatók többsége (75,5% – 869 diák) nemcsak magyarul, hanem románul is képes lenne munkát vállalni. Azok aránya, akik valamely idegen nyelven is vállalnának munkát, ennek mintegy harmada (297 diák). Az idegen nyelvek közül legtöbben az angolt (227 diák), valamint a németet (92 diák) jelölték meg. A válaszadók egy kis része (38 diák) ennél több idegen nyelvet is megjelölt.

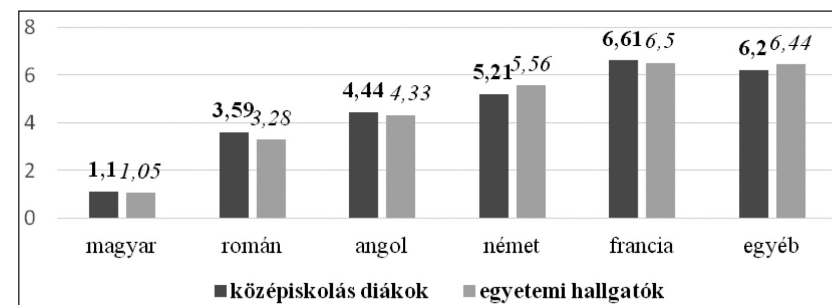
13. ábra. Munkavállalás idegen nyelven (% , N = 1150)

A fenti válaszokat a nyelvismeret szintjével összevetve, akár azt is kijelenthetjük, hogy e téren a hallgatók egy részének igencsak merész terveik vannak: azoknak, akik magukat képesnek tartják a román nyelvű mun-

kavállalásra, 7,6%-a egyáltalán nem beszél románul vagy csak pár szavas szókincse van, további 33,8%-a pedig kifejezési nehézségekkel beszél a román nyelvet. Ez pedig a pedagógusi szakmában vélhetően kevés lenne a pályán való boldoguláshoz. Az egyéb idegen nyelvek esetében hasonlóak az eredmények. Érdekes módon a székelyföldi intézményekben tanuló hallgatók körében sem sokkal alacsonyabb azok aránya (74,1%), akik képesnek tartják magukat arra, hogy román nyelven vállaljanak munkát, mint pl. a dél-erdélyi (80%) vagy közép-erdélyi (82,6%) intézmények hallgatói körében. Pedig a székelyföldi hallgatók román nyelvtudása szignifikánsan alacsonyabb, mint a többi régióban élőké.

14. ábra. Nyelvismeret szintje – a képzés szintje szerinti bontásban (átlagok)*

* Hétfokú skálán kapott válaszok, ahol: 1 = anyanyelvem; 2 = helyesen beszélek; 3 = jól beszélek, kisebb hibákkal; 4 = beszélek, de vannak kifejezési nehézségeim; 5 = pár szavas szókincsem van; 6 = értem, de nem beszélek; 7 = nem értem és nem is beszélem

A hallgatók nyelvtudása nem mondható túl jónak, románul átlagos szinten beszélnek, idegennyelv-tudásuk pedig ennél is gyengébb. Az államnyelv ismeretét tekintve mind az erdélyi magyarok átlagos nyelvismeretétől, mind az erdélyi magyar kulturális elit átlagos nyelvismeretétől lemaradnak. Idegennyelv-tudásuk ezzel szemben csak kevéssel gyengébb, mint az elithez tartozóké (mind az angol, mind a német, mind a francia nyelv esetében), az erdélyi átlagnál viszont magasabb²⁰ (a hallgatók nyelvismereti szintjét lásd az 14. ábrán).

²⁰ Az erdélyi magyarok nyelvtudására vonatkozóan lásd az 2007-es és 2010-es Kárpát Panel vizsgálatok eredményeit, a romániai magyar elit nyelvismeretére vonatkozóan

Végezetül, a hallgatók jövőterveinek térbeli dimenzióit vizsgálva azt mondhatjuk, hogy nagyfokú lokálpatriotizmust tükröznek arra vonatkozó válaszaik, hogy hol szeretnének elhelyezkedni tanulmányaik befejezését követően. Egy részük egyetlen országot jelölt meg helyszíneként, másik részük több országot, de ettől függetlenül magas azok aránya, akik Romániát vagy Magyarországot adták meg válaszként: csak Romániát jelölte meg a hallgatók 70%-a (745 személy), további 8%-uk (87 fő) pedig egy vagy több másik országgal közösen jelölte meg Romániát. A válaszadók közel négyötöde tehát vagy csak Romániában képzelel el a jövőjét, vagy Romániában is el tudná képzelni. A második leggyakoribb helyszín Magyarország – tehát ha a lokális kötődést igen, a nemzeti-kulturálist már nehezebben sikerül feladni. Kizárólag csak ezt az egy opciót 91-en jelölték meg (8,6%), egy vagy több másik országgal közösen pedig további 80 személy (7,5%). Azok aránya, akik a két említett országot együtt adták meg válaszként, 5,6% (60 személy). Vannak természetesen olyanok is – még hogyha nem is túl nagy számban –, akik nem Romániában és nem is Magyarországon képzelik el a jövőjüket: csak külföldi helyszínt 107 személy, a válaszadók mintegy tizede nevezett meg (néhányan közülük többet is). A legvonzóbb külföldi célhelyszínek Németország, az Egyesült Királyság (vagy annak valamely tagállama) és az Egyesült Államok.

Összegzés

Bár jelen tanulmányunk a 2014/15-ös tanévben tanító- és óvodapedagógus-képzésben részt vevő hallgatók körében végzett vizsgálatunknak csak egy szűk keresztmetszetét adja, úgy gondoljuk, hogy a kutatás alap-

pedig az elite vonatkozó 2009-2010-es kutatás ide kapcsolódó eredményeit (Márton János – Papp Z. Attila: Párhuzamos világok? Az erdélyi magyar gazdasági és kulturális elit szocio-demográfiai jellemzői. In: Kovács Imre (szerk.): *Elitiek a válság korában. Magyarországi elitiek, kisebbségi magyar elitiek*. Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet – Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Argumentum Kiadó: Budapest, 2011, 463–522, 500–501.

kérdései szerinti legfontosabb válaszokat sikerült bemutatnunk. Hogyha a vizsgált négy alapkérdés mentén próbálnánk tömören, egy-két mondatba sűrítve megrajzolni a leendő romániai magyar tanító és óvodapedagógus profilját, szakmai elkötelezettségét és véleményén keresztül a képzést is jellemezni, a következőket fogalmazhatnánk meg:

- A romániai magyar óvodai és elemi oktatás leendő pedagógusa nő, elsőgenerációs értelmiségi és elsőgenerációs pedagógus, tömbmagyar vidékről (Székelyföld vagy Partium) származik és lakóhelyéhez közeli intézményben szerez diplomát. A felsőfokú képzésben résztvevők nem elhanyagolható része életkorát, előképzettségét és munkaviszonyát tekintve nem tipikus egyetemi hallgató.
- A képzésbe való jelentkezése tudatos szakmai elköteleződést mutat, az intézmény- és szakválasztásban – amely nem tűnik sem véletlenszerűnek, sem kényszerűnek – az intézmény presztízse és saját magyar identitásának megőrzése egyaránt szerepet játszik, sokkal inkább mint anyagi vagy egyéb konjunkturális tényezők.
- Rövid távú tervei inkább a munkaerőpiacra való belépés (bennmaradás) irányába mutatnak, mintsem a továbbképzés irányába, a pedagógusi pálya iránti elkötelezettsége magas, akárcsak lokális és nemzeti-kötődése is. A munkavállalás lehetséges nyelvét illetően túlértékeli magát, legalábbis deklarált nyelvtudása tükrében.
- A képzés alapvetően jó színvonalon, jó hangulatban (kölcsonos tisztelet és közvetlenség által jellemzett légkörben) zajlik, komolyabb tartalmi hiányosságok nélkül, általában jól felszerelt, ugyanakkor nem túl „felhasználóbarát” intézményekben. A képzés elsősorban a pedagógusi szakma által igényelt alapkvalitások kifejlődését biztosítja, a sajátos oktatási helyzetekből és az információs-technológiai fejlődésből adódó kihívásokra már kevésbé vagy szinte egyáltalán nem készíti fel a hallgatókat.

Kutatásunk a pedagógusképzés nagyon sok vetületére nem tér ki, ezért úgy gondoljuk, hogy a későbbiekben van létjogosultságuk, sőt

szükség van olyan kutatásokra, amelyek segítenek jobban megismerni és megérteni azokat a kihívásokat, amelyekkel a pedagógusszakmának szembe kell néznie Erdélyben. Ugyanakkor, jelen kutatásunk keretei között maradva, a későbbiek során terveink között szerepel újabb, más szempontok alapján készülő elemzések elkészítése is, amelyek más háttérváltozók és összefüggések mentén próbálnak rávilágítani az erdélyi magyar pedagógusképzés jellemzőire és a pedagógushallgatók preferenciáira, véleményére.

Morvai Tünde

Az új szlovákiai magyar pedagógus generáció

A kutatás módszertana

Szlovákiában magyar nyelven felsőfokú óvodapedagógusi és tanári képzés megszerzésére két helyszínen van lehetőség. Az egyik helyszín a Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara (a továbbiakban: KFE KEK) Nyitrán, ahol a magyar nyelvű pedagógusképzés több mint ötvenéves múltra tekint vissza. A másik helyszín a 2004-ben alakult Selye János Egyetem Tanárképző Kara (a továbbiakban: SJE TK) Komáromban. Az óvodapedagógus képzés a kilencvenes évek közepéig középfokú pedagógiai intézményekben történt, a kilencvenes évek közepétől kezdődött el felsőfokon is. Magyar nyelven jelenleg Losoncon, a Pedagógiai és Szociális Akadémián, valamint Szencen, a Szenczi Molnár Albert Magyar Tanítási Nyelvű Gimnáziumban és Szakközépiskolában folyik középfokú óvó- és pedagógusképzés. Kutatásunk során a teljeskörű lekerdezésre törekedtünk, mind a négy korábban nevesített szlovákiai magyar óvó- és pedagógusképzéssel foglalkozó intézményt felkerestük, és diákjaikat, illetve hallgatóikat a kérdőív kitöltésére kértük. Összesen 336-an töltötték ki kérdőívünket, ebből 257 egyetemi hallgató és 79 középiskolás diák. Az egyetemeken a levelező tagozatos hallgatókat is megkerestük, középiskolai szinten egyik intézmény sem működtetett levelező tagozatot, azonban a 2015/2016-os tanévtől ezt a hiányt a szenci intézmény pótolni készül.

1. táblázat. A lekerdezés helyszínei és a minta elemszáma

Az intézmény neve	Válaszadók száma
Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara	61
Selye János Egyetem Tanárképző Kara	196
Pedagógiai és Szociális Akadémia	43
Szenczi Molnár Albert Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium és Szakközépiskola	36
Összesen	336

A pedagógusjelöltek általános szocio-demográfiai jellemzői

A pedagógus szakma elnőiesedése nemzetközi tendencia. Szlovákiában a legutóbbi TALIS felmérés eredményei alapján ez egyre fokozódó jelenség. Míg a vizsgálatban résztvevő országok pedagógusainak 68%-a nő, Szlovákiában ez az arány 82%-os. Mintánk nemi megoszlása (94% nő, 6% férfi) előrevetíti a pedagógus pálya elnőiesedésének további mélyülését. A felmérés alanyai az iskola előtti nevelési (ISCED 0), illetve az alapfokú (ISCED1) oktatási intézmények leendő pedagógusai lesznek, ahol a legmagasabb a nemi aránytalanság. Szlovákiában tíz évvel korábban az OECD oktatási jelentése alapján az óvodapedagógusok 99,9%-a volt nő, az alsó tagozaton 92%, a középiskolai tanárok körében ekkor még többségben voltak a férfiak (52%), azonban a 2012-es adatok alapján már a nők felülprezentáltak (58%).¹ A pedagógus szakma – hasonlóan a nemzetközi és országos trendekhez – a szlovákiai magyar közegben is a nők számára vonzó. A pedagógus professzió válsága az 1970-es években kezdődött, a válság okaira keresett magyarázatok között a szakma elnőiesedését társadalmi, pedagógiai és pszichológiai szempontból is az egyik alapproblémaként fogalmazták meg, mely azóta is tovább gyűrűzik.² A férfiak alacsony érdeklődése a pedagógus foglalkozás iránt szoros összefüggésbe hozható az alacsony pedagógusbérekkel. A nemek közti egyenlőtlenségek jól kirajzolódnak a jövedelmi viszonyok alakulásában, azon túl, hogy egy-egy szakmán belül is alacsonyabb a nők bére, az elnőiesedett szakmák kifejezetten nem biztosítanak kedvező kereseti lehetőséget.³ A OECD 2014-es oktatási jelentése alapján, mely 2012-es adatokat vesz figyelembe, a vizsgált országok közül Szlovákiában a legalacsonyabb a pedagógusbér, a szomszédos államok közül Magyarország

¹ Az OECD Oktatási Jelentése, Szlovákia. 2013. Letöltés helye: <http://www.oecd.org/slovakia/TALIS-Country-profile-Slovak-Republic.pdf>; letöltés ideje: 2015. 07. 30.

² Deák Zsuzsa – Nagy Mária: *Társadalmi és szakmai mobilitás*. 2009. Letöltés helye: <http://www.ofi.hu/tudastar/tanari-palya/tarsadalmi-szakmai>; letöltés ideje: 2015. 07. 30.

³ Háber Judit: A pedagógusnők helyzete, egy pálya elnőiesedése. In: Meleg Csilla (szerk.): *Iskola és társadalom*. JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszéke: Pécs. 1999. 149-158.

előzi meg, azonban Lengyelországot kivéve a többi kelet-közép-európai ország is az utolsók között található e tekintetben.⁴

Az egyetemi hallgatók életkorát tekintve elmondhatjuk, hogy nappali tagozaton 95%-ban az 1991 és 1996 között születettek dominálnak, tehát azok, akik a középiskola befejezését követően kezdték meg tanulmányaikat, átlagéletkoruk 22 év. Egy 2011-ben készült Eurostudent elnevezésű kutatás az európai országok egyetemistáinak átlagéletkorát vizsgálta, melynek eredményeként több modellt állított fel. A szlovákiai magyar pedagógushallgatók a francia modellbe illeszkednek, ahol az egyetemisták átlagéletkora 21,5 év. Ez a fiatal kor arra enged következtetni, hogy a középiskola befejezését követően a hallgatók elsődleges célja megszerezni a felsőfokú diplomát, majd ezt követően kilépni a munkaerőpiacra. A dániai egyetemek hallgatói a legidősebbek, átlagéletkoruk 26,6 év, ők azok, aki az érettségi megszerzése után utazgatással, vállalkozással töltik az idejüket, s csak ezt követően kezdik meg felsőfokú tanulmányaikat.⁵ Levelező tagozaton a szórás sokkal nagyobb, a legidősebb hallgató 1956-ban, a legfiatalabb 1998-ban született, az átlagéletkoruk 32 év. A középiskolába járó generáció átlagéletkora 18 év, ők a 16-20 év közötti korosztály.

A nappali és levelező tagozatos hallgatók közti különbség életkörülményeiben is kimutatható, az előzőek kétharmada szüleivel él egy lakásban/házban, míg az utóbbiak közel kétharmada saját lakásban/házban lakik. A szülőktől való különélés összefüggésbe hozható a családi állapotbeli különbségekkel, a nappali tagozatos hallgatók 4% él élettársi/házastársi kapcsolatban, ellenben a levelező tagozatos hallgatók 58%-a. Az említett Eurostudent felmérésben az olasz egyetemisták laknak a legnagyobb arányban (háromnegyedük) egyetemi éveik alatt szülői házban, a franciák fele, a Skandináv-országokban, Nagy-Britanniában, illetve Németországban viszont csak minden harmadik hallgató.

⁴ Az OECD 2014-es Oktatási jelentése. 2014. Letöltés helye: <http://www.oecd.org/edu/Education-at-a-Glance-2014.pdf>; letöltés ideje: 2015. 07. 30.

⁵ National Geographic: *Idősebbek az észak-európai egyetemisták*. 2011. Letöltés helye: http://www.ng.hu/Civilizacio/2011/12/idossebbek_az_eszakeuropai_egyetemistak_; letöltés ideje: 2015. 09. 01.

A szülőktől való függés nem csupán a lakhatás terén van jelen a nappali tagozatos hallgatóknál, hanem anyagi viszonylatban is, ugyanis a hallgatók háromnegyede egyáltalán nem dolgozik, egynegyedük pedig szinte kizárólag (1% teljes állású foglalkoztatott) részmunkaidőben vagy alkalmi munka keretében tesz szert valamilyen keresetre. A levelező tagozatos hallgatók 89%-a rendelkezik munkaviszonnyal, közülük 90% főállásban dolgozik. Nem meglepő adat, hogy a legtöbb (72%) levelező tagozatos hallgató az oktatási szférában tevékenykedik, vagyis a pedagógus diploma megszerzését követően vélhetően folytatni fogja munkáját ugyanabban a szférában, feltehetően magasabb jövedelmi kategóriában, a felsőfokú végzettség ugyanis növeli a pedagógusbért. Az intézmény-, illetve szakválasztás motivációjának vizsgálatánál ezt a kérdést később más aspektusból még elemezni fogjuk.

A szlovákiai magyar pedagógusjelöltek szüleinek iskolai végzettsége alapján elmondhatjuk, hogy alacsonyabb társadalmi státuszból kerülőnek. Mind az apák (8%), mind az anyák (7%) körében alacsony a felsőfokú végzettséggel bírók aránya. A legtöbb szülő érettségivel végződő középiskolában végezte középfokú tanulmányait (az apák 56%-a, az anyák 65%-a). A középiskola-típusok közül a szakközépiskolában végzettek felülprezentáltak (az apák 49%-a, az anyák 52%-a), a gimnáziumban szerzett érettségi érthető módon ritkább, Szlovákiában ugyanis a gimnázium számít az egyetemre készülő hallgatók legeredményesebb felkészítő intézményének. Különösen érvényes volt ez a felsőoktatási expanzió kiteljesedése előtt, amikor vizsgált alanyaink többségének szülei végezték középfokú tanulmányaikat. Az apák közel egyharmada szakmunkásképzőt végzett, vagyis érettségi vizsgával sem rendelkezik. A szülők jellemzően a kereskedelem/szolgáltatás szektorban dolgoznak (az apák 63%-a, az anyák 47%-a), minden tizedik megkérdezett anyja az oktatásban foglalkoztatott, az apák esetén ez a szám elenyésző.

A pedagógushallgatók iskolai útjának vizsgálatánál fontosnak tartottuk megkérdezni a szülők nemzetiségét. Az etnikailag vegyes házasságból származó diákok aránya 15%, azonban olyan alanyok is bekerültek mintánkba, akiknek mindkét szülője szlovák nemzetiségű (7%). A vegyes és a homogén magyar házasságból származó hallgatók középiskolájának tannyelv-választása között nem találtunk összefü-

gést. Összességében az egyetemisták 93%-a magyar tannyelvű középiskolában fejezte be tanulmányait. Ez az arány magasabb a szlovákiai magyar átlagnál, figyelembe véve, hogy a szlovákiai magyar középiskolás korú populáció 67%-a folytatja tanulmányait anyanyelvű közép-fokú képzésben.⁶ Az általános iskola és a középiskola közötti szlovákról magyarra történő tannyelv-váltás nagyon ritka jelenségnek számít. Ezt vizsgálatunk is bizonyítja, ugyanis a középiskolás válaszadók mind-egyike magyar tannyelvű általános iskolába járt. A pedagógus pályára készülők tehát az alapfoktól a felsőfokig a kisebbségi magyar tanulási útvonalat követik, melyet előreláthatóan a tanítási útvonalukon is folytatni szeretnének.

A két középfokú intézmény regionális vonzáskörrel bír. A losonci középfokú intézményben főként a közép- és kelet-szlovákiai magyar lakta járások településeiről járó diákok tanulnak, a 49 diákból csupán egy diák állandó lakhelye található a nyugat-szlovákiai Érsekújvári járásban. A szenci középiskola vonzáskörzete a nyugati magyar lakta járásokra korlátozódik, csupán egy diák utazik tanulmányi céllal a kelet-szlovákiai Kassáról Szencre.

Mindkét vizsgált egyetem Nyugat-Szlovákiában működik, hallgatóinak lakhelye szerint némi különbség látható: feltételezhetően földrajzi közelség kapcsán is, a komáromi járásból választják legtöbben a Selye János Egyetemet (a hallgatók 34%-a), az Érsekújvári járásból jár a diákok 15%-a, a Dunaszerdahelyi járásból pedig a hallgatók 14%-a. A nyitrai KFE KEK hallgatói elsősorban a Dunaszerdahelyi járásból (32%) kerülőnek, másodsorban az Érsekújváriból és a Komáromiból (13-13%). Nem meglepő eredmény, hogy a magyar tannyelvű pedagógusképzést a három legnagyobb számú magyar járásból választják a legtöbben, hiszen a szlovákiai magyarok fele ebben a három járásban él. Az érdekesség a hallgatók lakhely szerinti megosztásában a Dunaszerdahelyi járás hallgatóinak viszonylagosan alacsony reprezentativitása a komáromi SJE-n.

⁶ Papp Z. Attila: Kisebbségi magyarok oktatási részvételének értelmezési lehetőségei. *Educatio*, 2012. 1. 3–23.

A pedagógusjelöltek tanulmányi teljesítménye

Kutatási kérdéseink között szerepelt a diákok/hallgatók tanulmányi eredményeinek megismerése. Egyrészt arra kértük a válaszadókat, hogy egy négyfokú skálán ítélik meg milyen képességű tanulónak tartják magukat, másrészt viszont az utolsó befejezett félévi átlageredmény feltüntetésére is megkértük őket. Az önértékelési skálán a legtöbben jó képességű (53%) tanulónak ítélték meg magukat, 40%-uk közepesnek, 6% kitűnőnek, és összesen két megkérdezett (0,6%) minősítette magát gyenge tanulónak. Amennyiben az utolsó félévi átlagokat nézzük, láthatjuk, hogy a válaszadók lényegesen alulértékelték magukat a tényleges számszerű átlageredményeikhez képest. Átlag szerint a diákok/hallgatók egyharmada kitűnő tanulónak mondhatja magát, 56%-a jónak, 9%-a közepesnek és 2%-a gyengének. Kis számban fordul elő (5 fő) az átlageredmény alapján gyengének számító válaszadó, az önbevalláson alapuló értékelésen azonban csak 2 diák gondolta magát gyenge tanulónak. Ellenben a jobb képességű diákok inkább negatívabban értékelték magukat. A középiskolások és az egyetemisták utolsó féléves átlageredményei között különbség látható: a hallgatók magasabb arányban rendelkeznek kiváló minősítéssel (37%) mint a diákok (20%). A diákok egynegyede közepes és gyenge teljesítményű, a hallgatók körében ez az arány 6%. Az átlageredményekből kiolvasható a hallgatók egyetemi teljesítményének magasabb szintje a középiskolás átlagokhoz képest, a hallgatók és diákok önértékelésében azonban nem mutatható ki szignifikáns különbség. A diákok önértékelése ezek alapján eredményeikhez képest pozitívabb, mint a hallgatóké. Miután a felsőfokú tanulmányok megkezdésének feltétele az érettségi vizsga megéléte, megkérdeztük a hallgatókat az érettségi vizsga átlageredményéről. A legtöbb hallgató jó minősítésű (58%) érettségi vizsgaeredményt ért el, 31%-uk kitűnő, 11%-uk közepes és egy hallgató gyenge érettségi átlaggal fejezte be a középiskolát. Az érettségi átlageredmény hatással van a hallgatók tanulmányi eredményeire, a középiskolát eredményesebben teljesítő hallgatók az egyetemen is jobb eredményeket érnek el.

A pedagógusjelöltek időbeosztása

Az egyetemisták és a középiskolások időfelhasználását vizsgálva az eltérő oktatási struktúrának köszönhetően a tanórákon való részvétel óraszám a középiskolásoknál kétszer olyan magas, mint az egyetemre járó hallgatóknál. Nem ilyen mértékű a különbség a két csoport nem tanulmányi célú internet- és számítógép használatra szánt ideje egy héten, a diákok azonban hét órával többet szánnak erre a tevékenységre. Ellenben a tanulmányaikhoz több időt használják az internetet és a számítógépet az egyetemisták (8 óra a hallgatóknál/ 6 óra a diák között).

2. táblázat. Egy átlagos héten (hétfőtől vasárnapig) körülbelül hány órát fordítasz összesen az alábbi tevékenységekre?

	Hallgató	Diák
Alvás	49	46
Tanórákon való részvétel	16	33
Családi (ház körüli és háztartási) munkában való részvétel	13	9
Nem tanulmányokhoz kapcsolódó internet- és számítógép használat	12	19
Tévézés, filmnézés	10	8
Szórakozás a barátokkal	9	16
Házi feladatok elkészítése, tanulás	8	8
Tanulmányokhoz kapcsolódó internet- és számítógép használat	8	6
Utazás az egyetemre és haza	6	7
Hobbi	6	9
A házi feladaton túlmenő olvasmányok, ismeretszerzés	4	6
Nem a tanulmányaikhoz kapcsolódó könyv- és újságolvasás	4	6
Sportolás	4	6
Közös szakmai munka évfolyamtársakkal	3	1
Konzultáció tanárokkal	2	3

A diákok szabadidejükben nem tanulmányi céllal a hagyományos ismeretszerzésre, mint a könyv- és újságolvasásra több időt szánnak (4 óra a hallgatóknál/ 6 óra a diákoknál). A szabadidős tevékenységek

közül a diákok az internet- és számítógép használat után a legtöbb időt a barátaikkal töltik (16 óra), ezt követően átlagosan heti 9 órát hódolnak hobbiaiknak, 8 órát tévéznek és filmet néznek, a sportolásra szánt idejük ettől kevesebb, heti 6 óra. Az egyetemi hallgatók szabadidejüket más időrendben osztják be, mint a középiskolások, a tévézés és filmnézés az a tevékenység, melyre több időt fordítanak (a hallgatók 10 órát/ a diákok 8 órát), azonban a többi szabadidős elfoglaltságra kevesebb időt szánnak (a sportolásra vagy egyéb hobbira is csak heti 4 órát fordítanak).

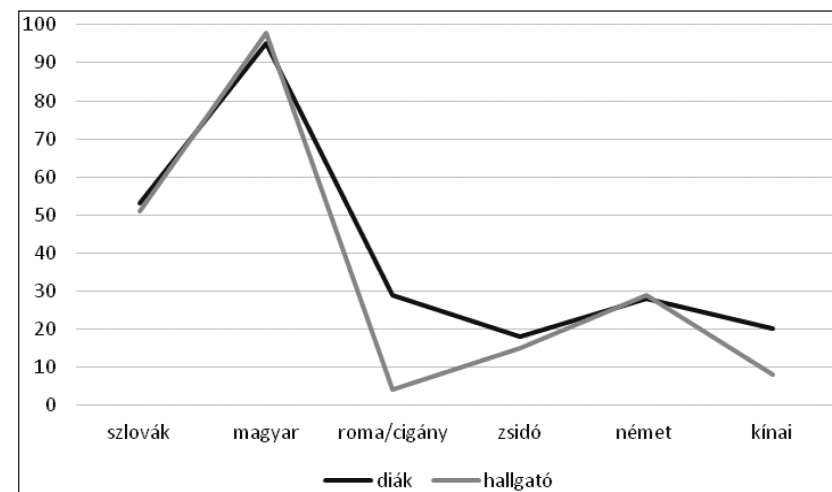
A pedagógusjelöltek és az interkulturalitás

A szlovákiai magyarok nemzeti kisebbségségként élnek Szlovákia területén, ezért mint kisebbségi létben élőket különösen fontosnak tartottuk megkérdezni alanyainkat más népcsoportokhoz való hozzáállásukról, interkulturalitásuk szintjéről. Az úgynevezett Bogardus-skálán hat különböző nemzetiséget (szlovák, magyar, roma, zsidó, német, kínai) soroltunk fel, s arra kerestük a választ milyen legközelebbi viszonyt tudnának ezekkel a nemzetiségekkel leginkább elfogadni. A két ember közötti legszorosabb köteléket, a házasságot 97%-uk magyar nemzetiségűvel fogadná el, 51%-uk az országban élő többségi, szlovák nemzetiségű polgártársával is elképzelhetőnek tartaná a házasságot. A szlovákok után a németekkel a legtoleránsabbak a válaszadók, 28%-a házasságot is kötne velük. A legkevésbé toleránsak a roma etnikumúakkal, akikkel a megkérdezettek 23%-a semmilyen emberi kapcsolatot nem fogadna el. Minden tizedik válaszadó a zsidó és kínai embertársával sem tudna semmilyen viszonyt elfogadni. Szignifikáns különbség észlelhető a középiskolások és hallgatók között a romák elfogadását illetően. Korábbi kutatások azt bizonyítják, hogy az életkor és az iskolai végzettség az előítéletesség között összefüggés van, a kor előrehaladtával és a magasabb iskolai végzettséggel ez tompul, esetünkben épp az ellenkezője bizonyított.⁷ A középiskolások 29%-a elfogadna házastársnak

⁷ Nagy Péter Tibor: Az egyetemisták a szülei és a zsidó nem zsidó vegyesházasság. *Iskolakultúra*, 2015. 3. 47-55.

romát, míg az egyetemisták esetén ez az arány 4%. A középiskolások azonban nem csak a romákkal, hanem szinte mindegyik más népcsoportokkal is magasabb arányban fogadnának el legközelebbi viszonyként házastársi köteléket.

1. ábra. Elfogadnád-e házastársnak az alábbi népcsoport egyik tagját?

A pedagógushallgatók intézményválasztási szempontjai

A megkérdezettek körében az intézmények elsődleges vonzereje a magyar nyelven tanulás lehetőségében rejlik, csak azt követi a szakma iránti érdeklődés. Táblázatunkban (ld. 3. táblázat) a hallgatók és diákok véleményének összesítése látható, azonban a középiskolás diákok motivációját külön is megvizsgálva az első helyen az érdeklődési kör szerepel. Ugyanez a különbség tapasztalható a nappali és levelező tagozatos hallgatók között, utóbbiak a középiskolás hallgatókhoz hasonlóan az intézményválasztás elsődleges motivációjának az érdeklődési körüknek megfelelő diploma megszerzését tartják. Az, hogy szinte egyáltalán nincs relevanciája annak a tényezőnek, hogy valakit nem vennének fel a vizsgált intézményekbe nem meglepő, lévén minden vizsgált intézmény a létszámok csökkenésének megállításáért küzd. A losonci szakközép-

iskolában három évvel ezelőtt nem tudtak magyar osztályt indítani, egy év megszakítással azonban a következő két évben újra sikerült elegendő számú diákot toborozni, és elindítani az első évfolyamot. Nyitrán a levelező tagozatos képzés van kifutó stádiumban, harmadik éve érdeklődés hiányában nem nyílik levelező tagozaton óvó- és tanítóképző szak. Az intézményekbe való bejutáshoz a versenyvizsgáztatás vagy az eddig elért iskolai teljesítmény alapján történő szelekciós mechanizmus fel sem merül, gyakorlatilag minden jelentkező korábbi iskolai teljesítményétől függetlenül megkezdheti tanulmányait.

3. táblázat. Az intézmény kiválasztásakor az alábbi szempontok mennyire befolyásoltak?

Az intézményválasztás motivációi	Átlag
Magyarul akartam tanulni, hogy mindent tökéletesen megértsék	1,91
Az érdeklődési körömnak megfelelő diploma megszerzésére itt nyílt lehetőség	2,02
Az oktatók jól képzettek	2,60
A választott intézménynek jó a hírneve	2,62
Közel van a lakóhelyemhez	2,72
A nemzeti identitásom megerősítése	2,74
A munkahelyemen szükségem van erre a képesítésre	2,91
Barátaim is itt tanultak	2,93
Egyetemista élet	3,17
Úgy hallottam, jól el lehet helyezkedni a képzés után	3,17
Hogy megtanuljak szlovákul	3,36
A város vonzott	3,43
Csak diplomát akartam szerezni, mindegy milyen szakon	3,46
Nem tudtam mit akarok pontosan, gondolkodási időt akartam nyerni	3,57
Úgy hallottam, kevés erőfeszítéssel elvégezhető a képzés	3,60
A családom több tagja is itt tanult	3,64
Olcsó a képzés	3,65
Ösztöndíj lehetőség miatt	3,87
Máshová nem vettek fel	3,90

Magyarázat: 1-teljes mértékben, 2-inkább igen, 3-inkább nem, 4-egyáltalán nem

A középiskola kiválasztásánál a szülők még szerepet játszanak, a diákok 52%-a nyilatkozta azt, hogy a szüleivel együtt döntötte el melyik középiskolába fog járni, 50%-uk maga döntött, a barátok (11%) kevésbé

befolyásolták a döntést, mint a diákok tanárai, 17%-uk számára azonban korábbi tanárai javaslata volt meghatározó az intézményválasztáskor. Az egyetemisták háromnegyedénél a döntés önálló, a szülőkkel való közös döntés kevésbé jellemző (29%), a barátok (10%) viszont nagyobb hatást gyakorolnak, mint a tanárok (4%).

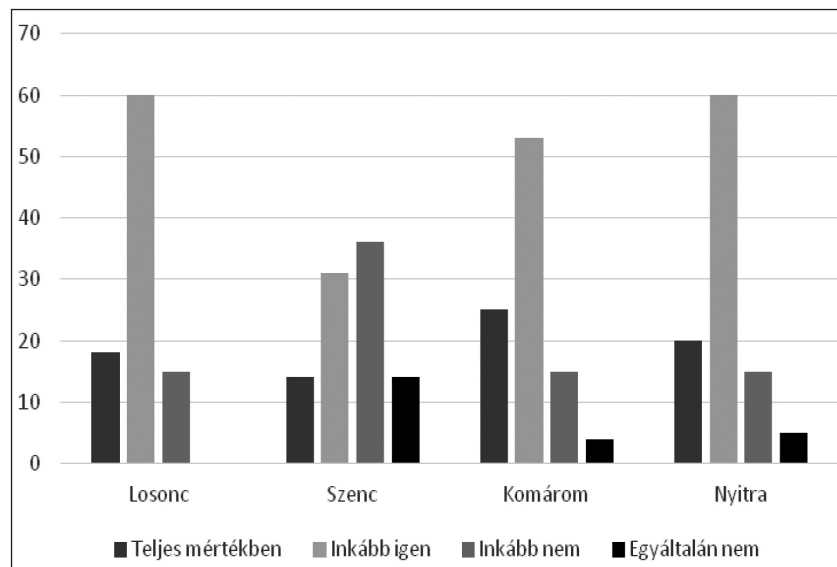
Az intézménnyel és a képzéssel való elégedettség

A négy intézmény diákjainak/hallgatóinak véleménye alapján elmondható, hogy három esetében a válaszadóknak több mint háromnegyede inkább elégedett, illetve teljes mértékben elégedett az oktatás színvonalával. Losoncon nem volt olyan diák, aki egyáltalán ne lett volna elégedett az iskolában folyó oktatás színvonalával. A szenci diákok több mint fele (51%) viszont inkább nem vagy egyáltalán nem gondolja úgy, hogy magas szintű oktatás zajlik iskolájában. Szencen az óvópedagógia és nevelői szak négy évvel ezelőtt, a 2011/2012-es tanévtől indult el, mikor is a korábban gimnáziumként, leány szakközépiskolaként és vállalkozói szakkal működő intézmény egy új szakkal bővítette profilját. Az új szakról még nem került ki végzős diák, az idei évben érettségizett az első évfolyam, minden eddigi évfolyamot gyakorlatilag kísérleti csoportként oktattak, a diákoktól való visszajelzés vélhetően az intézmény oktatási színvonalának növelését eredményezi.

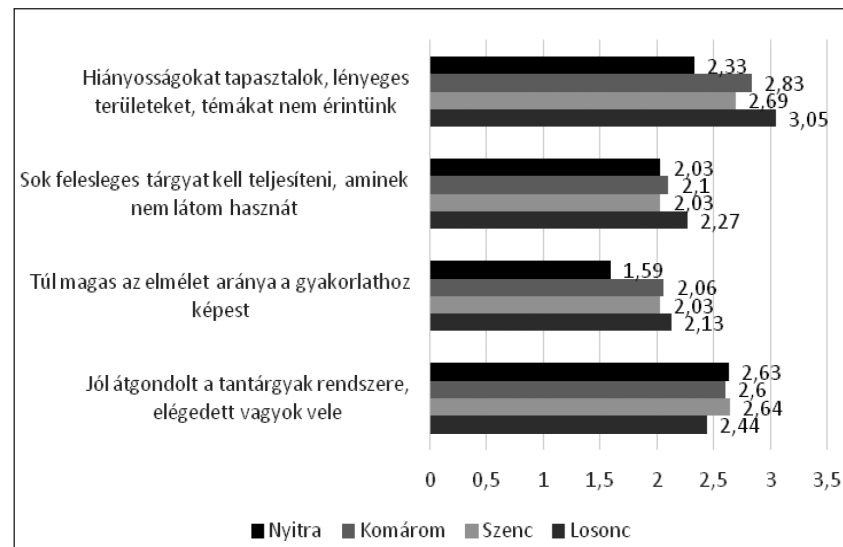
Az oktatási intézmények értékelésére több szempontot figyelembe vettünk: egyrészt megkérdeztük válaszadóinkat általánosságban mennyire elégedettek a képzéssel, másrészt az infrastrukturális ellátottság, a tanárok oktatáshoz való viszonyulása, a tanítási gyakorlat és végül a saját pedagógus kvalitásaik fejlődésének értékelésére kértük őket.

A képzéssel való elégedettség mérésére öt állítást fogalmaztunk meg, melyeket megkérdeztünk értékelni kellett. Adatközlőink leginkább az elméleti oktatás magas arányát nehezményezik a gyakorlatihoz képest, különösen a nyitrai egyetemisták gondolják ezt problémának. A tantárgyak rendszerével kapcsolatban a diákok/hallgatók negatívan vélekednek ugyanúgy, ahogy arról is, hogy sok felesleges, később nem hasznosítható tárgyat kell tanulniuk. Annak ellenére, hogy az oktatás

2. ábra. Mennyire értesz egyet azzal, hogy az intézményben magas színvonalú oktatás zajlik?

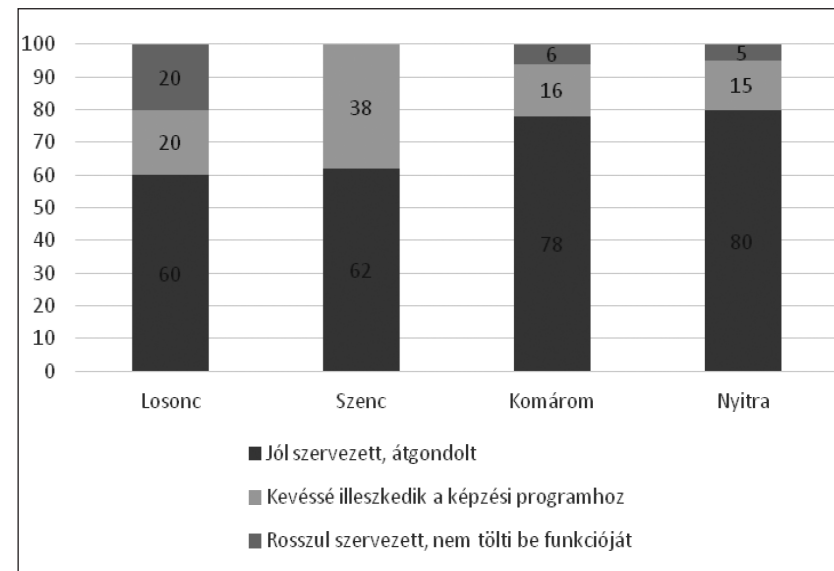
3. ábra. Mennyire értesz egyet az alábbi állításokkal?

Magyarázat: 1-teljes mértékben, 2-inkább igen, 3-inkább nem, 4-egyáltalán nem

színvonalával a losonci diákok nem voltak elégedettek, mégis ők gondolják a leginkább úgy, hogy nem tapasztalnak hiányosságokat, lényeges területekről nem maradnak le a képzés során. Az elméleti és gyakorlati képzés összhangjának megteremtése a pedagógusképzés egyik nagy kihívása. Nemzetközi szinten ezt a problémát egyrészt úgy próbálják orvosolni, hogy a pályakezdő pedagógusok számára a gyakorlatban való járatlanságukat a munkába állás első éveiben nyújtanak segítséget.⁸ A diákok/hallgatók több mint kétharmada részt vett már tanítási gyakorlaton: a középiskolások mindannyian, az egyetemistáknak viszont a 39%-a még nem. A tanítási gyakorlaton részt vevő alanyaink számára konkrét kérdéseket fogalmaztunk meg a tanítási gyakorlattal való elégedettségéről általában, valamint a gyakorló iskola/óvoda pedagógusaival való együttműködés mikéntjéről.

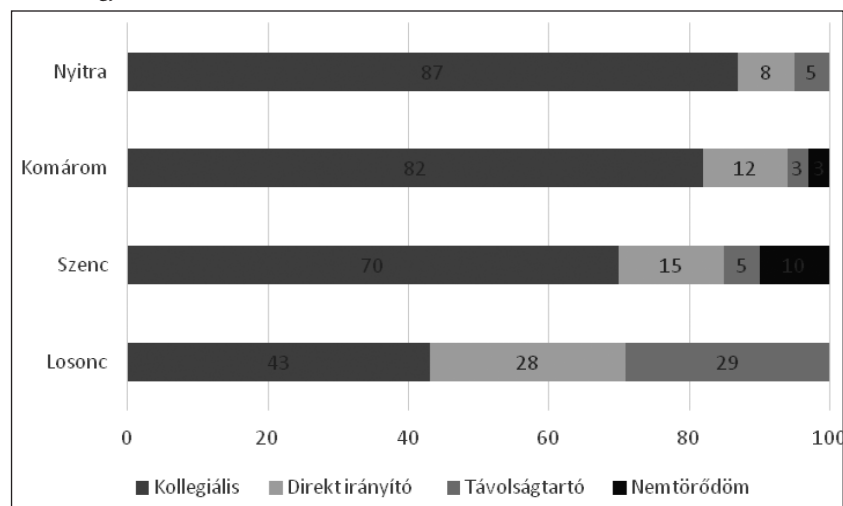
4. ábra. Milyennek találtad a tanítási gyakorlatot?

⁸ Fejes József Balázs – Szűcs Norbert: *Pedagógusképzés és hátránykompenzálás*. 2013. Letöltés helye: http://www.staff.u-szeged.hu/~fejesj/pdf/Fejes-Szucs_2013_Pedkepzes-hatranypomp.pdf; letöltés ideje: 2015. 09. 06.

A tanítási gyakorlat megítélésében a felsőfokú és középfokú intézmények között különbség tapasztalható. Az egyetemisták mindkét vizsgált helyszínen magasan arányban (Komárom 78%, Nyitra, 80%) tartják a tanítási gyakorlatot jól szervezettnek, átgondoltnak. Szencen a legalacsonyabb fokú az elégedettség, ennek okai között kereshetjük a fenn már említett rövid intézményi múltat az óvópedagógus képzés terén, vélhetően még nem alakult ki a fogadó intézményekkel a megfelelő szintű kapcsolat. Annak ellenére, hogy a losonci diákok többsége (60%) úgy véli, megfelel számára a tanítási gyakorlat, minden ötödik diák kifejezetten rosszul szervezettnek tekinti, mely nem tölti be a részükről elvárt tényleges funkciót. Az egyetemi szintű képzésben a tanítási gyakorlat magasabb fokozatú, emellett az óvodák/ iskolák pedagógusai is inkább tekintik az egyetemistákat kollégának, mint a középiskolásokat. A losonci diákok érzékelik legkevésbé partneri viszonyukat a befogadó intézményeik pedagógusaival, úgy vélik, hogy a pedagógusok velük szemben direkt irányító (28%) vagy távolságtartó magatartást tanúsítanak. A szenci iskola tanítási gyakorlatainak helyszínein jelenik meg a legmagasabb arányban a nemtörődöm, közönyös viszony.

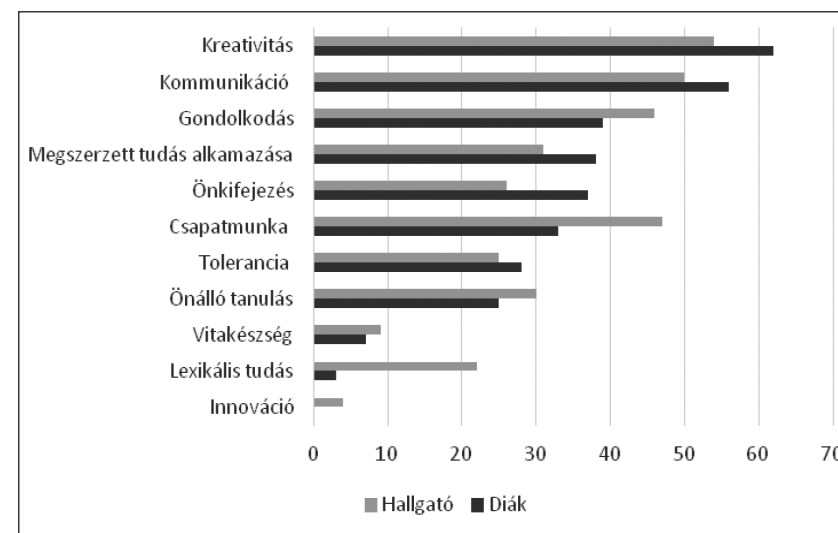
5. ábra. Milyennek ítéled meg a tanítási gyakorlati idő alatt az iskolai pedagógussal való együttműködést?

Az elméleti képzést illetően a tanítási órák, illetve az egyetemi előadások, szemináriumok légkörére vonatkozóan az egyetemisták a pozitív jellemzőket (92%), a kölcsönös tiszteletet és a közvetlenséget emelték ki, a középiskolások többsége (75%) szintén pozitívan értékelte a tanórák légkörét, azonban a diákok 11%-a megfélemlítést érez az órákon.

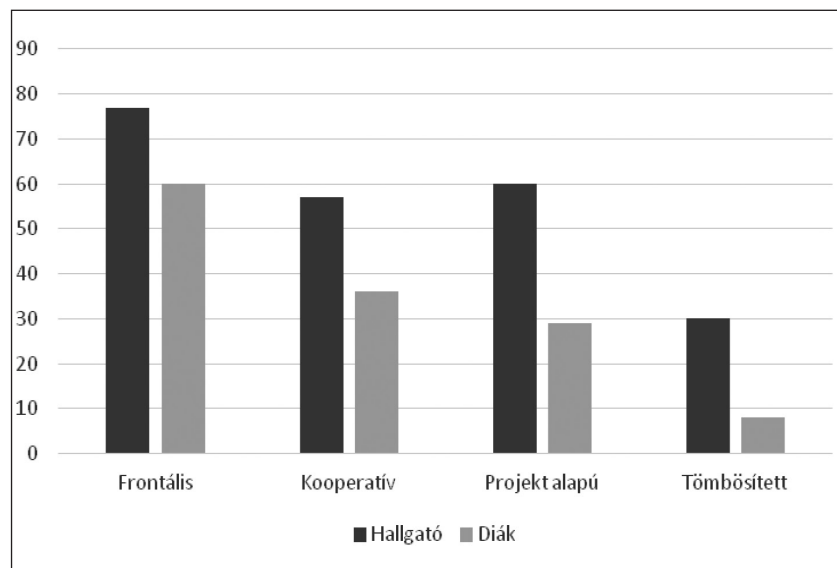
Szorosan kapcsolódik a képzéssel való elégedettség kérdésköréhez a képzés során az általános képességek fejlődési szintjének megítélése. Tizenegy felsorolt képességből választották ki a diákok/hallgatók azt a hármat, mely megítélésük szerint tanulmányi idejük alatt a leginkább fejlődött. A középiskolások a kreativitás, a kommunikáció és a gondolkodási készségeik szintjén tapasztaltak előrelépést. Az egyetemisták esetén az első két helyen szintén a kreativitás és a kommunikáció szerepel, a harmadik helyen viszont a csapatmunkára való képességeikben fedeztek fel fejlődést eddigi egyetemi tanulmányaik alatt. Azonban a két csoport között ezek a különbségek nem szignifikánsak, az egyetemisták esetén is a gondolkodás szerepel a negyedik helyen. Az iskolai életút különböző szakaszaiban vesznek részt a diákok/hallgatók, különböző tanítási módszerekkel találkoznak, mégis azonos képességeket látnak magukban fejlődni.

6. ábra. Megítélésed szerint mely képességeid fejlődtek leginkább a képzés során?

A lexikális tudás megszerzése a diákok körében nem jellemző, míg a hallgatók közül minden ötödik azt gondolja ezen a területen fejlődött tanulmányi évei alatt. Mindkét csoport esetén az innováció az a képesség, amely a legkevésbé fejlődött, sőt a diákoknál meg sem jeleníthető a fejlődés értéke.

7. ábra. Milyen tanulásszervezési módszerekről tanultál?

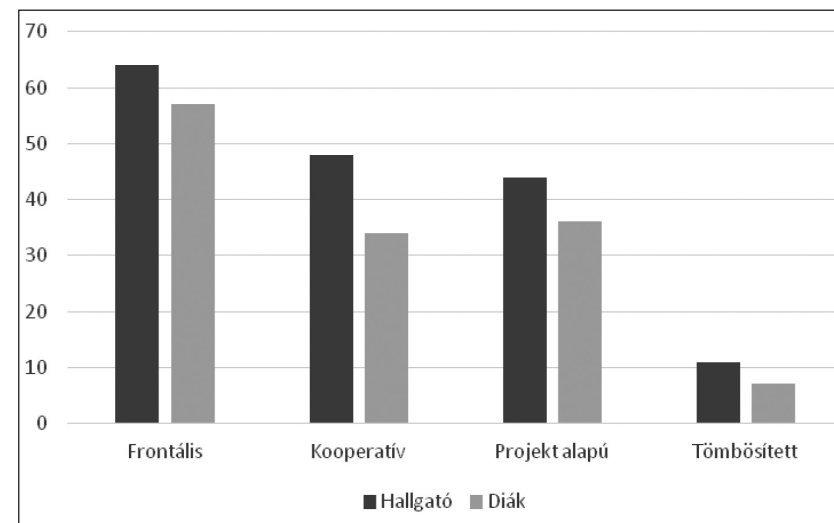

Az egyik kérdéskörben felsoroltuk a legismertebb tanulásszervezési módszereket, s arra kértük a válaszadókat jelöljék meg mely módszerekről tanultak, illetve mely módszert használnák oktatói tevékenységük során. A középiskolások közül az első évfolyam még nem tanult az említett módszerekről, az egyetemisták 94%-a viszont ismer a módszerek közül legalább egyet. A szlovákiai oktatásban a leggyakrabban használt módszer a frontális oktatás. Nemzetközi kutatások igazolják a hagyományos, frontális tanulási forma alacsony hatékonyságát. A tudás alapú társadalomban való aktív részvételre, a kognitív és szociális képességek fejlesztésének eléréséhez korszerűtlen a pedagógus ismeretközlő a diák ismeretbefogadó szerepének kizárólagos volta egy

tanóra keretében.⁹ Ennek ellenére elmondható, hogy a pedagógusjelöltek ezt ismerik a legjobban, a frontális oktatáshoz képest az alternatív módszerek mindkét csoportban kevésbé ismertek.

A képzés során megismert módszerek közül a legismertebb frontális oktatásra fogékonyak a leendő pedagógusok távolabbi oktatói tevékenységük során. Ez arra enged következtetni, hogy egyelőre az alternatív módszerek nem tudnak jelentősebb teret hódítani a szlovákiai magyar oktatási intézményekben.

8. ábra. Milyen tanulásszervezési módszert használtál oktatói tevékenységed során?

Szorosan kapcsolódik ehhez a problémához egy másik kérdésblokkban feltett kérdés, melyben a válaszadókat arra kértük értékeljék mennyire fejlődtek bennük a felsorolt pedagógiai kvalitások. Ebben az esetben az új technológiák megismerésével kapcsolatos válaszok mérva-dóak. A középiskolások fele nem gondolja azt, hogy ez irányú pedagógiai képességei fejlődtek volna, az egyetemisták 55%-a viszont úgy véli

⁹ Óhidy Andrea: Az eredményes tanítási óra jellemzői. Kooperatív tanulási formák az oktatásban. *Új pedagógiai szemle*, 2005. 12. 100-108.

az új technológiák megismerésével fejlődtek készségei a képzés során. A 4. táblázatban a hallgatók válaszai alapján sorba raktuk a pedagógiai kvalitások terén elért fejlődés értékelését. A hallgatók elsődlegesen a szaktárgyakhoz köthető tudásban gazdagodtak a leginkább, ide tartozik a módszertan és a tartalmi ismeret is. A szakmai készségek elsajátítása után a tanulókat közvetlenül érintő pedagógiai kvalitásaik fejlődését értékelik pozitívnak.

4. táblázat. A képzés során az alábbi felsorolt pedagógusi kvalitások mennyire fejlődtek benned?

Pedagógus kvalitás	Hallgató	Diák
Szaktárgyi tudás	1,87	2,17
Szaktárgymódszertan	2,09	2,42
Tantárgyi tartalmak és követelmények ismerete	2,11	2,44
A diákok viselkedésének kezelése, fegyelmezés	2,34	2,32
A tanulók értékelésének gyakorlata	2,37	2,96
A tanításhoz szükséges számítógépes ismeretek	2,4	3,29
Tantervközi készségek tanítása (problémamegoldás, a tanulás tanulása)	2,49	2,7
Új technológiák az oktatásban	2,7	3,33
A diákok képességeinek felismerése, karrier tanácsadás	2,7	3,22
Speciális tanulási igényű gyerekek tanítása	2,98	3,68
Többkultúrájú, többnyelvű környezetben való oktatás	3,02	3,4
Egyéni tanrendben tanulók tanítása	3,08	3,94
Iskolai menedzsment, adminisztráció	3,12	4

Magyarázat: 1-teljes mértékben, 2-inkább igen, 3-inkább nem, 4-egyáltalán nem

A technológiai újítások, új technológiák bevezetése, a tanításhoz szükséges számítógépes ismeretek terén elsajátított készségekkel a hallgatók még inkább elégedettek voltak, a diákok ezzel ellentétben már nem gondolják azt, hogy előreléptek volna a felsorolt területeken. A kérdőív vége felé szerepel egy kérdés arra vonatkozóan, hogy képes lenne-e a válaszadó a magyaron kívül más nyelven is dolgozni. Ezt a kérdést a későbbiekben külön elemezzük, azonban most előrevetítenék az eredményekből annyit, hogy magas arányban érzik magukat a pedagógus-hallgatók képesnek arra, hogy az állam nyelvén is munkát vállaljanak.

Mivel a legtöbb megkérdezett pedagógusként szeretne elhelyezkedni, e tény előreláthatóan a többkultúrájú és többnyelvű környezetet feltételez. Az ebben a környezetben való helytállásra azonban, saját bevallásuk szerint, a képzés során nincsenek felkészítve, mint ahogy arra sem, hogy speciális igényű gyermekeket tanítsanak. Ez arra enged következtetni, hogy mind az egyetemek, mind a középiskolák úgy készítik fel a jelölteket az osztálytermi munkára, hogy az átlagostól eltérő gyerekekkel való bánásmódot nem érintik, így az a kezdő nevelőknek/tanítóknak a későbbiekben gondot okozhat. A tanítási gyakorlaton már részt vett válaszadók megítélése szerint egy osztályban átlagosan 5-10%-ban fordulnak elő speciális igényű diákok, ennél több (10-15%) a viselkedési problémával küszködő diák.

Milyen a jó pedagógus?

Kutatásunk egyik célja volt felmérni a megkérdezettek körében a pedagógus szakmáról alkotott véleményüket. Válaszadóink nagy része még nem gyakorló pedagógus, így véleményét az elméleti tananyag, adott esetben a gyakorlati tanítási órán szerzett tapasztalatai vagy saját elképzelése szerint fogalmazta meg. A pedagógusjelöltek önmagukról, jelenlegi tanáraikról és egy ideális pedagógusról vázolnak fel képet akkor, amikor állításainkról véleményt alkotnak. Az alábbi kérdéssorból látjuk, hogy adatközlőink elsősorban a diákoknak szeretnének megfelelni, s legkevésbé sem gondolják azt, hogy feletteseik igényeit kellene kielégíteniük. A jelöltek fontosnak ítélik meg a tudásátadásban a hatékony módszertan alkalmazását. Az órán kívüli foglalkozást a diákok kevésbé tartják fontosnak, mint a hallgatók, de alapvetően mindkét csoport egyet ért azzal, hogy a diákokkal az iskolai tanórán kívül is foglalkozni kell. Megfogalmazott állításaink közül sem a diákok sem a hallgatók nem gondolják, hogy órán kívüli foglalkozást csak az iskola vezetőségének elrendelésére végezhetnek, ennek a kérdésnek a mérlegelésében elsősorban saját véleményükre támaszkodnak. A pedagógusok nagy kihívása a szakterületükön megjelenő eredmények folyamatos figyelése, a leendő pedagógusok szerint ezeket a friss eredményeket a pedagógusoknak kötelességük megismerni és azt felhasználni az órán.

5. táblázat. Mennyire értesz egyet az alábbi állításokkal?

	Hallgató	Diák
A jó pedagógus úgy tart órát, hogy a diákok meg legyenek elégedve	1,3	1,25
A jó pedagógus minden órára külön felkészül	1,32	1,38
A legfontosabb, hogy az ismeretátadásban hatékony módszertant alkalmazzunk	1,35	1,65
A legfontosabb az, hogy szakterületünk alapvető ismereteit átadjuk a diákoknak	1,53	1,54
A szakterület friss eredményeit a pedagógus köteles megismerni és az órán felhasználni	1,74	1,91
A diákokkal az órákon kívül is foglalkozni kell	1,76	2,37
A jó pedagógus úgy tart órát, hogy felettesei meg legyenek elégedve	2,02	1,7
Órán kívüli foglalkozást csak az iskola vezetőségének elrendelésére végezhetünk	2,87	2,92

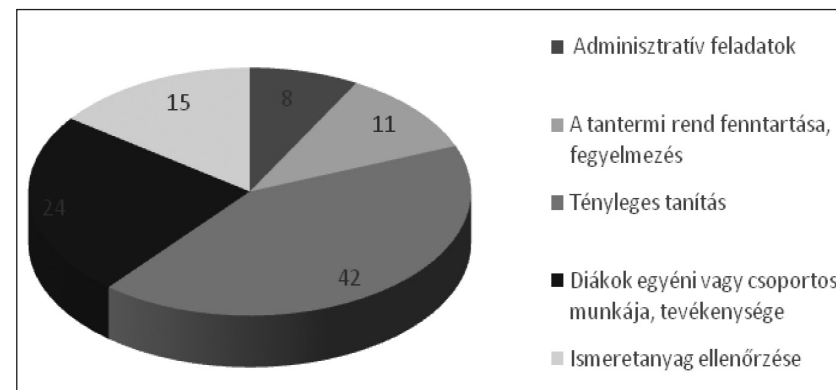
6. táblázat. Mennyire értesz egyet az alábbi állításokkal?

	Hallgató	Diák
Pedagógusként az a feladatomban, hogy elősegítsem a diákok önálló ismeretszerzését	1,44	1,57
A tanulóknak előbb lehetőséget kell adni arra, hogy gondolkozzanak gyakorlati problémák megoldásán, mielőtt a pedagógus megmutatja nekik a megoldást	1,45	1,75
A jó pedagógus megmutatja a diáknak a problémamegoldás helyes módját	1,59	2,1
A diákok abból tanulnak a legtöbbet, ha saját maguk találják meg a problémák megoldását	1,78	1,86
A gondolkodási műveletek elsajátítása és az összefüggések megértése fontosabb, mint a tanterv szerinti tárgyi tudás	1,83	2,06
A tanárok többet tudnak, mint a diákok, ezért nem szabad hagyniuk, hogy a diákok dolgozzák ki egy-egy probléma megoldását	3,45	3,2

A tanórákon való ismeretszerzés, probléma megoldási gyakorlatok különbözőek lehetnek a pedagógusok körében. A pedagógusjelöltek között nem uralkodik az a tekintélyelvű felfogás miszerint a tanárok többet tudnak, mint a diákok, ezért nem ellenzik, ha a diákok egyedül dolgoznak. Az egyetemisták és a középiskolás diákok is azt tartják a

pedagógus elsődleges feladatának, hogy megteremtse a feltételeket a diákoknak az önálló ismeretszerzéshez. Valójában minden állítás azzal a frontális oktatási módszerrel ellentétes, melyet adatközlőink a leginkább ismernek és alkalmaznának is majd gyakorló pedagógusként, mégis elutasítják a direkt ismeretátadást, valamint a tanterv szerinti tárgyi tudásnál fontosabbnak ítélik a gondolkodási műveletek elsajátítását és az összefüggések megértését. A problémamegoldás helyes módjának megtalálásáról szintén ellentmondásosan vélekednek adatközlőink, elfogadják azt az állítást is, hogy a jó pedagógus megmutatja a diákoknak a problémamegoldás helyes módját, viszont azt az állítást sem vetik el, hogy a diákok abból tanulnak a legtöbbet, ha saját maguk találják meg a problémákra a megoldást.

9. ábra. Gyakorló pedagógusként hogyan osztanád meg az alábbi elemek között egy rendelkezésére álló átlagos tanóra idejét?

Gyakori probléma a pedagógusok körében a túlzott mértékű adminisztrációs feladatkör, leendő pedagógusok felvázolták az ideális tanóra tevékenységi struktúráját, melynek keretében értelemszerűen az adminisztrációra fordítanak a legkevesebbet, a legtöbb időt pedig a tényleges tanításra. Az, hogy az óra közel egynegyedét a diákok egyéni vagy csoportos tevékenységére szánják, szintén ellentmond a frontális oktatási módszernek, ahol a tanítás és a számonkérés dominál az óra keretében.

7. táblázat. Mennyire értesz egyet az alábbi állításokkal?

	Hallgató	Diák
Szeretek iskolában/gyerekekkel dolgozni	1,4	2,1
Ha újra választhatnék, újra ezt a szakmát választanám	2,2	2,58
Másoknak is ajánlanám az intézményt, ahol tanulok	2,26	2,58
Másoknak is ajánlanám ezt a szakmát	2,27	2,22
A pedagógusi lét előnyei egyértelműen felülmúlják a hátrányokat	2,71	2,92
Úgy érzem, a pedagógus szakma egy társadalmilag megbecsült szakma	2,82	2,68
Elégedett vagyok magammal, ha a pedagógusi tapasztalataimra gondolok	3,13	3,5
Ha tehetném, más intézményben tanulnám ezt a szakmát	3,4	2,8
Úgy érzem, a pedagógus szakma jó megélhetést biztosít számomra	3,48	3,5
Ha tehetném, más szakmát választanék	3,57	2,9

A pedagógus szakmával való elégedettségre különböző szempontok szerint kérdeztünk rá a hallgatóktól/diákoktól egyaránt. Szinte azonos módon elégedetlen mindkét csoport a pedagógusok anyagi megbecsülésével, vagyis egyáltalán nem gondolja azt, hogy a szakma jó megélhetést biztosítana számára. Az anyagi megbecsülésen túl a szakma társadalmi presztízsét inkább nem tartják kielégítőnek sem a hallgatók (2,82), sem a diákok (2,68). Mindezek ellenére a hallgatók inkább újraválasztanák ezt a szakot, mint a diákok, akik összességében inkább nem. A képzés helyszínéül szolgáló intézmények megítélésében minden esetben a középiskolai diákok voltak kevésbé elégedettek. A középiskolások inkább nem ajánlanák intézményüket másoknak továbbtanulás céljából (2,58), míg a hallgatók inkább igen (2,26), viszont inkább nem gondolja azt egyik csoport sem, hogy ha tehetné, más intézményben tanulna szakmáját (hallgatók átlaga 3,4; diákok átlaga 2,8). A szakmát azonban mindkét típusú oktatási intézményben tanuló csoport inkább ajánlaná másoknak. Összességében sem a diákok, sem a hallgatók nem gondolják azt, hogy a pedagógus lét előnyei egyértelműen felülmúlják a hátrányokat.

A pedagógus hivatás lényegi eleme a diákokhoz való hozzáállás, ehhez a hallgatók teljes mértékben pozitívan állnak, szeretnek gyere-

rekekkel foglalkozni. A diákok nem teljes mértékben értettek ezzel egyet, de alapvetően úgy nyilatkoztak, hogy inkább szeretnek gyerekekkel foglalkozni.

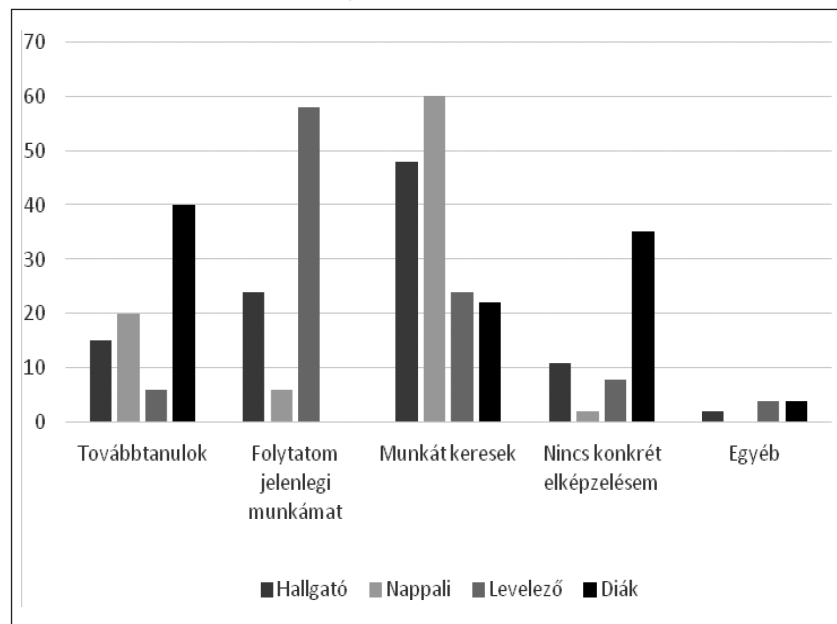
A pedagógus szakma visszasságait (alacsony bérezés, társadalmi megbecsültség hiánya) vélhetően a nevelői/tanítói munka iránti motiváció írja felül, s vezette a válaszadókat a szakma irányába. Kritikaként fogható fel az intézmények felé az a megállapítás, hogy a válaszadók nem elégedettek magukkal saját pedagógusi tapasztalataikat illetően, ugyanis ez azt jelenti, hogy a képzés alatt nem érzik elegendőnek a pedagógusi tapasztalat megszerzésére szánt időt. Azonban ezt a tapasztalatot nem is lehet feltétlenül a tanulmányi évek alatt rendelkezésre álló gyakorlati órákon megszerezni.

A pedagógusjelöltek jövőtervei

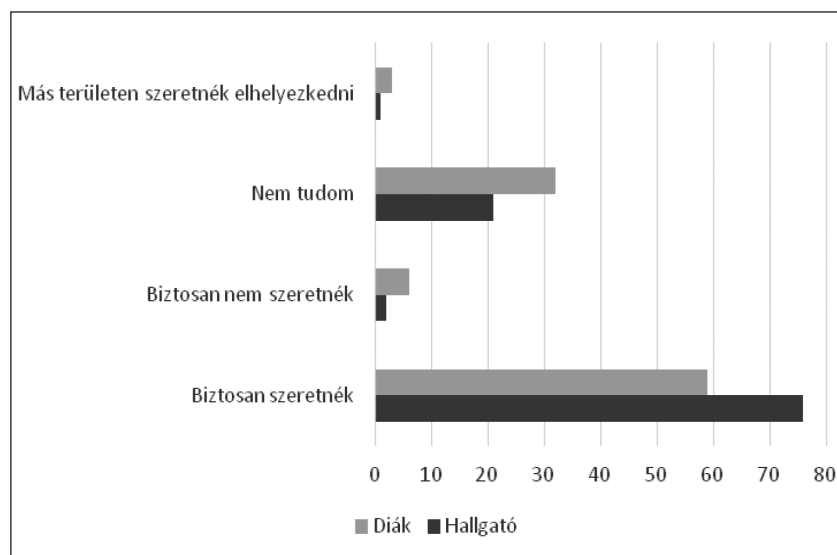
A középiskolai tanulmányok befejezését követően a diákok 40%-a szeretné tovább folytatni tanulmányait vélhetően valamilyen felsőfokú intézményben. Közel hasonló arányban vannak azok, akik még nem döntöttek el, hogy szeretnének-e továbbtanulni, vagy az érettségi megszerzését követően megmérettetik magukat a munkaerőpiacon. Minden ötödik diák azt gondolja, hogy a középiskola befejeztével munkát szeretne vállalni, azonban ez még nem feltétlenül zárja ki azt, hogy mellette tanuljon is, vagy esetleg később kezdje el felsőfokú tanulmányait, akár a munkával párhuzamosan is. A levelező tagozatos hallgatók jelentős többsége már rendelkezik munkaviszonnyal, és a diploma megszerzését követően közel 60%-uk ugyanezen munkahelyen szeretné tovább folytatni eddigi munkáját. A nappali tagozatos hallgatókra nem jellemző tanulmányaik alatt az állandó munkaviszony, így ők lesznek azok, akik a diploma kézhez vétele után aktív munkakeresőkké válnak majd.

Annak megállapítására, hogy mennyire tudatosan választották a hallgatók a pedagógusképzést, a jövőterveik is árulkodóak lehetnek. Arra a kérdésre, hogy szeretne-e a megkérdezett tanulmányai befejeztével pedagógusként tevékenykedni, a középiskolások egyharmada bizonytalan volt, vélhetően azért is, mert ha tovább folytatják tanulmá-

10. ábra. Mit tervezel a diploma megszerzése után?

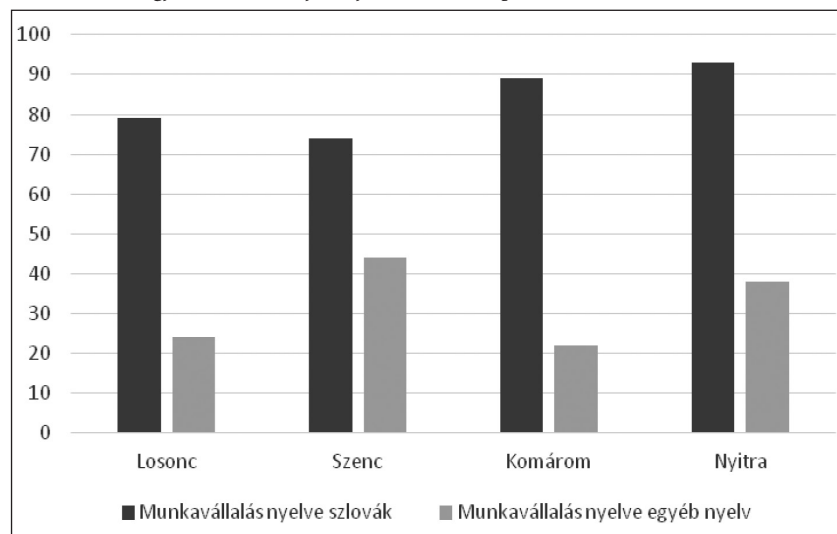
11. ábra. Szeretnél-e pedagógusként elhelyezkedni?

nyaikat az érettségi megszerzése után, távol állnak a munkavállalás pillanatától. Közel 60%-uk állítja biztosan a pedagóguspályán való elhelyezkedés a célja. Az egyetemi hallgatók ettől magasabb arányban (75%) szeretnének pedagógusként elhelyezkedni, a felsőfokú pedagógusképzés tehát számukra nem egy „parkoló pálya”, egy átkonvertálható diploma-szerzési lehetőség, hanem egy tudatos döntés a pedagóguspálya mellett. A levelező tagozatos hallgatók még magasabb arányban (86%) szeretnének nevelői/tanítói állást, bár 58%-uk már jelenleg is az oktatási szférában dolgozik, és ott is szeretnék pedagógusként folytatni munkájukat. A foglalkozás szféráján túl, mely esetünkben döntően az oktatást jelenti fontos kérdés, hogy a magyar tannyelvű oktatási intézményekben végzett diákok/hallgatók milyen nyelven lennének képesek munkát vállalni. A megkérdezettek – akiknek 95%-a eddigi tanulmányait magyar nyelven végezte – 86%-a képesnek érezné magát szlovák nyelven is munkát vállalni, vagyis szlovák nyelvtudását megfelelő szintűnek tartja ahhoz, hogy azt munkanyelvként használhassa. A többségi nyelven való munkavállalási hajlandóság kapcsolódik válaszadóink önbevalláson alapuló nyelvismereti szintjével, ugyanis minél magasabb szinten beszéli a kérdőívet kitöltő a szlovák nyelvet, annál nagyobb eséllyel tartja magát alkalmasnak a szlovák nyelven történő munkavállalásra. Azok a megkérdezettek, akik szinte egyáltalán nem tudnak kommunikálni az állam nyelvén (9%) kisebb arányban bár, de 50%-uk mégis vállalna munkát szlovák nyelven. Ez az arány a nyelvismeret szintjein felfelé haladva egyre inkább nő, a kifejezési nehézséggel beszélők 85%-a, a kisebb hibákkal beszélők 95%-a, a helyesen beszélők 96%-a, a magukat szlovák anyanyelvűnek vallók mindegyike képesnek érzi magát a szlovák nyelvű munkavállalásra. Az idegen nyelven történő munkavállalásra való képesség főként külföldön lenne releváns, a megkérdezettek 27%-a gondolja azt, hogy képes lenne valamilyen idegen nyelven (angol, német vagy egyéb) dolgozni. A szlovák nyelvismerethez képest az idegen nyelvismeret lényegesen gyengébb. Az idegen nyelvek közül az angol nyelvismeret a legmagasabb szintű, 39% mondja magáról azt, hogy jól beszéli az angolt kisebb hibákkal, ezt a szintet német nyelvből a megkérdezettek 15%-a éri el. Német nyelven egyáltalán nem beszél vagy csak pár szavas szókinccsel beszél a megkérdezettek közel háromnegyede. Az angol nyelvtől való távolságtartás

nem ilyen mértékű, esetünkben a diákok/hallgatók 44% egyáltalán nem beszéli vagy csak pár szavas szókinccsel rendelkezik. Az idegen nyelvek közül az angol nyelvtudás a némethez képest magasabb szintű, a megkérdezettek egyharmada ugyanis egyáltalán nem is érti és nem is beszéli a német nyelvet, míg az angol nyelv esetén ez az arány csak 7%.

12. ábra. A magyaron kívül milyen nyelven lennél képes munkát vállalni?

Válaszadóink migrációs szándékát illetően kijelenthetjük, hogy 59%-uk kifejezetten Szlovákiában szeretne elhelyezkedni, s nem tervez külföldön munkát vállalni. Migrációs célországként merült fel a diákok/hallgatók 8%-ánál Magyarország, további 10% opcióként jelölte meg Magyarországot és Szlovákiát párhuzamosan. Potenciális külföldi munkavállalási helyszíneként Magyarország után Ausztriát (4%) gondolják, majd az egyéb nyugat-európai országok következnek, sorrendben Anglia, Németország és Hollandia. A középiskolások körében a biztos szülőföldön maradók aránya alacsonyabb, mint az egyetemisták körében (42% és 65%). Ennek egyik oka a már meglévő munkaviszony, a levelező tagozatosok 58%-a ugyanis vélhetően már Szlovákiában dolgozik, és jelenlegi munkáját szeretné tovább folytatni. Azok a közép-

iskolások, akik tovább szeretnék tanulni négy egyetemet nevesítettek: a komáromi Selye János Egyetemet (32%), a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemet (26%), a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemet (26%), egy fő pedig a győri Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Karán szeretne továbbtanulni. A továbbtanulni szándékozó diákok pedagógus szakon folytatnák tanulmányaikat, alternatívaként (5 fő) előkerült a pszichológia szak is.

Összegzés

A pedagógus pályára készülő diákok/hallgatók átfogó szociológiai vizsgálatából egyértelműen kiderül, hogy a szlovákiai magyar pedagógusképzés bázisa egy leendő első generációs értelmiségi réteg. A pedagógus pályára készülőket főként a szakma iránti érdeklődésük miatt választották az adott intézményeket, az elsődleges vonzerő azonban a magyar nyelven tanulás lehetősége volt. Az intézmények diákjai/hallgatói tehát az anyanyelvű oktatás és a pedagógus pálya iránt egyaránt elkötelezettek, vagyis a szlovákiai magyar iskolák tanítói/tanári állásainak betöltésére készülnek. Ennek híján, azonban 86%-uk úgy nyilatkozott, szlovák nyelven is képes lenne munkát vállalni. A többségi nyelven való munkavállalás természetesen szoros összefüggésben van az államnyelv ismeret szintjével. Migrációs hajlandóságuk célországként a legtöbben Magyarországot (8%) jelölték meg, azonban további 10% Magyarországot és Szlovákiát párhuzamosan tartja potenciális munkavállalási helyszínné a jövőben.

Ágyas Réka

Diákként sokat tanultunk, tanítóként még többet?! Pedagógushallgatók pályaorientációja a Vajdaságban

A tanulmány bevezető része a vajdasági magyarokra vonatkozó legfontosabb oktatási háttéradatokat összegzi, a második rész pedig a 2014/2015-ös tanévben megvalósított *Pedagógushallgatók pályaorientációs vizsgálata* elnevezésű kérdőíves felmérés Vajdaságra vonatkozó eredményeit mutatja be. Az elemzésben kitérek a régió jövőbeli pedagógusainak társadalmi és szociális hátterére, az intézmény és szakválasztás motivációjára, a képzésük és önmaguk értékelésére, továbbá a pedagógushallgatók szakmai és egyéni jövőterveire.

Bevezető gondolatok: oktatási háttéradatok

A magyar hallgatóknak kevés lehetőségük van arra, hogy anyanyelvükön tanuljanak Szerbiában, a délvidéki magyarság nem tudja anyanyelvén bejárni a teljes oktatási vertikumot. A Kárpát Panel (2007) empirikus kutatás vajdasági válaszadóinak 90%-a ugyan magyarul fejezte be az általános iskolát, viszont az oktatás magasabb szintjein, például szakiskolában már csupán a válaszadók 65,9%-a tanult magyarul, a gimnáziumot viszont 75,6%-uk tudta anyanyelvén befejezni.¹

A magyar diákok 1/3-ának van lehetősége anyanyelvén, illetve csupán részben anyanyelvén tanulni a felsőoktatásban, közel 2/3-uk államnyelven tanul. Ezzel magyarázható az, hogy miért preferálják a vajdasági magyarok az egyre erősebb vonzásterülettel rendelkező szabadkai felső-

oktatási intézményeket, ugyanis ott lehetőségük van legalább részben az anyanyelvükön tanulni főiskolai, illetve egyetemi képzésben egyaránt. Másrészt közrejátszhatnak az anyagi megfontolások is, mint például az olcsóbb albérlet, illetve a könnyebb utazási lehetőségek. A magyar nemzetiségű hallgatókra jellemző az anyanyelv szerinti iskolaválasztási preferencia, így a magyar fiatalok elsősorban Szabadka, Újvidék, Szeged és Zenta közül választanak.²

A vajdasági magyarok körében a többségi nemzet fiataljaihoz képest alacsonyabb továbbtanulási hajlandóságot figyelhetünk meg, de tény, hogy ez a részarány sosem volt magas az összes vajdasági hallgatók viszonylatában. A nyolcvanas években még 10% körül mozgott a magyar hallgatók részaránya, majd az ezt követő időszakban drasztikusan csökkent az arányuk, ami a kilencvenes évek háborús helyzetének, illetve a válságos időszaknak köszönhető. 2000-ben a Vajdaságban történő továbbtanulási hajlandóságra pozitívan hatott a politikai rendszerváltás, ám a magyarok részaránya az egyetemi képzésben még mindig nem kielégítő.³ Összességében a magyar hallgatók száma a 2003/04-es iskolai évtől kezdve kiegyensúlyozott növekedést mutatott.⁴ Takács számításai alapján a vajdasági magyar főiskolások és egyetemisták részaránya fele akkora, mint a vajdasági 20 és 35 év közötti lakossága (5,59% a magyarok esetében, 11,5% a vajdasági összlakosság esetében).⁵

A 2012/13-as évben 3563⁶ vajdasági magyar kezdte meg felsőfokú tanulmányait a tartomány kilenc főiskoláján és az Újvidéki Egye-

² Gábrity Molnár Irén: Oktatásügy – a tudásalapú társadalom felé. In: Gábrity Molnár Irén – Ricz András (szerk.): *Kistérségek életereje: Délvidéki fejlesztési lehetőségek kötet*. Regionális Tudományi Társaság: Szabadka, 2006. 103–129. Letöltés helye: <http://gabarity-molnariren.com/kistersegek2006.html>; letöltés ideje: 2011.04.06.

³ Uo.

⁴ A főiskolákon részarányuk 6,9–11,3% között ingadozott az elmúlt 15 évben (579–931 fő). A magyar egyetemi hallgatók részaránya alacsonyabb: 5,6 és 6,6% között, 1703–2833 fő.

⁵ Takács Zoltán: Regionális felsőoktatás – Vajdaság. In: Kötél Emőke (szerk.): *Ph.D. konferencia. A Tudomány Napja tiszteletére rendezett konferencia tanulmányaiból*. Balasii Intézet Márton Áron Szakkollégium: Budapest, 2009. 177–198.

⁶ A 2012/13-as évben a tartományban összesen 62647 egyetemista tanult.

¹ Gábrityné Molnár Irén – Rác Livia: Vajdaság (Szerbia). In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Gyorsjelentés. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2007. 120–184.

tem tizennégy karán. A magyar nemzetiségű hallgatók a teljes hallgatói bázis 15,2%-át képezik⁷, nagyobb részük (9,1%) főiskolai képzésben vesz részt. Szerbiában az állami felsőoktatási intézményekben a magyar nyelvű továbbtanulás korlátozott. Az Újvidéki Egyetem néhány karán és két szabadkai főiskolán folyik (teljes vagy részben) magyar nyelvű oktatás. Teljes magyar képzés a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karon, a Szabadkai Műszaki Szakfőiskolán, a Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén, valamint a Művészeti Akadémián folyik (minden második évben színészi program).⁸ A szabadkai állami felsőoktatási intézményben tanuló diákok 16,4%-a magyar nemzetiségű. A két-tannyelvű felsőoktatási intézmények közül a Műszaki Szakfőiskolán a legnagyobb az arányuk, ott a teljes hallgatói létszám 66%-át teszik ki a magyar nemzetiségűek. Ezt követi az Építőmérnöki Kar (22%), majd az Óvó- és Edzőképző Szakfőiskola, ahol a diákok 13,5%-a magyar nemzetiségű.⁹

A Vajdaságban megfigyelhető alacsony továbbtanulási hajlandóság lehetséges oka az is, hogy a vajdasági egyetemisták, főiskolások 35%-a tanul Magyarországon.¹⁰ Az Oktatási Hivatal adatai azt mutatják, hogy a Magyarországon való továbbtanulási hajlandóság nem csökken a szerbiai magyarok körében, sőt folyamatos növekedés tapasztalható: a 2010/2011-es évben összesen 1206 diák kezdte meg felsőfokú tanulmányait, 2011/2012-ben 1435, 2012/2013-ban 1506 fő.

⁷ Az adatok nem tartalmazzák a kihelyezett képzésben tanulók számát.

⁸ A magánintézmények nem kerültek be.

⁹ Gábrity Molnár Irén – Takács Zoltán: Magyar nyelvű felsőoktatás és tanítóképzés a Vajdaságban. In: Pusztai Gabriella – Ceglédi Tímea (szerk.): *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban. A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében*. Partium Könyvkiadó – Personal Problems Solution – Új Mandátum Könyvkiadó: Nagyvárad – Budapest, 2015. 13–28.

¹⁰ Gábrity Molnár Irén: Anyanyelvű felsőoktatás feltételei a Vajdaságban. In: (szerk. n.): *A vajdasági magyar felsőoktatási konferencia*. Magyar Nemzeti Tanács: Szabadka, 2003. o. n. Letöltés helye: <http://felkol.org.rs/common/webolvas/GMI-felsookt.pdf>; letöltés ideje: 2011.04.06.

A Pedagógushallgatók pályaaorientációs vizsgálata c. empirikus kutatás vajdasági eredményei

A minta és az alapsokaság számokban

Kisebbségi, azaz magyar nyelven Szabadkán az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karán folyik alap- és mesterfokú egyetemi pedagógusképzés,¹¹ valamint az Óvó- és Edzőképző Szakfőiskolán szakfőiskolai képzés.¹² A kérdőíves felmérés vajdasági része Szabadkán, e két oktatási intézményben zajlott.

1. táblázat. Az MTTK és az Óvó- és Edzőképző Szakfőiskola magyar nemzetiségű hallgatói létszáma (2014/2015 tanítás év, fő)¹³

	1. évfolyam	2. évfolyam	3. évfolyam	4. évfolyam	5. évfolyam	Összesen
MTTK – Diplomás osztálytanító	26	33	30	26	29	144
MTTK – Diplomás Óvopedagógus	16	16	17	14	11	74
Óvó- és Edzőképző Szakfőiskola	8 és 5 egyéni tanrendű	18 és 3 egyéni tanrendű	16 és 2 egyéni tanrendű	-	-	52
Összesen						270

Megjegyzés:

MTTK: Az adatok az év elején beiratkozottak számát tartalmazzák, de még nincs feltüntetve a kiiratkozottak száma. A lekérdezés során több hallgató esetében is informáltak, hogy időközben kiiratkozott, vagy valószínűleg azt tervezi, ugyanis nem látogatja az órákat.

Óvó- és Edzőképző Szakfőiskola: Az egyéni tanrendű hallgatók távhallgatóként vesznek részt a képzésen, jellemzően szombatonként egyéni konzultációk alkalmával.

¹¹ Teljes mértékben magyar nyelven folyik az oktatás.

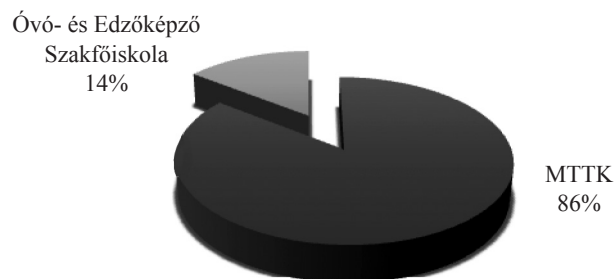
¹² Részben van lehetőség magyar nyelven tanulni: módszertani tantárgyak és ezen felül pár tantárgyat magyar nyelven hallgathatnak a tanulók, vizsgázni is magyarul tudnak e tantárgyak esetében, továbbá a szakmai gyakorlatukat is magyar nyelvű tanintézményekben végezhetik.

¹³ Forrás: saját szerkesztés az MTTK tanulmányi osztálya, valamint az Óvó- és Edzőképző Szakfőiskola tanáráról kapott (nem hivatalos) információk szerint (mivel egyes nemzetiségű intézmény, hivatalos tájékoztatást nem kaptam a hallgatói létszámról).

A 2009-es adatok szerint a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karon (MTTK) 206 fő tanult, míg az ugyancsak szabadkai Óvó- és Edzőképző Szakfőiskolán 469 fő.¹⁴ A szakfőiskola diáksága etnikailag vegyes, a magyar nemzetiségűek száma az óvóképző szakon évfolyamonként alig éri el a 20 főt (lásd 1. táblázat).

Összesen 194 vajdasági magyar hallgató töltötte ki a kérdőívet, 86%-uk (166 fő) az MTTK diákja, 14%-uk (28 fő) pedig a szakfőiskola hallgatója (lásd 1. ábra).

1. ábra. A válaszadók intézmény szerinti megoszlása (N=194; %)

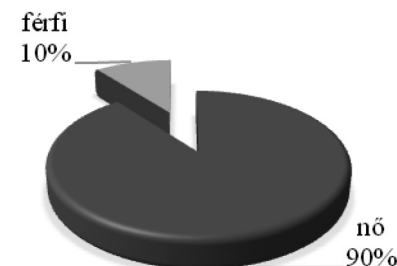
Szakok szerint lebontva az MTTK osztálytanítói képzésében részt vevő hallgatók 79%-a, az óvopedagógus hallgatóknak pedig 70%-a osztotta meg véleményét. A becslést adatok szerint pedig a szakfőiskola magyar anyanyelvű hallgatóinak 54%-a vett részt a kutatásban.

A nemek szerinti megoszlás jól szemlélteti, hogy folytatódik a feminin pedagógusképzés tendenciája. A kelet-európai országokban a TALIS-országok átlagánál is nagyobb arányban felülreprezentáltak a nők a tanárok körében (76-85%), ezen belül a nők aránya Magyarországon 77%.¹⁵

¹⁴ Takács Zoltán: *Határok nélküli felsőoktatás – Kisebbségi egyetemek regionális és elit-képzési szerepe a Kárpát-medencében*. Doktori értekezés. Pécs-Szabadka, 2013.

¹⁵ TALIS – *Pedagógusok az oktatás kulcsszereplői*. Összefoglaló jelentés az OECD nemzetközi tanárkutatás (TALIS) első eredményeiről. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet: Budapest, 2009.

2. ábra. A megkérdezett hallgatók nemek szerinti megoszlása (N=194; %)

A kutatásban résztvevő vajdasági pedagógushallgatók 90%-a nő, így nem erős túlzás arra következtetni, hogy a pedagóguspályán elhelyezkedők még jobban fogják erősíteni a pálya elnőiesedésének tendenciáját (lásd 2. ábra).

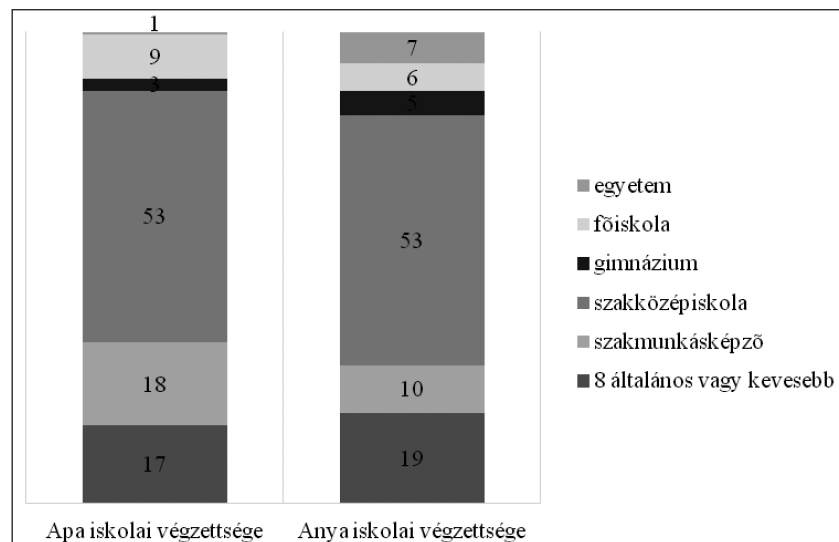
A jövő pedagógusainak társadalmi háttere

A társadalmi háttér egyik első fokmérőjeként a szülők iskolai végzettségét vizsgáltam. Láthatjuk, hogy az anyák iskolázottabbak, mint az apák: az anyák 13%-a rendelkezik főiskolai vagy egyetemi végzettséggel, míg az apáknak csupán 10%-a (lásd 3. ábra).

Mindkét szülő esetében gyakori, hogy általános iskola után nem tanultak tovább, vagy már a nyolc osztályt sem fejezték be (ez az arány az apáknál 17%, az anyáknál 19%). A 2011-es népszámlálási adatok alapján Vajdaságban a középiskolai végzettségű népesség részaránya 50,91%. Az intézmények vonzáskörzetének tömbmagyar települései közül Szabadka (39,68%), Magyarkanizsa (34,23%), Zenta (35,59%) és Topolya (36,43) középiskolai végzettségű népességének részaránya jóval a vajdasági alatt van. Szabadka (12,18%) és Zenta (11,4%) felsőfokú végzettségű népességének részaránya közelíti meg legjobban a VAT (Vajdaság Autonóm Tartomány, 14,08%) átlagát, míg Topolya (9,11%) és Magyarkanizsa (7,17%) meglehetősen elmarad a vajdasági átlagtól. Leginkább az egyetemi vagy annál magasabb végzettséggel rendelkező szülők aránya (apák 1%, anyák 7%) különbözik a vajdasági (9,18%) és a szerbiai (10,59%) mutatók-

tól.¹⁶ A nemzeti közösségek helyzetét vizsgálva, a magyar, szlovák, albán kisebbségek, a többségi nemzethez viszonyítva alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek. A magyarok esetében a főiskolai végzettség 3,3%, az egyetemi végzettség 3% (a szerbek esetében 4,6% és 6,7%).¹⁷

3. ábra. Szülők iskolai végzettsége (N=194; %)

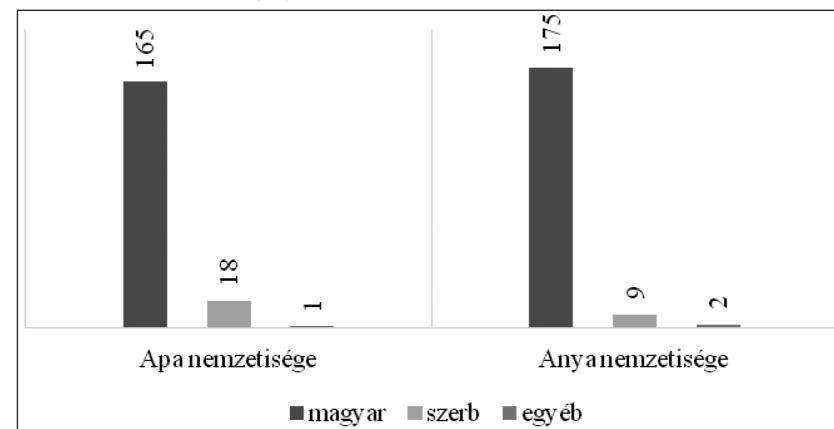
Mivel a szülők főiskolai-egyetemi végzettsége 10-13% között mozog, tehát többségében alacsony a szülők iskolai végzettsége, a pedagógus pályára lépő fiataloknál nem figyelhető meg követés, a hallgatók elsőgenerációs értelmiségiként jelennek meg.

A pedagógushallgatók szüleinek nagy többsége magyar nemzetiiségű, az apák esetében ez 90%, míg az édesanyáknál 95% (lásd 4. ábra).

¹⁶ Köztársasági Statisztikai Intézet, Szerbia (Republika Srbija Republički zavod za statistiku). Letöltés helye: <http://webzrzs.stat.gov.rs/WebSite/>; letöltés ideje: 2015.11.10.

¹⁷ Takács, 2009. Regionális felsőoktatás, i.m.; Kajári Karolina: Életminőség – humánháttér, kultúra. In: Gábrity Molnár Irén – Ricz András (szerk.): *Kistérségek élettereje: Délvidéki fejlesztési lehetőségek kötet*. Regionális Tudományi Társaság: Szabadka, 2006. 72–94. Letöltés helye: <http://gabritymolnariren.com/kistersegek2006.html>; letöltés ideje: 2011.04.06.

4. ábra. Szülők nemzetisége (fő)

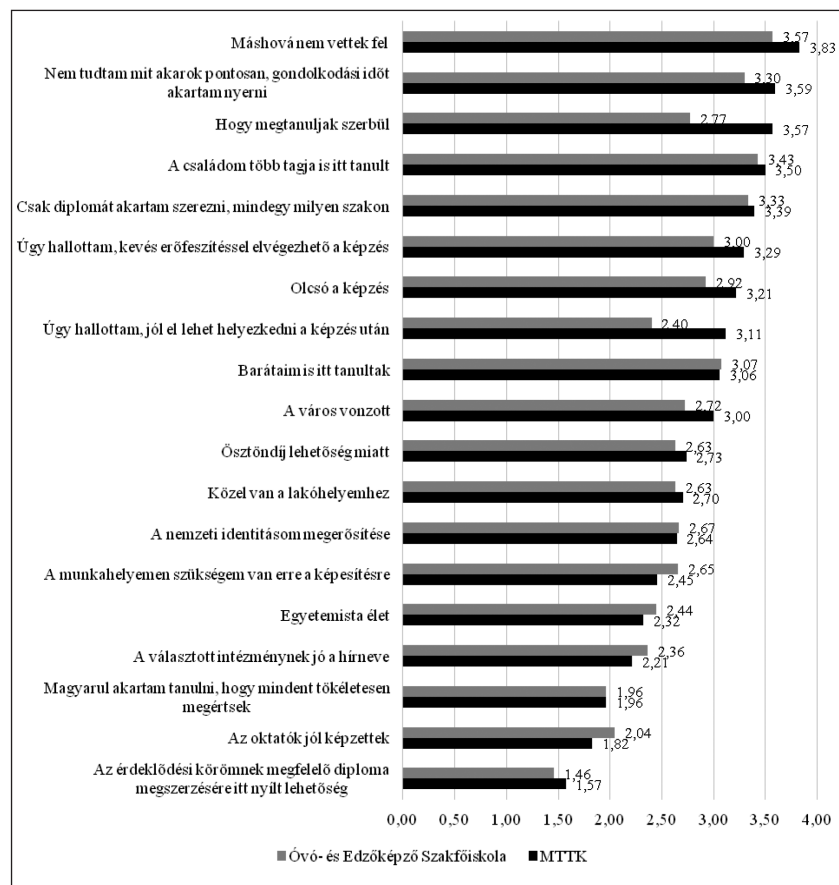
Intézmény- és szakválasztási motiváció

Középiskolai tanulmányaik befejezése után fontos döntést kellett meghozniuk a vajdasági magyar fiataloknak, jellemzően a szülőföldön maradás vagy az anyaországi migráció – menni vagy maradni – gondolatával szembesülnek. Ahogy korábban utaltam rá, számos kutatás azt támasztja alá, hogy a vajdasági magyar fiatal a felsőoktatás rendezetlen helyzete miatt intézmény- és szakválasztásnál a tanítás nyelvét veszi figyelembe, majd jellemzően az intézmény földrajzi fekvését.

Jelen kutatásból láthatjuk, hogy elsődlegesen racionális, ugyanakkor szimbolikus tényezők is motiválták adatközlőinket a pedagógusképző intézmény kiválasztásakor. Amennyiben a különböző kategóriákhoz tartozó átlagérték közelít az egyhez, annál inkább jelzi az egyetértést a felsorolt motivációs tényezők befolyásoló erejével kapcsolatban (lásd 5. ábra). Mindkét intézmény esetében a fő motivációs tényező az volt, hogy a jelölt érdeklődési körének megfelelő képzésben vehessen részt (1,46 és 1,57 átlagérték), másodsorban a jól képzett oktatói bázis (2,04 és 1,82 átlagérték) vonzotta a fiatalokat, illetve az anyanyelven való tanulás lehetősége (1,96). A tudatos szakválasztást támasztja alá az is, hogy a válaszadókat nem a kényszer motiválta. Inkább elutasítóak voltak azokkal az állításokkal szemben, minthogy: „máshova nem vettek volna fel”

(3,57 és 3,83 átlagérték) vagy, hogy „gondolkodási időt akartam” (3,30 és 3,59 átlagérték). Láthatjuk, hogy a megkérdezettek nem azért választották a pedagógusképzést, mert ez lenne a könnyebbnek tartott út a társadalmi mobilitási törekvésekben. Elhatárolódnak azoktól az állításoktól is, hogy „csak diplomát akartam, mindegy milyen szakon” (3,33 és 3,39 átlagérték) vagy, hogy „kevés erőfeszítéssel is el lehet végezni” (3,00 és 3,29) a képzést.

5. ábra. Intézmény- és szakválasztás motivációi, átlagértékek

Magyarázat: négyfokú skálát használtunk, ahol: 1: teljes mértékben, 2: inkább igen, 3: inkább nem és 4: egyáltalán nem értéket vett fel.

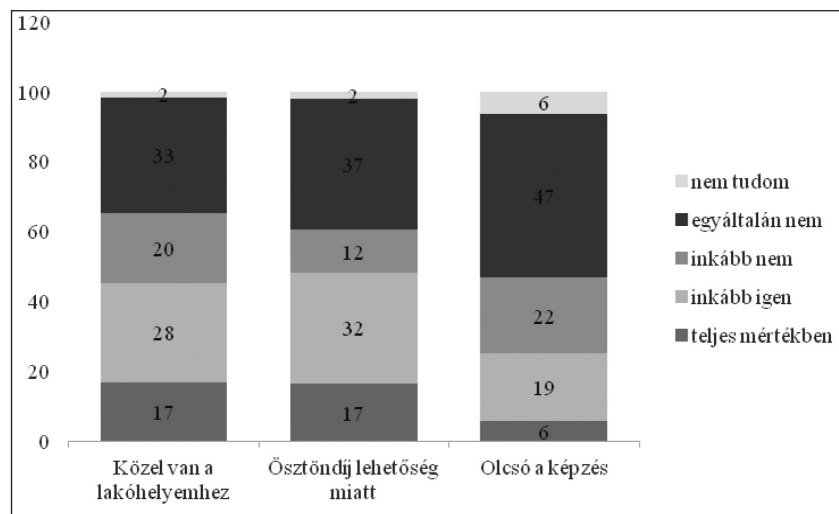
A korábbiakban már utaltam rá, hogy a hallgatók szüleinek főiskolai és egyetemi végzettsége a teljes mintában 10-13% között mozog, ezért nem figyelhető meg a körükben az, hogy bármiféle családi mintakövetés lenne a pedagógusi pálya választása. E tény az is erősíti, hogy az MTTK hallgatóinak mindössze 16%-a (a szakfőiskola diákjainak 21%-a) jelezte, hogy családjának több tagja is az adott intézményben tanult – e kérdésnél a családtag nem lett konkrétan definiálva, az egész távoli rokont is idesorolhatták. Talán a kortársak hatása erőteljesebb volt, ugyanis 26%-ukra (a szakfőiskola esetében 29%) hatással volt az, hogy a barátja is ebben az intézményben tanult/tanult.

Az iskolaválasztásban sokszor a költséghatékonyság is szempontként jelentkezik a vajdasági fiataloknál, családjuk anyagi helyzetét mérlegelve hozzák meg továbbtanulással kapcsolatos döntésüket. Az országon belüli városválasztáskor (Szabadka vagy Újvidék) is szem előtt tartják, hogy az a lehető legkisebb anyagi megterhelést jelentse szüleiknek.¹⁸ Szabadka esetében pedig a nyelvi környezet miatt erősödött meg a város vonzásköre a vajdasági magyar fiatalok körében.¹⁹ Érdekes az intézményválasztás szempontját az anyagiak függvényében is vizsgálni, hogy vajon a család anyagi háttere mennyire befolyásolta a hallgatók a pálya- és intézményválasztását (lásd 6. ábra).

¹⁸ Gábrity Molnár Irén: Vajdasági magyar fiatal diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei. In: Mandel Kinga – Csata Zsombor (szerk.): *Karrierutak vagy parkolópályák? Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát-medencében*. MTA Nemzeti-etnikai Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2007. 132–172. Letöltés helye: http://www.apalap.hu/letoltes/kutatas/karrierutak_vagy_zarojelentes.pdf; letöltés ideje: 2008.02.15.; Ágyas Réka: Vajdaság taszításában?! A szülőföldjükön, illetve Magyarországon tanuló vajdasági magyar egyetemisták munkával kapcsolatos attitűdjei, munkavállalási esélyei, valamint jövőtervei a migrációs tervekkel, döntésekkel való összefüggésben. In: Kötél Emőke – Szoták Szilvia (szerk.): *Határhelyzetek IV. – Hagyomány és jövőkép: Anyanyelv(ek), oktatáspolitikai stratégiák, karrierekövetés*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium: Budapest, 2013. 325–354;

¹⁹ Gábrity Molnár, 2006. Oktatásügy, i.m.

6. ábra. Intézményválasztás motivációja az anyagiak függvényében (%)

Majdnem a válaszadók fele (45%) megjelölte, hogy a lakóhelyhez való közelség teljes mértékben vagy inkább befolyásolta választását, 49%-ukat erőteljesen befolyásolták az ösztöndíj-lehetőségek is. Nem meglepő, hiszen a hallgatói elvárások fontos részét képezi a felsőoktatási intézmények (centrumok) gyors megközelíthetősége, s az intézményi szolgáltatások megléte.²⁰ Pusztai tanulmányában oktatásökológiai kutatások eredményeire hivatkozik, amelyek szerint a kevésbé fejlett kistérségek és alacsonyabb státuszú fiatalok esetében a felsőoktatási intézményekhez való könnyű hozzáférés fontos, mert többen tanulnak tovább a hátrányosabb helyzetű társadalmi rétegekből (a kisebbségi közösségek képviselői is), ha a közvetlen környezetben van intézmény.²¹

²⁰ Rechnitzer János: A felsőoktatás tere, a tér felsőoktatása. In: Berács József – Hrubos Ildikó – Temesi József (szerk.): „Magyar Felsőoktatás 2010”. Konferencia dokumentumok. NFKK Füzetek 6. NFKK: Budapest, 2011. 70–86.

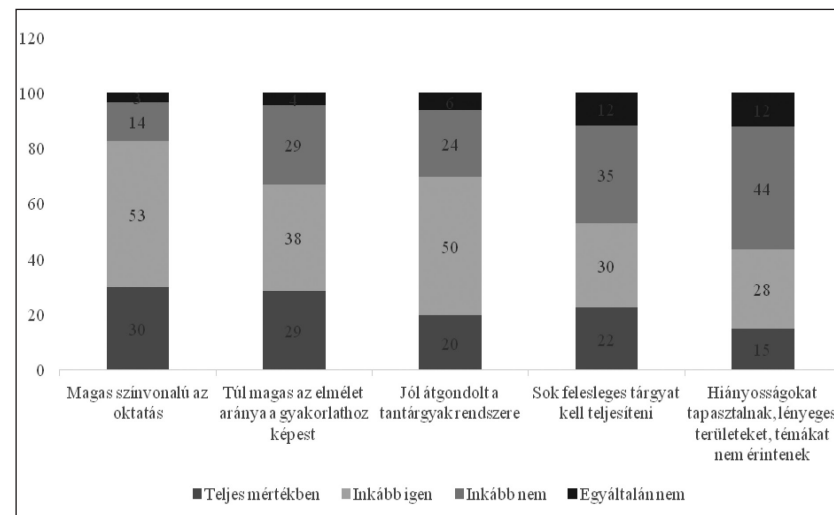
²¹ Pusztai Gabriella: Egy határmenti régió hallgatótársadalmának térszerkezete. In: Juhász Erika (szerk.): Régió és oktatás. A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferencia tanulmánykötete. Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete: Debrecen, 2006. 43–56.

Mindössze a hallgatók 6%-a állította, hogy teljes mértékben az olcsó képzés miatt döntött volna a szóban forgó két intézmény mellett, továbbá 19%-uk jelölte meg az inkább igen kategóriát. Többségüket (69%) inkább vagy egyáltalán nem ez a szempont vezérelte az intézmény kiválasztásánál.

A képzés értékelése – elégedettség és a pedagógusi kvalitások fejlődése

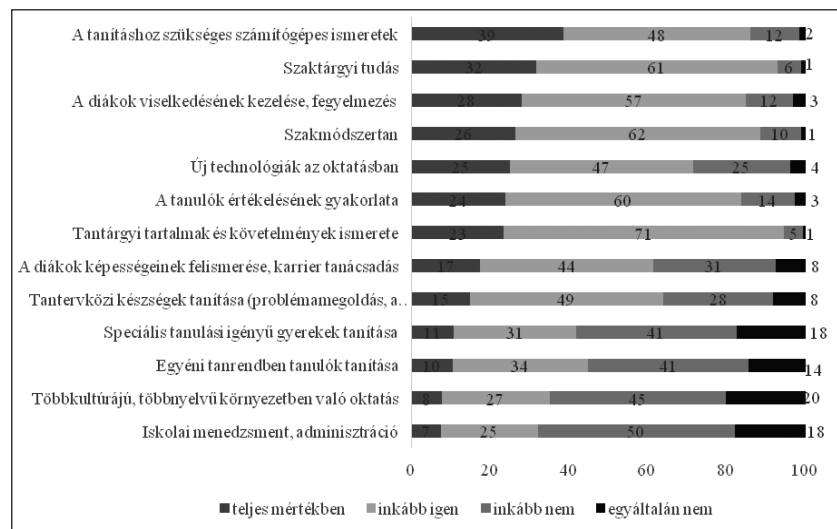
Több dimenzió alapján is értékelhették a hallgatók az intézményükben megvalósult képzést. Mivel az elsődleges motivációs tényezők között szerepelt, hogy a jól képzett oktatói bázis vonzotta a hallgatókat, megnyugtató, hogy a diákok nem csalódtak e szempont szerint. A megkérdezett hallgatók 83%-a magas színvonalúnak értékelte az oktatást. Továbbá elégedettek a tantárgyak rendszerével (20%-a teljes mértékben, 50%-a inkább igen), viszont a válaszadók fele úgy érzik sok felesleges tantárgyat kell teljesíteniük és 43%-uk szerint pedig lényeges területeket nem érintenek (lásd 7. ábra). E megállapítások kapcsán a legkritikusabb évfolyam a mesterképzésben részt vevő hallgatói bázis volt.

7. ábra. Képzés tanítási folyamatának értékelése (%)

Kiemelten fontos szempont, hogy a pedagógusi pályára lépő jelöltek személyi kifejező képessége és kreatív énje fejlődjön, de emellett legalább annyira fontos, hogy a pedagógusi kvalitásokat is elsajátítsa és fejlessze a képzése során.

8. ábra. Pedagógusi kvalitások fejlődése (%)

Szorosan a tanítás és a tantárgyakhoz tartozó szak módszertani elemek elsajátításával elégedettek a hallgatók: 94%-uk magabiztosan ismeri a tantárgyak tartalmát és követelményét, a hallgatók 93% úgy érzi a képzés során fejlődött a szaktantárgyi tudása, 88% szerint a szak módszertani ismeretük is, 84%-uk állította, hogy fejlődött a tanulók értékelésére vonatkozó kvalitása (lásd 8. ábra).

A jövő pedagógusai számára kiemelten fontos, hogy a tanulás-hoz (és oktatáshoz) szükséges modern IT-eszközökkel rendelkezzenek és magabiztosan kezeljék ezen eszközöket és programokat, hogy az Y generáció tagjaiként lépést tudjanak tartani a Z generációs diákság „elvárásaival”, igényeivel. A jövőbeli vajdasági oktatók e tekintetben megfelelő ellátottságról számoltak be. A hallgatók 85-86%-a rendelkezik lappal, számítógéppel, továbbá 92%-uk internettel. Korom szerint a

tanárképzéssel kezdődik a tanári kompetenciák fejlesztése, majd önfejlesztésekkel és rendszeres továbbképzésekkel szükséges ezt folytatni, annak érdekében, hogy a pedagógusok lépést tudjanak tartani a tudományos, technikai változásokkal, és képesek legyenek felkészíteni diákjaikat a változó világban való boldogulásra.²² A tanügy reformjának és minőségbeli fejlesztésének előfeltétele a tanítók és tanárok továbbképzése, hiszen a tanító szerepe vitathatatlan napjaink dinamikus változó világában, a versenyképes szakemberek kinevelésében.²³ Biztató, hogy a hallgatók 87%-a úgy értékelte, hogy a tanításhoz szükséges magabiztos számítógépes tudást megszerezte, sőt 72%-uk új technológiákat is elsajátított, amit majd beépíthet az oktatás-tanítás folyamatába.

Vannak viszont fejlesztésre szoruló területek is. A gyakorló pedagógusok tudják, hogy az iskolai menedzsment, adminisztráció meglehetősen sok időt vesz igénybe, nem beszélve arról, hogy egy vajdasági pedagógusnak, függetlenül, hogy magyar vagy szerb a tanítási nyelv, duplán, két nyelven „kellene” ezt a feladatot ellátnia. A hallgatók úgy értékelték, hogy az a kvalitásuk, ami abban segíthetné őket, hogy az adminisztratív típusú akadályokat még könnyebben vegyék, fejlesztésre szorul: e készség 18%-uk szerint egyáltalán nem fejlődött, 50%-uk szerint inkább nem. További nagyon fontos kvalitás egy kisebbségi magyar pedagógus esetében a többkultúrájú, többnyelvű környezetben való tanítás. Vajdaságban, a 2015-ös évben indult el többek között a tanügy racionalizálása, a foglalkoztatottak számának optimalizálása (részmunkaidős tanárok esetében pl. négy 25%-os normával rendelkező tanár munkáját egy személy kapja). A tervek szerint a 2015-ös év végén tovább folytatódhat e folyamat, mindenképp piacképesebbé tudjuk tenni a pályakezdő pedagógusainkat, ha nagyobb hangsúlyt kap már képzésük során a többkultúrájú, többnyelvű környezetben való tanítás.

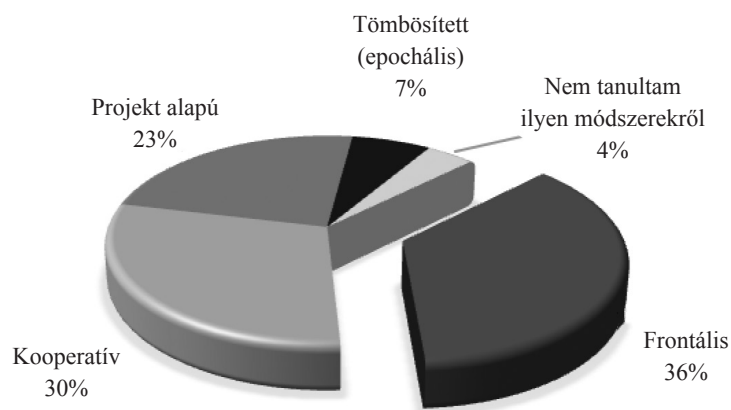
Egyre inkább nagyobb hangsúlyt kap a speciális tanulási igényű gyerekek tanítása, a gyakorlatban pedig azzal szembesülnek a gyakorló

²² Korom Erzsébet: A tanárok szakmai fejlődése – továbbképzések a kutatásalapú tanulás területén. *Iskolakultúra*, 2010. 1. 78–91. Letöltés helye: <http://www.iskolakultura.hu/iol/korom.pdf>; letöltés ideje: 2012. 11. 8.

²³ Pešikan, Ana: Profilisanje budućih diplomiranih stručnjaka, *Psihologija*, 2005. 38. 239–253.

pedagógusok, hogy kevés tapasztalatuk van e területen. Sajnos az utánpótlás is arra hivatkozik, hogy tanulmányai során kevésbé fejlődik e területen: 18%-uk úgy érzi egyáltalán nem, 41%-uk pedig, hogy inkább nem fejlődött ezen a téren a képzésben. A válaszadók fele úgy érzi, hogy az egyéni tanrendben történő tanítással kapcsolatos ismeretek oktatása fejlesztésre szorulna.

9. ábra. Tanulásszervezési módszerek ismerete a hallgatók körében

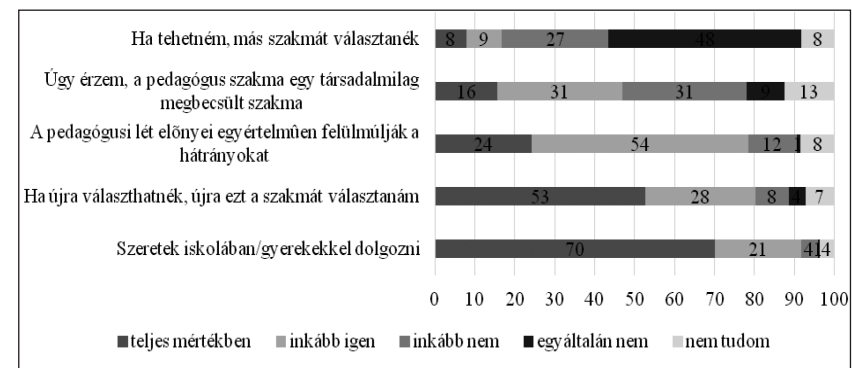
A tanulásszervezési módszerek tekintetében a hallgatóktól a legtöbb jelölés a frontális módszerre érkezett, ami a legkevésbé innovatív tanítási módszernek tekinthető (lásd 9. ábra). Érdekes, hogy a gyakorlatban a frontális módszer minimális alkalmazását „igénylik” az iskolák és a tanfelügyelők, mégis a hamarosan kikerülő új generáció e tanítási módszerben szocializálódott és ezt tanulja, majd viszi tovább. A második leggyakrabban bekarikázott tanítási metódus, amelyről a hallgatók tanultak, a kooperatív módszer, melyben a gyermek és a tanár is alkalmazhatja a kreativitását, ugyanis itt már nem az egyoldalú kommunikáción van a hangsúly, hanem a diákok intellektuális képességeinek, valamint szociális- és együttműködési képességeinek a kialakításán. A hallgatók 23%-a jelölte meg a projekt alapú tanítási módszert, amiről szintén tanult a képzés alatt. Ha összevetjük az eredményeket, a hallgatóknak több mint a fele ismerkedett meg „alternatív” és újszerűnek

tartott módszerekkel, amit remélhetőleg gyakorlatba is ültetnek majd munkájuk nyomán.

A pedagógushallgatók szakmai és egyéni jövőtervei

A pedagógushallgatók szakmai és egyéni terveinek vizsgálatakor több kérdéskört is érdemes elemezni. Először is, hogy egyáltalán céljuk-e pedagógusként elhelyezkedni, és amennyiben céljuk, hogyan tervezik a képzés során szerzett tudást a gyakorlatba átültetni. Vajon a gyerek- és diákközpontú, személyre és érdeklődési körre szabott tanításra helyezik majd a hangsúlyt, vagy a tradicionális, frontális oktatásra? Tehát a kérdés az, hogy a jövő pedagógusa képes-e úgy tanítani, hogy a kreativitásra helyezi a hangsúlyt, kilépve saját komfortzónájából, vagy beletemetkezve a bürokráciába, kizárólag a felső szinteknek eleget téve, komfortzónán belül maradva gyakorolja majd pedagógusi hivatását.

10. ábra. Szakmai jövőtervek a hallgatók körében (%)

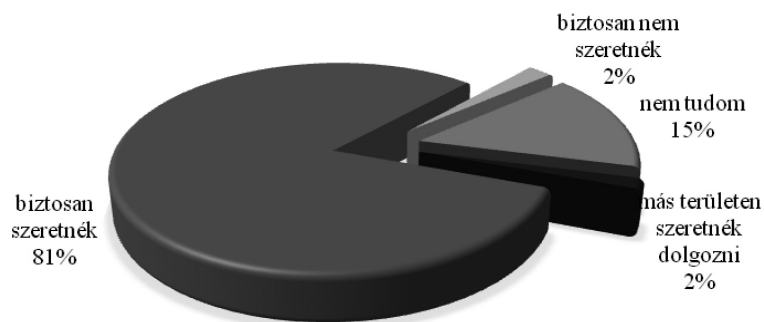

Viszonylag pozitívan ítélték meg a hallgatók a pedagógus szakma társadalmi megbecsültségét, 47%-uk teljes mértékben, illetve inkább egyetértett az állítással (lásd 10. ábra). Mivel a kérdésben nem definiáltuk, hogy a társadalmi megbecsültség fogalmába mi is tartozik bele pontosan, így a hallgatók globálisan gondolhattak a „hivatalos”, azaz az intézmény, a kollégák részéről tapasztalt megbecsülésre, de az oktatott

diákok családjára is, vagy más szereplők véleményére. A megkérdezett pedagógushallgatók tudatos szakválasztók, és viszonylag elégedettek a képzéssel, sőt 78%-uk úgy vélekedik, hogy a pedagógusi lét előnyei egyértelműen felülmúlják a hátrányait. Érdekes lenne e kérdéssort megnézni a gyakorló pedagógusok esetében is, szem előtt tartva, hogy Szerbiában a 2014/2015-ös tanévben több hónapon keresztül húzódott a tanügyi dolgozók sztrájkja, melynek kiváltó oka az anyagi megbecsülés hiánya, azaz a bércsökkenés volt.

Fontos kérdés, hogy a szakma iránti elhivatottság meddig tart ki a hamarosan pályakezdő pedagógusok körében és hányan lesznek pályaelhagyók. A hallgatók nagy többsége úgy érzi, a számára megfelelő szakma mellett döntött, és csupán 17%-uk állította, hogy „ha tehetné, más szakmát választana”. Amennyiben figyelembe vesszük az ellenőrző kérdést, „ha újra választhatnék, újra ezt a szakmát választanám” hasonló a megoszlás, 81%-uk teljesen vagy inkább egyetért az állítással.

11. ábra. Munkába állás tervei: „szeretnél-e pedagógusként elhelyezkedni? (N=190; %)

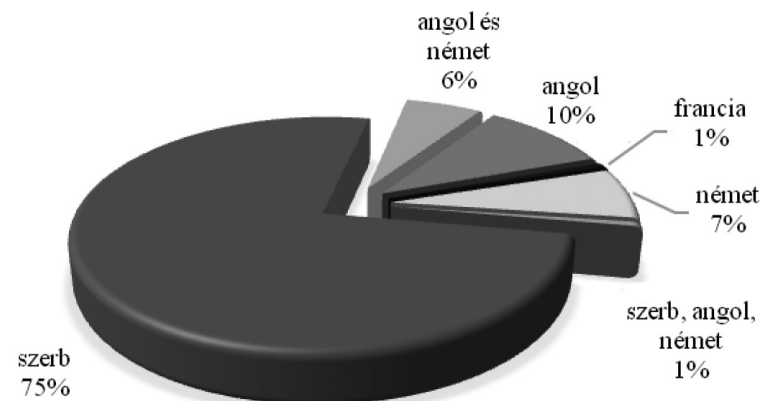

Egyéni és szakmai szempontból is kulcsfontosságú, hogy a jelenleg még tanulmányokat folytató hallgató lát-e perspektívát szakmájában. Úgy tűnik, hogy a pedagógushallgatók nagy többsége, 81%-a szakmájában szeretne dolgozni (lásd 11. ábra). A diákok 15%-a még tartózkodik, főleg az alsóbb éves hallgatók, és csupán a diákok 4% tervezi azt, hogy más szakmát választ magának. Az előző diagrammal összehasonlítva körvonalazódik a pályaelhagyók aránya: a hallgatók 17-19%-a nagy

valószínűséggel más pályán próbál majd szerencsét. Ebből arra következtethetünk, hogy a jelenlegi pedagógia szakos hallgatók többsége lát perspektívát a tanügyben és elégedett a megszerzett tudással, amit vissza szeretne forgatni a jövő generációjába.

Nemcsak a magán-, de az állami szférában is lényeges, különösképp egy kisebbségi magyar pedagógus esetében, hogy anyanyelvén kívül képes-e a többségi nyelven munkába állni. Önbevallás szerint a hallgatók 75%-a állította, hogy szerb nyelven is képes lenne munkát vállalni (lásd 12. ábra).

12. ábra. A munkavállalás lehetséges nyelve az anyanyelven kívül (N=182; %)

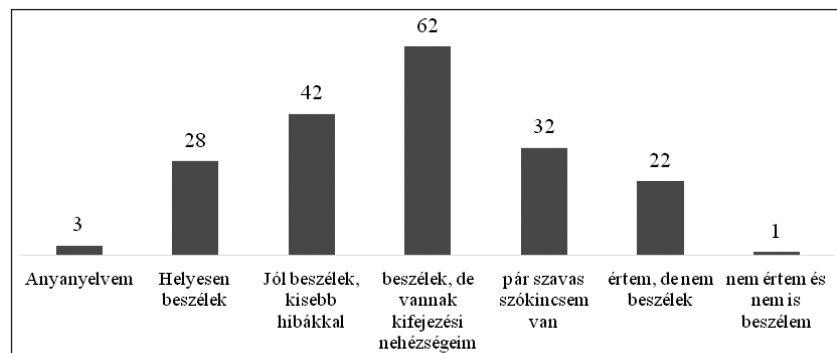

A kérdés általában a munkavállalásra vonatkozott, ezért ebből túlzott lenne arra következtetnünk, hogy a hallgatóknak olyan magas szintű és magabiztos szerb nyelvtudása lenne, hogy szerb anyanyelvű diákok oktatását is vállalni tudnák.

Ha picit tovább elemezzük a nyelvtudásra és a munkavállalás témakörét láthatjuk, hogy mindössze három hallgató jelezte, hogy anyanyelve a szerb vagy anyanyelvi szinten beszéli azt, 28 hallgató, vagyis a vizsgált csoport 15%-a állította, hogy helyesen beszél. Ennél picit többen, (22%) elégedett szerb nyelvtudásával, kisebb hibákra hivatkozva. A hallgatók 33%-a, 62 diák értékelte közepesen magát, miszerint kifejezési gondjai akadnak. Ami viszont elgondolkodtató, hogy a hallgatók közel 30%-a

alig beszéli az állam nyelvét (lásd 13. ábra), ez pedig oda vezet, hogy az állam nyelvének hiányos ismerete miatt behatárolódik munkaerőpiacuk a tanügyben is. A fiatalok nehézkes elhelyezkedéséhez az is hozzájárulhat, hogy az általuk preferált szakmák piaca viszonylag túltelített.

13. ábra. Szerb nyelvtudás (N=190)

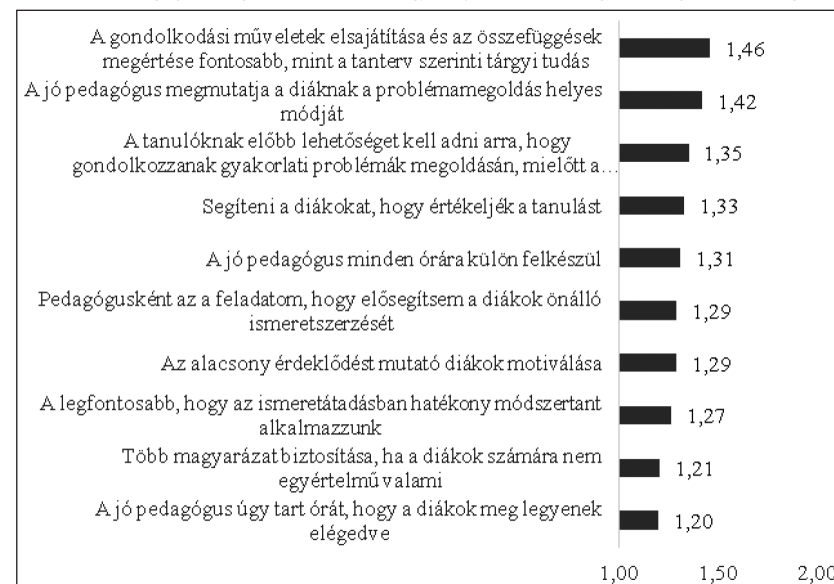

Fontos, hogy a jövő nemzedékét nevelő és oktató pedagógusok, hogyan ültetnék át gyakorlatba a tanultakat: diákközpontú tanórákat képzelnek el, a tudás átadása mellett hangsúlyt kapnak a nevelési értékek is? Az átlagértékek rangsora alapján (14. ábra) láthatjuk, hogy a tanítás folyamatára vonatkozóan leginkább azt tartják fontosnak, hogy felkészülten, minél hatékonyabb módszertannal tanítsanak, hogy a diákok elégedettek legyenek. Továbbá céljuk, hogy önállóságra, gondolkodásra és problémamegoldásra motiválják a diákokat.

Bocsi és szerzőtársai hasonló eredményekre jutottak: a jó magaviselet, udvariasság, önállóság, őszinteség, felelősségérzet és tolerancia mintázatának átadására helyeznék a hangsúlyt a pedagógusjelöltek a gyakorlatban. Más országokkal – Magyarország, Románia és Ukrajna – összehasonlítva a képzelőerőt/fantáziát a szerbiai hallgatók gondolták fontosabbnak.²⁴

²⁴ Bocsi Veronika – Morvai Laura – Csokai Anita: „Jó szóval oktasd, játszani is engedd” Pedagógusjelöltek gyermeknevelési értékei. In: Pusztai Gabriella – Ceglédi Tímea

14. ábra. Pedagógushallgatók szakmai és egyéni jövőtervei: Hogyan dolgozna? (átlagok)

Magyarázat: négyfokú skálát használtunk, ahol: 1: teljes mértékben, 2: inkább igen, 3: inkább nem és 4: egyáltalán nem értéket vett fel.

Összefoglaló helyett: a pedagógushallgatók munkaerő-piaci esélye a kutatások tükrében

A *Mozaik 2001*-es kutatás rámutat, hogy a Kárpát-medencében élő fiatalok legmarkánsabb problémái anyagi természetűek. Az összes határon túli régióban megjelenik a munkanélküliség, mint fő probléma, ezen túlmenően a pénztelenség, az egzisztenciális gondok.²⁵ 10 évvel később a *Mozaik 2011* kutatási eredményeiből az látszik, hogy a munkanélküli-

(szerk.): *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban. A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében*. Partium Könyvkiadó – Personal Problems Solution – Új Mandátum Könyvkiadó: Nagyvárad – Budapest, 2015. 253–268.

²⁵ Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László – Nemeskéri István: *Mozaik 2001 – Gyorsjelentés, összegzés*. Letöltés helye: <http://kutasok.adatbank.transindex.ro/download/kapcsolodo74.pdf>; letöltés ideje: 2015.10.10.

ség, a pénztelenség, az alacsony fizetések problémája és az emiatt élénkülő kivándorlás még mindig fő problémaként jelenik meg a fiatal és idősebb generáció életében, sőt talán a gazdasági válság hatására e problémák csak hatványozódtak.²⁶

A Köztársasági Statisztikai Intézet adatai alapján az Észak-Bácskai és az Észak-Bánati régióban 20-24,9% közötti a munkanélküliek részaránya az aktív munkaképes lakosság körében. A pályakezdő²⁷ munkanélküliek részaránya Észak-Bácskában (5,73%) és Észak-Bánátban (6,18%) a vajdasági (VAT, 7,5%) és a szerbiai (8,11%) átlag alatt van. A régióban (VAT) minden negyedik diplomás munkanélküli (24,8%) főiskolai végzettségű óvónő vagy diplomás osztálytanító. A felsőoktatási intézményekből kikerülő diplomások és a piac elvárásai között sem országos, sem pedig regionális szinten nincs összhang. Pedagógiai, bölcsész-, természet- és társadalomtudományi képzési területen a szabad munkahelyek és a munkanélküliek száma között látható a legnagyobb eltérést. Meglepően magas a szabad munkahelyek száma e területeken. Ez az adat viszont csakis arra engedhet következtetni, hogy szaktanárok képzésére (kétszakos tanári képzésekre) lenne kereslet a régióban.²⁸ Közben arról sem feledkezhetünk meg, hogy egyre nagyobb kihívást jelent a régióban a gyermeklétszám fogyása, ennek következtében az általános és a középiskolás magyar tanulókból nehéz az új osztályok nyitása, de már az osztályok megtartása is.

A vajdasági felsőoktatás, mely regionális alapokon szerveződik, elsődleges funkciója a gazdaság számára szükséges humán erőforrás kitermelése kellene, hogy legyen. A régióban diplomás pályakövetés, munkaerő-piaci monitoring nem működik, de még a képzésekbe bekapcsolódni vágyó diákok pályaaorientációjának sincs hagyománya. Emiatt sok esetben a fiatalokhoz nem jut el elég információ a képzési lehetőségekről, illetve a munkaerőpiac igényeiről. Így nem meglepő, hogy a

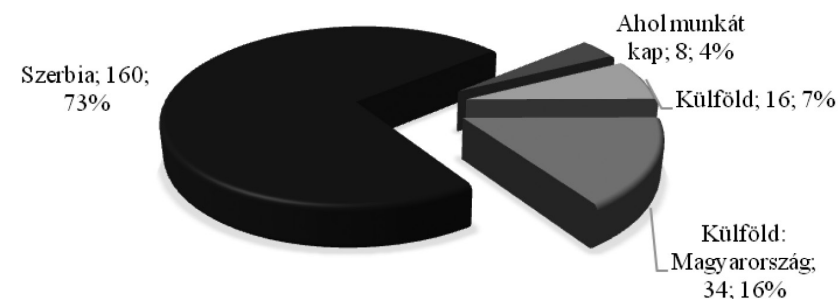
²⁶ Szabó Andrea – Bauer Béla – Pillók Péter (szerk.): *Mozaik 2011. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Kutatási jelentés*. Belvedere Meridionale – Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet: Szeged – Budapest, 2013.

²⁷ Első munkáját kereső egyén.

²⁸ Takács, 2013. Határok nélküli felsőoktatás, i.m.

diákok nem tudnak előre tervezni, és nem tudnak a munkaerőpiacon megfelelően helyezkedni és perspektíva nélkül a szülőföld elhagyása mellett döntenek.²⁹

15. ábra. Migrációs tervek a hallgatók körében: „Hol szeretnél elhelyezkedni?”(%)

A pedagógushallgatók körében még kevésbé jelenik meg a migráció gondolata (lásd 15. ábra): a hallgatók 27%-a gondolja úgy, hogy tanulmányai befejeztével külföldön szeretne érvényesülni. Látható, hogy Magyarország vonzóereje még mindig nem csökken a vajdasági magyar fiatalok körében. Elsődlegesen az anyaországban próbálnának szerencsét a pedagógushallgatók, valószínűleg a nyelvi gátak hiánya miatt.

Langerné Rédei szerint a migráció egy olyan döntési folyamat eredményeképpen válik reálissá, amikor mérlegeljük a jelenleg helyzetünket, illetve jövőbeli esélyeinket. Ennek következtében felismerjük azt, hogy más országban sikeresebben tudnánk kamatoztatni szellemi és anyag tőkéinként. Ez az elhatározás fiatal korban a legvalószínűbb, hiszen ekkor még viszonylag kisebb, gyengébb kötöttségek húznak visz-

²⁹ Takács Zoltán: A munkaerő-kompetencia és az oktatás viszonya. In: Gábrity Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Regionális erőnlét – a humán erőforrás befolyása Vajdaságban*. Magyarságkutató Tudományos Társaság: Szabadka, 2008. 267–292.; Gábrity Molnár Irén: A magyar nyelvű (felső)oktatás helyzete és esélyei a Vajdaságban. *Társadalmi Együttélés* 2012. 1. Letöltés helye: http://www.tarsadalmiegyuttes.hu/id-19-tarsadalmi_egyuttes_2012_1_szam_gabrit.html; letöltés ideje: 2014.11.03.

szá szülőföldünkre.³⁰ Szerbia stagnáló, bizonytalan gazdasági helyzete csak tovább táplálja az oktatási hiányosságokat, a korlátozott munkaerő-piaci lehetőségeket, gyarapítva ezáltal a szülőföldjüket hátrahagyók számát. Ezek hosszútávon kihatnak az otthon maradt fiatalokra, pedagógushallgatókra és munkaerő-piaci helyzetükre. A tartós kitelepülés és külföldön tanulás miatt a régióban maradó fiatalok iskolai végzettsége meglehetősen egyoldalú, egyes szakok esetében telített a piac: ilyen a társadalom- és humántudományok területén szerzett végzettség a Vajdaságban. Az államnyelv ismeretének hiánya, és az a tény, hogy a fiatal nem tudja gazdasági előnnyé konvertálni „kétnyelvűségét”, korlátozott munkaerő-piaci érvényesülést eredményez.³¹

Mindenképp pozitívum, hogy a globalizáció korszakában egyre kevésbé állíthatjuk azt, hogy a migrációs döntés egyszeri, visszafordíthatatlan döntést jelent, Melegh (2009) szerint a migrációval kapcsolatos döntések nem tekinthetők véglegesnek.³² Remélhető, hogy az elvándorlás gondolatát latolgató pedagógushallgatók (27%) egy ideiglenes állapotként, tapasztalat- és tudáscsereként gondolnak a külföldi munkavállalásra.

Ferenc Viktória

Kik lesznek a jövő pedagógusai? – egyéni tényezők és intézményi hatás a kárpátaljai magyar nyelvű pedagógusképzésben

A korábbi években a kisebbségi magyar szülők iskolaválasztási motivációinak feltárására születtek átfogó és Kárpát-medencei szinten komparatív kutatások, amelyek egyrészt az etnikailag semleges, praktikus érvek és az etnikailag meghatározott, kifejezetten a kisebbségi létből fakadó motivációk beazonosítására tettek kísérletet. Jelen tanulmány szempontjából e korábbi kutatási eredmények közül érdemes kiemelni, hogy az etnikailag semleges motivációk közül a *pedagógus személye* fontos vonzóerőt jelent a szülők számára, különösen a beiskolázás alsóbb szintjein (óvoda, kisiskola), amikor a szülők először bízzák gyermeküket „idegen” személyre, akit nem családi/baráti kapcsolataik által ismernek.¹ A szülők egy része a *pedagógusok munkához való hozzáállása* alapján ítéli meg az iskola színvonalát, s válassza ki a számára megfelelő intézményt.²

Egy másik kutatásból – amely az oktatási rendszer hatékonyságát a családi háttér és a pedagógiai munka összevetése által vizsgálta – azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az egyes intézmények között nagy eltérés figyelhető meg a gyerekek fejlesztése szempontjából. A Kárpátalján végzett felmérés szerint ugyanis nem feltétlenül azok a diákok teljesítenek jobban, akik jobb családi háttérrel rendelkeznek: vagyis az egyes intézményekben folyó *pedagógiai munka* bizonyos esetekben a családi háttérből megjósolható eredményeket kihasználatlanul hagyja, máskor viszont képes a gyerek családi hátteréből fakadó rosszabb esélyeit javítani.³

³⁰ Langerné Rédei Mária: *A tanulói migráció és a munkapiac* (A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézetének kutatási jelentései, 85.). KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2009.

³¹ Ágyas Réka: *A magyar ifjúság állapota a külhoni régiókban*. Kézirat: 2015 (megjelenés alatt).

³² Melegh Attila: Globalizáció és Magyarország. In: Koppány Judit – Udvarhelyi Éva Tessa (szerk.): *A világ az iskolában. Tanulmányok a globalizációról tanároknak*. Artemissió Foundation: Budapest, 2009. 16–24. Letöltés helye: http://www.artemissio.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=72&Itemid=42&lang=hu; letöltés ideje: 2011.04.10.

¹ Ferenc Viktória – Séra Magdolna: Iskolaválasztás Kárpátalján. *Kisebbségkutatás* 2012. 3. 473–513; 489.

² Ferenc Viktória: Nyelvet tanulni, továbbtanulni, „létesülni” – többségi iskolaválasztási stratégiák Beregszászban. *Kisebbségkutatás* 2013. 4. 98–121; 105.

³ Ferenc Viktória: Ami a nemzetközi mérésekben nem látszik: tanulói kompetenciák Kárpátalján. *Kisebbségkutatás* 2014. 4. 188–221; Papp Z. Attila: Pedagógiai hozzáadott

A pedagógus személye és a munkája során létrehozott pedagógiai hozzáadott érték úgy tűnik, kulcsfontosságú egy oktatási rendszer hatékony működése szempontjából. Ebből kifolyólag a neveléstudományok területén működő kutatókat nem véletlenül foglalkoztatja az alábbi két kérdés, amelyeknek a pedagógusképzés tervezésében is központi jelentősége van: (1) milyen alapvető tulajdonságokkal rendelkezik a jó tanár? (2) milyen eszközökkel segíthetjük a jelölteket abban, hogy azzá váljanak?⁴

Korthagen úgy véli, a jó tanár definíciója túlmutat egy egymástól elkülönült kompetenciákból álló listán, és sokkal inkább egy olyan kívülről-befelé épülő modell („*hagyma-modell*”), amelyben a pedagógusjelölt jó tanárrá válásának folyamata (és a változás nehézségi foka, így a tanárképzésben ide összpontosítandó munka mennyisége) megragadható. A hagyma-modell külső rétege a pedagógust körülvevő környezet (*environment*), ezt követik a pedagógus cselekvései (*behaviour*), majd az eljáratított kompetenciái (*competencies*), a pedagógusi munkára vonatkozó nézetei (*beliefs*), a szakmai önazonossága (*identity*), és végül, a modell legbelső pontja a küldetéstudat/elhivatottság (*mission*). E szintek között állandó és kölcsönös interakció van: a pedagógusjelöltek nézetei a pedagógusi munkáról (amelyek még diák korukban alakulnak ki) például erősen meghatározzák cselekvéseiket a tanítás során, még akkor is, ha a képzés során kialakított kompetenciáik ezzel ellentétes cselekvésekre is készsé tehetnék őket. A szerző egyáltalán nem azt állítja, hogy a pedagógusképzés nem tud a pedagógussá válás folyamatához hozzájárulni, csupán arra hívja fel a figyelmet, hogy a jelöltek fejlesztése az egyes szinteken más és más módszerekkel, s hatékonysággal történik, különösen a belső szinteken, amelyek kiváltképp ellenállóak a változásoknak, s e területekre egyelőre kevesebb figyelem összpontosul. Ugyanakkor azt is kiemeli, hogy minden egyes szint egyforma fontosságú.⁵

értéka roma tanulói arány függvényében a magyar iskolarendszerben. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság*. Argumentum: Budapest, 2013. 69–88.

⁴ Korthagen, Fred: In search of the essence of a good teacher: towards a more holistic approach in teacher education. *Teaching and Teacher Education* 2004. 77–97.

⁵ Korthagen, 2004. In search of the essence of a good teacher, i.m. 77–97.

Tanulmányomban egy kérdőíves felmérés eredményeit ismertetem, amelyet kárpátaljai, magyar nyelvű képzésben résztvevő (tanítói, óvodapedagógia és szociálpedagógia szakos) pedagógushallgatók körében végeztünk 2015 tavaszán.

Abból kiindulva, hogy a pedagógusképzés minősége valójában az egész oktatási rendszer minőségét áthatja, meghatározza,⁶ a kutatás során természetesen mi is arra kerestük a választ, hogy (1) kik választják a pedagógiai hivatást ebben a közösségben, s milyen nézeteik vannak a szakmával kapcsolatban, s ezek hogyan hatnak majd későbbi elhelyezkedésük során a magyar nyelvű oktatási alrendszer hatékonyságára. Azt is szeretnénk volna látni, hogy (2) a kárpátaljai magyar nyelvű pedagógusképző intézmények képzési struktúrája, tartalma mennyiben járul hozzá a jó pedagógussá válás folyamatához, mennyire készíti fel a jelölteket a kihívásokkal teli pedagógusi pályára. Ugyanakkor – a célcsoport speciális, kisebbségi helyzetéből adódóan – arra is kíváncsiak voltunk, hogy (3) létezik-e valamilyen plusz érték (ami Korthagen modellje alapján leginkább a nézetek, a szakmai identitás és a küldetéstudat szintjein ragadható meg), ami megkülönbözteti a vizsgált jelölteket többségi társaiktól.

Magyar nyelvű pedagógusképzés Ukrajnában: intézmények, kutatási helyszínek

A háromfokozatú ukrainai felsőoktatásban az általunk vizsgált magyar nyelvű pedagógusképzés elvégzésére egyrészt az általános iskola (9. osztály) befejezése után van lehetőség felsőfokú szakképző intézményekben,⁷ valamint érettségi után felsőoktatási intézményben. Az általános iskolai befejezését követő három-négyéves képzés során „*ifjú szakember*” (*molodszij specialiszt*) végzettséget lehet szerezni, amely 2016-tól az új felsőoktatási törvény értelmében „*kis BSc*”-nek (*molodszij BSc*) felel

⁶ Barabási Tünde: A tanítóképzés rendszere Magyarországon és Romániában. Néhány szerkezeti és társadalmi komponens összehasonlító vizsgálata. *Magyar Pedagógia* 2002. 2. 179–201.

⁷ A magyarországi rendszerben a felsőfokú szakképzéssel feleltethető meg.

majd meg, s feljogosítja tulajdonosát, hogy a felsőfokú képzés második évfolyamán folytathassa tanulmányait. Az érettségire épülő négyéves képzésbe már a felvételi vizsgákat követően kerülnek be a hallgatók, s a képzés során BSc fokozatú diplomát szerezhetnek. A felsőoktatás harmadik szintje a kétéves *Magisteri* képzés, ami Nyugat-Európában a Master képzésnek felel meg.⁸

Kutatásunk célcsoportját olyan intézmények (és azok hallgatói) képezték, ahol részben vagy teljes egészében magyar nyelven van lehetőség óvodapedagógus, szociálpedagógus és tanítói szakon diplomát szerezni, hiszen ezekből az intézményekből kerülnek ki a magyar iskolák, óvodák majdani pedagógusai. Kutatásunk során teljeskörű lekérdőzésre törekedtünk, s minden olyan intézményt felkerestünk, amely tudomásunk szerint a fenti feltételeknek megfelel.

A legnagyobb múltra visszatekintő intézmény a Munkácsi Állami Egyetem Humán-pedagógiai Koledzsje (a továbbiakban: Munkácsi Tanítóképző), amely a Munkácsi Középfokú Tanítóképző (1950) bázisán jött létre. Ebben az intézményben a felsőfokú szakképzésnek megfelelően ún. „ifjú szakember” szintű képzés keretében folyik a tanítói szakos diákok képzése. Évente 35 fős kerettel indul az intézmény egyéb államnyelvi (tanítói, óvodapedagógusi, művészeti nevelési) képzései mellett magyar tannyelvű tanítóképzés.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (a továbbiakban: KMF) a kárpátaljai magyar felsőoktatás (a diáklétszám, valamint a magyarul tanulható szakválaszték tekintetében) legjelentősebb intézménye (alapítás éve 1996).⁹ A tanítói és óvodapedagógiai képzés az intézmény egyik fontos profilemét adja. BSc és Magisteri szinten folyik az oktatás.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felsőfokú Szakképzési Intézete (a továbbiakban: KMF Felsőfokú Szakképző) a 2014/15-ös

⁸ Orosz Ildikó: Magyar nyelvű pedagógusképzés Kárpátalján. In: Pusztai Gabriella – Ceglédi Tímea (szerk.): *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban. A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében*. Partium Könyvkiadó, Personal Problems Solutions, Új Mandátum Könyvkiadó: Nagyvárad – Budapest, 2015. 52–64. 53.

⁹ Orosz Ildikó: Esettanulmány a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola születéséről. In: Ugyanó (szerk.): *Felsőoktatási támogatások és hasznosulásuk Kárpátalján*. PoliPrint–KMF, Ungvár–Beregszász, 2006. 297–306.

tanévben kezdte meg működését négy szakon (az általunk vizsgált két szak mellett még turizmus és matematika szakirány is nyílt). Az intézmény általános iskola után veszi fel a diákokat, és a Munkácsi Tanítóképzőhöz hasonlóan itt is „ifjú szakember” képesítést lehet szerezni.

A képzések nagyrészt nappali formában vannak megszervezve, egyetlen kivétellel, hiszen a KMF-en a levelezős hallgatók száma több mint kétszerese a nappalin tanulók számának.

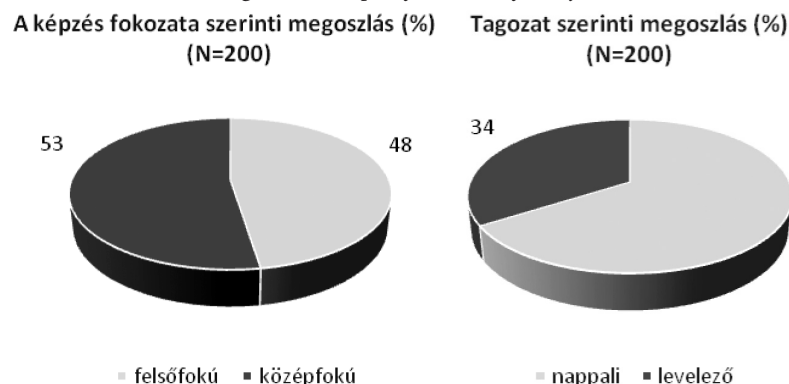
A Kárpát-medencei összehasonlító kutatás során gyűjtött 1880 kérdőív mintegy 11%-át (200 kérdőívet) Kárpátalján kérdeztünk le. A négy hónapon át (2015. február-május) tartó terepmunka során a három megcélzott intézmény teljes létszámának (275 fő) átlagosan 73%-át sikerült elérnünk. Bár minden intézménybe előre egyeztetett időpontokban személyesen látogattunk el, mégis voltak olyan hallgatók, akik nem kívántak részt venni a felmérésben, s természetesen akadtak hiányzók is (a hiányzó 27%-ot ezen tényezők együttes jelenléte magyarázza). A Munkácsi Tanítóképzőben értük el a legjobb arányt: itt a hallgatók 88%-át sikerült lekérdezni, ezt követi a KMF Felsőfokú Szakképzője, ahol a diákok 80%-át értük el, s a legkisebb lekérdezési arányt a KMF-en sikerült elérnünk, ahol az összes diák 63%-áról gyűjtöttünk adatokat (lásd 1. táblázat).

1. táblázat. A kárpátaljai magyar nyelvű óvodapedagógia, tanító és szociálpedagógia szakos képzésének létszámadatai és a kutatásban elért célcsoport nagysága

Intézmény	Szak	Nappali képzés			Levelező képzés		
		Létszám	Elért célcsoport	%	Létszám	Elért célcsoport	%
KMF	Óvodapedagógia	37	18	49	46	45	98
	Tanítói	11	9	82	57	23	40
KMF Felsőfokú Szakképző	Óvodapedagógia	25	22	88			
	Szociálpedagógia	25	18	72			
Munkácsi Tanítóképző	Tanítói	74	65	88			
Összesen		172	132	77	103	68	66

Kutatásunk szempontjából fontos volt, hogy eredményeink más magyar lakta régiókkal is összehasonlíthatóvá váljanak, ezért azokat a képzéseket, amelyekre az általános iskola befejezése után lehet jelentkezni, középfokú képzésnek kezeljük (annak ellenére, hogy ezt a képzési formát felsőoktatásnak jelöli meg az ide vonatkozó ukrajnai jogi szabályozás), azokat pedig, amelyekre az érettségi megszerzése után, felvételi vizsgák sikeres teljesítése révén lehet bejutni, felsőfokú képzésnek emlegetjük majd a továbbiakban. E felosztás szerint a minta nagyjából fele-fele arányban tagolódik (lásd 1. ábra), ami a későbbi elemzések során jó alapja lehet annak, hogy a hallgatói csoportokat ez alapján is összehasonlíthassuk a régióon belül.

1. és 2. ábra. A minta megoszlása a képzés fokozata és formája között

A közép- és felsőfok közötti megoszláson kívül, a későbbi elemzéseknél figyelembe vehetjük azt is, hogy a válaszadók körülbelül egyharmada (34%) levelező tagozaton végzi a tanulmányait (lásd 2. ábra). A levelező tagozaton tanulók háttere, motivációja és jövőterve eltérő a nappalis hallgatókhoz viszonyítva, hiszen legtöbbjük már munkavégzés mellett, és nem első diplomájuk megszerzéseként jár az általunk vizsgált képzésekre. Mintánkban 32 hallgatónak van már korábbi végzettsége, s ezen végzettségek között is dominál a korábban szerzett középfokú tanítói végzettség, illetve a magyar nyelv és más idegen nyelvekből szerzett oklevél. A diplomával rendelkező 32 hallgató közül 31 levelező tago-

zatra jár, s emellett dolgozik, ami alátámasztja, hogy ez az oktatási forma inkább egyfajta tovább- vagy átképzésnek tekinthető.

A továbbiakban a kutatás során megfogalmazott fontosabb kutatási kérdések mentén elemzem a kárpátaljai mintát, a fentiekben már bemutatott belső megoszlások (közép- vagy felsőfok, levelező vagy nappali tagozat) figyelembe vételével, illetve a szakirodalomból ismert más kutatási eredményekkel összevetve.

Eredmények

(1) Kik és miért szeretnének (?) pedagógusok lenni Kárpátalján?

Nagyon fontos tudnunk, hogy kik azok a hallgatók, akik a pedagógusképzésben részt vesznek, s ehhez nemcsak az általános jellemzőiket (nem, tanulmányi eredmények, családi háttér) szükséges ismernünk, hanem például azt is, hogy milyen megfontolásból szeretnének pedagógusok lenni. Az első McKinsey-jelentés az oktatási rendszer jó teljesítéséhez (együttesen) szükséges három tényező közül az egyiket abban írta le, hogy a megfelelő emberek válnak tanárrá. A jelentés arra is felhívja a figyelmet, hogy a legjobban teljesítő oktatási rendszerek (pl. Finnország) hatékonyabb módon választják ki a tanárképzésre jelentkezők közül a megfelelő személyeket, mint a rosszul teljesítők, hiszen tisztában vannak azzal, hogy egy rossz döntés akár 40 évre elronthatja az oktatást. E mechanizmusok kialakítói felismerték, hogy eredményes tanárrá csak az válhat, aki bizonyos képességekkel még a képzés megkezdése előtt rendelkezik: fejlett írás-olvasási és számolási készség, erős kapcsolati és kommunikációs képességek, készség a tanulásra és a tanítás vágya.¹⁰

Az ukrajnai pedagógusképző intézmények a központi érettségi és felvételi vizsgarendszer bevezetése óta tulajdonképpen ki vannak

¹⁰ Barber, Michael – Mona Mourshed: *Mi áll a világ legsikeresebb iskolai rendszerei teljesítményének hátterében?* McKinsey&Company, 2007. 17. Letöltés helye: <http://www.t-tudok.hu/?hu/szakirodalmi-ajanlo/a-mckinsey-ceg-jelentese-arrol-hogy-mi-all-a-vilag-legsikeresebb-iskolai-rendszerei-teljesitmenyenek>; letöltés napja: 2015.11.10.

zárva a bemeneti szelekció szakaszából, hiszen jelenleg az óvodapedagógusi képzésre (mint pl. az orvosi szakra) ukrán nyelv és biológia vizsgabizonyítvánnyal vehetnek fel hallhatókat, tanítói szakra pedig (haszonlóan a mérnöki szakhoz) ukrán nyelv és matematika tárgyak sikeres abszolválása után.¹¹ Annak megvan a hagyománya, hogy az intézmények alkalmassági vizsgát szerveznek, ahol a jelölt kezűgyességét, zenei hallását és testnevelési készségeit ellenőrzik, de arra szinte sehol sem kerül sor, hogy megkérdezzék tőlük, miért szeretnének/szeretnének-e tanítani?

Kutatásunk adatai alapján a kárpátaljai pedagógusjelöltekről első sorban azt állapíthatjuk meg, hogy nagy részük (95%) nő, s mindössze 10 férfi adatközlővel találkoztunk a lekérdezés során.¹² A Kárpátalján érezhető erős feminizáció nem egyedülálló jelenség, hiszen a pálya a Kárpát-medencében,¹³ s világszerte is erősen elnőiesedő tendenciát mutat.¹⁴ Ennek egyik okaként azt a tradicionális világszemléletben gyökerező érvet szokták említeni, miszerint a pedagógusi szakma tulajdonképpen ún. félprofesszióvá vált az idők során, hiszen anyagi megbecsültsége túl alacsony ahhoz, hogy a családfenntartó férfi számára is vonzó maradjon, a gyermekneveléssel viszont sok nő jól összeegyeztethetőnek tartja. Különösen igaz ez a megállapítás az oktatás alsó szintjeire, ahol

¹¹ Orosz, 2015. Magyar nyelvű pedagógusképzés Kárpátalján, i.m. 52.

¹² A későbbi elhelyezkedés kapcsán egy korábbi kutatásból, amely állami és egyházi fenntartású oktatási intézmények pedagógusait vizsgálta azt is tudjuk, hogy a férfi tanárok inkább a magas presztízzsel és válogatott diák kontingenssel rendelkező egyházi fenntartású iskolák tanárai lesznek. Molnár, Eleonóra: Characteristics of ethnic Hungarian teachers in the Transcarpathian region of Ukraine. In: Révay, Edit – Miklós Tomka (eds.): Church and religious life in post-communist societies. Pázmány Péter Katolikus Egyetem: Budapest – Piliscsaba, 2007. 287-299.

¹³ Lásd a jelen lapszámban megjelenő szlovákiai, erdélyi és vajdasági tanulmányokat. Továbbá: Kerülő Judit: Akik pedagógusok szeretnének lenni: pedagógusjelöltek demográfiai jellemzői. In: Pusztai Gabriella – Ceglédi Tímea (szerk.): *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban. A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében*. Partium Könyvkiadó, Personal Problems Solutions, Új Mandátum Könyvkiadó: Nagyvárad – Budapest, 2015. 176-188.

¹⁴ Lásd pl. Menter, Ian: Teachers – formation training and identity: a literature review. *Creativity, Culture and Education Series*, 2010. 37.

egyenesen „szokatlan”, „különc” és „deviáns” jelenséggé tekintenek a férfiak jelenlétére.¹⁵ A pedagógusi szakmán belül az óvodapedagógusok, tanítók, és szociálpedagógusok kisebb megbecsültséggel rendelkeznek, összehasonlítva például az általános iskolai, középiskolai vagy az egyetemi tanári foglalkozás rangsorával.¹⁶ Kutatások szerint a pedagógusi pálya presztízst jelentős mértékben befolyásolja a szakma elnőiesedése,¹⁷ ugyanakkor magyarországi viszonylatban azt is kimutatták, hogy nem a nők jelenlétének megnövekedése okozta a presztízsvesztést, a nők csupán pótolják azt a hiányt, ami a már korábban elkezdődött presztízscsökkenés folyamánként a férfiak elmaradása miatt kialakult.¹⁸

Földrajzilag a diákok a klasszikus magyar tömböt alkotó négy járásból – a Beregszászi (44%), a Nagyszőlősi (20%), az Ungvári (16%) és a Munkácsi járásokból (14%) – érkeznek a megvizsgált három intézménybe. Nagy többségük homogén magyar családból származik, anyanyelve magyar. A szórvány-régióknak számító Huszti, Rahói és Técsői járásokból érkező hallgatók száma jóval kevesebb, s ezekre a járásokra csak a KMF vonzáskörzete terjed ki. A kárpátaljai magyarság többségében falun él, ezért az sem meglepő, hogy alanyaink 86%-a falvakból származik, s mindössze 14% a városokból származók aránya. A pedagógusjelöltek több mint fele a szülei lakásában/ házában él, 1/3-uk bérel albérletet vagy kollégiumi szobát, 15%-uk a saját lakásában él (s ez utóbbi szinte kizárólag csak a felsőoktatásban tanuló hallgatók körében jellemző).

Kérdőívünk a tanulmányi eredményekre vonatkozóan is tartalmazott kérdéseket, hiszen a pedagógushallgatókkal foglalkozó szakirodalom trendként tekint arra, hogy a magasabb státusú, jobb tanulmányi

¹⁵ Carrington, B.: 'A quintessentially feminine domain? Student teachers' constructions of primary teaching as a career'. *Educational Studies* 2002. 3. 287-303.

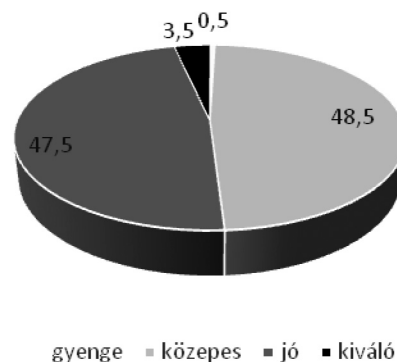
¹⁶ Lásd pl. Szabó Ildikó: *A szakma hangja. Iskolaigazgatók elképzelései az oktatás emberi tényezőiről*. Kutatási jelentés. Letöltve: <http://regi.ofi.hu/tudastar/iskolavezetok-90-evekben/szakma-hangja>; letöltés napja: 2015.11.12.

¹⁷ Lásd pl. Nagy Mária: Tanárbérek régen és ma, nálunk és külföldön. In: Papp János (szerk.): *A tanári pálya. Szöveggyűjtemény*. Kossuth Egyetemi Kiadó: Debrecen, 2001. 82-86.

¹⁸ Fónai Mihály – Dusa Ágnes Réka: A tanárok presztízisének és társadalmi státusának változásai a kétezres években. *Iskolakultúra* 2014. 6. 41-49.

átlaggal rendelkező fiatalok elkerülik a pedagógusképzést, s más diplomás pályákat részesítenek előnyben.¹⁹ A tanulmányi eredményesség mérőeszközét egyrészt egy szubjektív önértékelést tükröző, „milyen tanulónak tartod magad?”- kérdés képezte, másrészt pedig a tanulmányi átlagokra rákérdező – ezzel objektív képet adó – kérdések adták. A kárpátaljai mintában a diákok nagyrészt közepes (48,5%) és jó tanulónak (47,5%) tartják magukat. A két szélsőértékre igen alacsony számban érkeztek válaszok: kevés (mindössze 3,5%) azoknak az aránya, akik úgy gondolják, hogy kiváló tanulók lennének, gyenge tanulónak pedig mindössze a megkérdezettek fél százaléka tartotta magát (lásd 3. ábra).

3. ábra. Milyen tanulónak tartod magad? (önbevallás, %) (N=200)

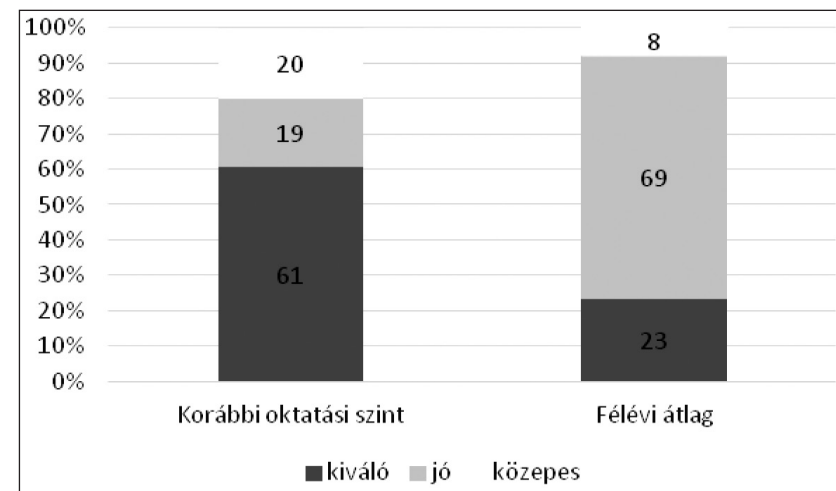

Az önmegítélés mellett a diákok tanulmányi átlagaira is rákérdeztünk két meghatározott időpontban: a mostani képzést megelőző oktatási intézményből való kimenetekor (a középiskolás csoportnál ez az általános iskola 9. osztályának év végi átlagát, a felsőoktatásban tanulónál pedig az érettségi átlagot jelenti), és a mostani képzés utolsó befejezett félévében. E kettő összevetéséből, miután konvertáltuk az értékeket a fent is hasz-

¹⁹ Pusztai Gabriella – Ceglédi Tímea: Pedagógushallgatók Kelet-Közép-Európában. In: Ugyanők (szerk.): *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban. A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében*. Partium Könyvkiadó, Personal Problems Solutions, Új Mandátum Könyvkiadó: Nagyvárad – Budapest, 2015. 7.

nált gyenge-közepes-jó-kiváló négyfokú skálára,²⁰ azt látjuk, hogy míg a korábbi intézményekben a diákok 61%-a kiváló eredménnyel végzett, addig a jelenlegi intézményben ezek aránya mintegy harmadára (23%) csökkent. A jó tanulók aránya ezzel ellentétben növekedett: 19%-ról 69%-ra. A változás hátterében az állhat, hogy az oktatási rendszer egy magasabb szintjére való tovább lépés mindig megterhelést jelent a diákok számára, ezen belül a felsőoktatásba való átmenet még nehezebb, sokkal könnyebb jó jegyeket kapni középiskolában, mint az egyetemen. Csökkenés mutatható ki a közepes tanulók táborában is az átmenet során, de ez a (pozitív előjelű) elmozdulás sokkal kisebb mértékű (lásd 4. ábra).

4. ábra. Tanulmányi átlagok egy korábbi oktatási szinten és a pedagógusképzésben (%)

A hallgatók társadalmi háttere, származása szoros összefüggésben áll tanulmányi karrier-lehetőségeikkel, ugyanis a különböző családi háttér eltérő módon tudja a jelölteket anyagilag, intellektuálisan támogatni

²⁰ Ukrajnában az általános iskolai és középiskolai képzésben 12 fokú skálán mozognak az osztályzatok, amelyek konvertálását a következőképp végeztük: 1-3 = gyenge; 4-6 = közepes; 7-9 = jó; 10-12 = kiváló. A felsőoktatásban négyfokú skálán történik az osztályzás, itt az alábbi módon feleltethetőek meg az értékek 2 = gyenge, 3 = közepes; 4 = jó; 5 = kiváló.

életpályájuk során. A hallgatók számára az otthonról hozott gazdasági és kulturális tőkehiány, a középiskolából hozott eltérő szocializációs háttér mindennapos stressz forrássá válhat, ami akár az egyén szakmai sikerességét, az életpálya-lehetőségek valóra váltását is befolyásolhatja.²¹ A kárpátaljai magyar nyelvű felsőoktatásban tanuló diákokról már korábbi kutatások is megállapították,²² hogy első generációs értelmiséginek számítanak. A pedagógusjelölteket vizsgáló kutatásunk mindezt csak megerősíteni tudja, hiszen a hallgatók szüleinek iskolai végzettsége tekintetében inkább az alap és középfokú képzések dominálnak. Ahogy az 5. ábra is mutatja az apák esetében csupán 11%-nak, az anyák körében pedig 21%-nak van felsőfokú végzettsége. A felsőfokú végzettségen belül viszont érdekes megfigyelni, hogy Kárpátalján majdnem annyi apának és anyának van már PhD fokozata is, ahánynak egyetemi végzettsége. A pedagógusképzés hallgatói az esetek nagy többségében családjukban elsőként szereznek felsőfokú végzettséget, vagyis a továbbtanulás számukra eszköz a társadalmi mobilitásra is.²³ Mindez nem számít új jelenségnek a kárpátaljai pedagógus társadalomban, hiszen egy korábbi, már gyakorló pedagógusok között végzett felmérés is azt igazolta, hogy életkortól függetlenül a pályán lévő pedagógusok többsége is első generációs értelmiségi.²⁴

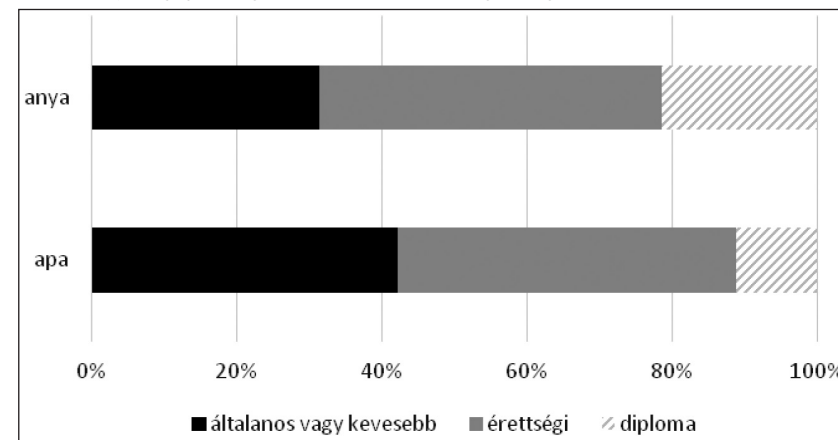
²¹ Terenzini, P. T. – Springer, L. – Yaeger, P.M. – Pascarella, E. T. – Nora, A.: First-generation college students: characteristics, experiences and cognitive development. *Research in Higher Education*, 1996. 37. 1–22.

²² Papp Z. Attila – Csata Zsombor: Külhoni magyar doktoranduszok: nemzetközi kontextusok és Kárpát-medencei jellegzetességek. *Kisebbségkutatás* 2013. 3. 7–33; Ferenc Viktória Kereső kutatók – a kárpátaljai magyar doktoranduszok egzisztenciális, magánéleti és szakmai kihívásai. *Kisebbségkutatás* 2013. 3. 101–135.

²³ Történelmi példák is azt igazolják, hogy a pedagógusi pálya választása egyike azoknak a fő útvonalaknak, amelyek a felfelé irányuló társadalmi mobilitást garantálni tudták az alacsonyabb társadalmi osztálybeli emberek számára. Menter, 2010. Teachers – formation training and identity, i.m. 37.

²⁴ Molnár, 2007. Characteristics of ethnic Hungarian teachers, i.m. 287–299.

5. ábra. A pedagógushallgatók szüleinek iskolai végzettsége (%)

A pedagógusjelöltekről szóló szakirodalom²⁵ gyakran említi a szülői mintakövetést, mint az egyik legbefolyásosabb motiváló tényezőt a pályaválasztásnál: vagyis a pedagógusok gyerekeiből nagyobb valószínűséggel lesznek pedagógusok. A kárpátaljai mintát tekintve a szülők foglalkozási ágazat szerinti megoszlása azt mutatja, hogy az oktatási szféra csupán az apák esetében jelenik meg nagyobb erővel (30 fő; 18%), az anyák körében nem igazán jellemző ez a foglalkozás (8 fő; 5%). A kereskedelem és szolgáltatás szférája azonban erőteljesen jelen van az apák és az anyák foglalkozása terén is, ami valószínűleg annak tudható be, hogy Kárpátalján, határregióként talán ez a szféra az egyik legmeghatározóbb a megélhetés tekintetében. Az anyák körében ezen kívül jellemző még a mezőgazdasággal kapcsolatos foglalkozás is, aminek hagyományai és jó adottságai vannak Kárpátalján. Külön megvizsgálva a képzés fokozata szerinti különbségeket a szülői pályakövetés kapcsán azt tapasztaljuk, hogy a középiskolás diákok körében magasabb azok-

²⁵ Pusztai Gabriella: *A társadalmi tőke és az iskola*. Új Mandátum Kiadó: Budapest, 2009. Stark Gabriella Mária: Magyar nyelvű pedagógusképzés a határon túli régiókban. A Pedagógia és Alkalmazott Didaktika Intézet esete. In: Szoták Szilvia (szerk.): *Határhelyzetek V. Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi léthelyzetekben*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium: Budapest, 2013. 335–368.

nak az aránya (az anyák esetében 9%, az apák esetében 22%), akik szüleinek foglalkozása az oktatási szférához köthető.

2. táblázat. Az intézményválasztást befolyásoló tényezők a képzés szintje szerinti bontásban (átlagok)

Motivációs tényezők	Felsőfokú	Középfokú
6. Az oktatók jól képzettek	1,47	1,73
9. Magyarul akartam tanulni, hogy mindent tökéletesen megértsek**	1,67	2,34
4. A választott intézménynek jó a hírneve	1,70	1,80
5. Az érdeklődési körömnek megfelelő diploma megszerzésére itt nyílt lehetőség	1,76	1,89
10. A nemzeti identitásom megerősítése*	1,98	2,91
3. A munkahelyemen szükségem van erre a képesítésre*	2,01	-
17. Olcsó a képzés*	2,47	3,18
12. Úgy hallottam, jól el lehet helyezkedni a képzés után*	3,33	2,39
2. Egyetemista élet*	3,38	2,50

* 0,001 és **0,01 szinten szignifikáns különbség

+ A munkahelyi követelményeknek való megfelelés, csak a felsőfokú kérdőívben szerepelt így ez csak erre a célcsoportra vonatkozó tényező volt.

Magyarázat: négyfokú skálán kapott válaszok, ahol: 1 = teljes mértékben; 2 = inkább igen; 3 = inkább nem; 4 = egyáltalán nem ért egyet

Az intézmény- és szakválasztásának hátterében álló okok felderítése érdekében egy 19 motivációs tényezőt tartalmazó lista értékelésére kértük meg adatközlőinket. A kárpátaljai hallgatók és diákok 9 olyan tényezőt jelöltek meg, amely inkább hatással volt (2,5-es átlag alatti értéket kapott legalább az egyik csoportban) döntésükre (lásd 2. táblázat). A leginkább olyan szakmai szempontok, mint az oktatók képzettsége volt hatással mind a felsőfokú, úgy a középfokú képzés diákjaira. Az intézmény hírneve és az érdeklődési körnek megfelelő diploma megszerzésének lehetősége szintén mindkét csoportnak inkább fontos volt. Ugyanakkor szignifikáns különbség van a két csoport között a táblázatban szereplő többi tényező hatását illetően. Az, hogy magyar nyelven tanuljon tovább a jelölt – bár mindkét csoportban inkább fontos volt, de – a felsőoktatásban tanulók számára volt leginkább mérvadó (körülben ez a második legfontosabb szempont, a középiskolásoknál csak a negyedik). A nemzeti identitás megerősítése és a képzés költséghatékonysága

(ingyenessége) inkább a hallgatóknak volt fontos, míg a diákokat ez a szempont inkább már nem befolyásolta az intézmény és a szak kiválasztásánál. A rövid és hosszabb távú haszon, amivel a képzés kecsegtet, mint az egyetemista élet és a jó elhelyezkedés szignifikánsan jobban vonzotta a fiatalabb középiskolás korosztályt.

3. táblázat. Az intézményválasztást befolyásoló főbb motiváció-együttesek a Kárpát-medencében (főkomponens elemzés)

Legkisebb erőfeszítés				
16.	Nem tudtam mit akarok pontosan, gondolkodási időt akartam nyerni	,750		
8.	Csak diplomát akartam szerezni, mindegy milyen szakon	,746		
18.	Úgy hallottam, kevés erőfeszítéssel elvégezhető a képzés	,708		
17.	Olcsó a képzés	,610		
13.	Közel van a lakóhelyemhez	,415		
Lehetőségek kihasználása				
2.	Egyetemista élet		,709	
19.	A város vonzott		,689	
15.	Ösztöndíj lehetőség miatt		,573	
11.	Hogy megtanuljak a többségi nyelven		,515	
Presztízs és megerősítés				
4.	A választott intézménynek jó a hírneve		,786	
6.	Az oktatók jól képzettek		,731	
3.	A munkahelyemen szükségem van erre a képesítésre		,597	
Kisebbségi magyar szempont				
9.	Magyarul akartam tanulni, hogy mindent tökéletesen megértsek			,870
10.	A nemzeti identitásom megerősítése			,803

Ha a bemeneti motivációk együttjárását statisztikailag megpróbáljuk csoportosítani, azt látjuk, hogy Kárpát-medencei szinten a diákok intézményválasztásában négy markánsabb motiváció-együttes (főkomponens) érvényesül (lásd 3. táblázat).²⁶ Kisebbségi magyar szem-

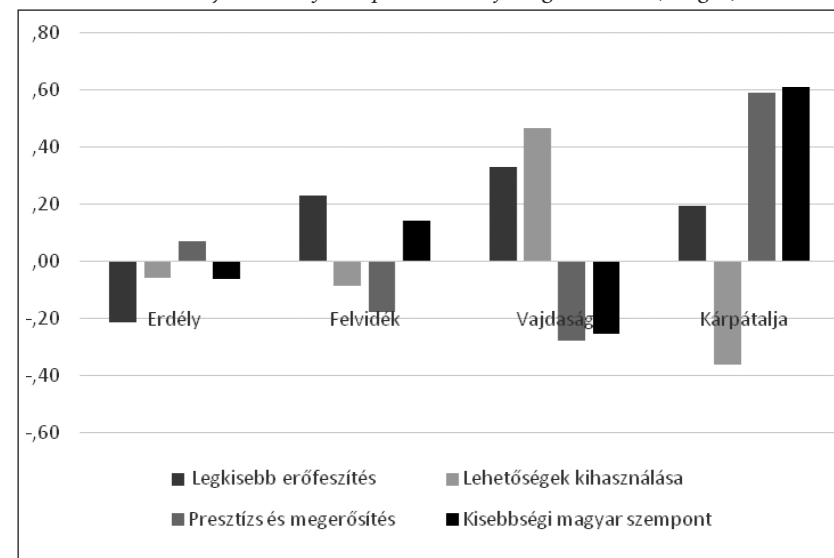
²⁶ Néhány motivációs tényezőt ki kellett zárunk a főkomponens elemzésből, mivel egyik fő motiváció-együttes típushoz sem illeszkedett.

pontú döntésként tekintünk arra a markáns motiváció-együttesre, amikor a nyelvi alapú döntés és a nemzeti identitás megerősítése együtt jelentkezik a választás során. Az intézmény hírnevéből és a magasán képzett oktatók jelenlétéből fakadó választás tulajdonképpen egy presztízs-szempontú szakmai megalapozottságú választás, amely a mi struktúránkban kiegészül azzal a szintén szakmai céllal, hogy a jelölt a már meglévő pedagógusi munkájához szeretne magasabb képesítést szerezni. Ebből kifolyólag e motiváció-együttest *presztízs és megerősítés* névvel illettük. Az olyan *lehetőségek kihasználásának* céljai, mint a falvakból városba költözés, az egyetemista élet, vagy egy-egy ösztöndíj által anyagi kiegészítés szerzése és a többségi nyelvtudás elsajátítása az eltérő nyelvkörnyezetben, vagy az intézmény által biztosított tanfolyamokon szintén markáns motiváció-együttest alkot a Kárpát-medencei mintában. A *legkisebb erőfeszítés* motiváció-együttes alkotó elemei az olyan tényezők, mint a földrajzi közelség vagy a költséghatékonyság szerinti intézmény és szakválasztás, vagy a szakmai elkötelezettséget nélkülöző diplomaszerzés céljából vagy időhúzásként alkalmazott választás.

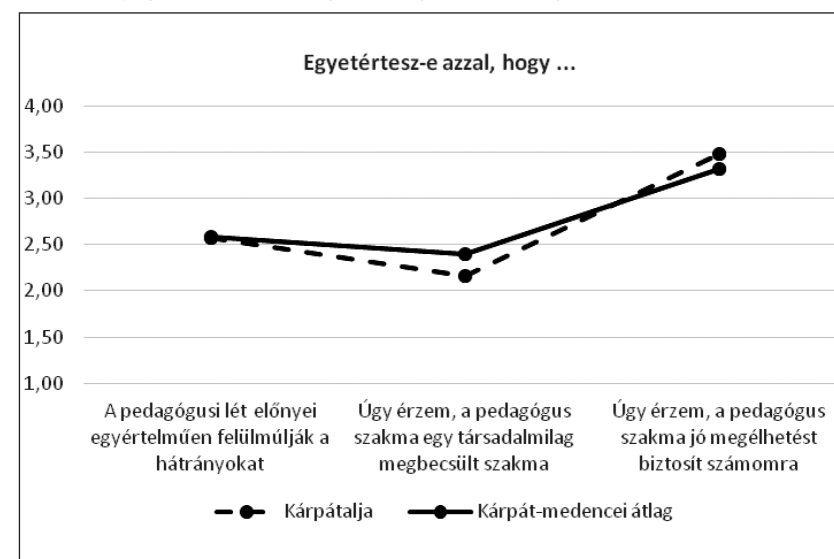
Kárpát-medencei összehasonlításban a bemutatott négy motiváció-együttes közül Kárpátalján a legerősebb a *kisebbségi magyar szempont* érvényesülése, ezen belül is főleg az anyanyelvű képzés választása, hiszen itt mondták a legtöbben (78%) azt, hogy az intézmény tannyelve inkább igen, vagy teljes mértékben befolyásolta a választásukat. A pedagógusképző *intézmények presztízse és a munkahelyi elvárásoknak való megfelelés* szakirányú képesítés szerzésével szintén erre a régióra jellemző leginkább. A pedagógusjelöltek szakmai elkötelezettségét erősíti meg, hogy a *lehetőségek kihasználása* motiváció-együttes intézményválasztási szempontként erre a régióra jellemző a legkevésbé. Az olyan rövidtávú pragmatizmusra utaló motivációk pedig, mint az intézmény közelsége, vagy olcsósága, a diplomaszerzés vágya, vagy az időhúzás és a befektetett energia minimalizálása, vagyis a *legkisebb erőfeszítés* motiváció-együttes Kárpátalja esetében ugyan jelen van, de hatása visszafogott (lásd 6. ábra).

Korábban a szakmai elnőiesedése kapcsán már utaltunk rá, hogy a pedagógusi pálya presztízse nem túl magas. A kárpátaljai pedagógusjelöltek azonban a Kárpát-medencei átlaghoz képest társadalmilag megbecsültebbnek tartják szakmájuk, ugyanakkor úgy gondolják, a szakma

6. ábra. Az intézményválasztás főkomponens-szórjai régiók szerint (átlagok)

7. ábra. Anyagi és társadalmi megbecsültség (N=196, átlagok)

Magyarázat: négyfokú skálán kapott válaszok, ahol: 1 = teljes mértékben; 2 = inkább igen; 3 = inkább nem; 4 = egyáltalán nem ért egyet

előnyei nem igazán múlják felül a hátrányokat, s megélhetési szempontból sem érzik magukat elégedettnek (lásd 7. ábra). A régiós különbségek azonban csak a társadalmi megbecsültség esetében szignifikánsak (az Anova teszt szignifikancia szintje 0,000, Eta-négyzet: 0,018), hiszen a többi régióban ennél rosszabb társadalmi megbecsültséget tapasztalnak a pedagógusjelöltek.

Egy 2005-2006-ban készült kutatásból még az derült ki, hogy a pedagógusok nem érzik úgy, hogy munkájukat nagyon hátráltatná az alacsony fizetés (egy 1-4 terjedő skálán – ahol 1 – nagymértékben nehezíti és 4 – egyáltalán nem nehezíti – a tanári fizetés 2,2 és 2,8 átlagértékeket kapott egyházi és állami iskolákban dolgozó pedagógusok körében),²⁷ e trend azonban 2015-re megfordult. Ukrajnában jelenleg 2542 hrvnya (folyó árfolyamon 28 245 FT/ 94 Euro) számít a pedagógusi átlagfizetésnek,²⁸ persze ebbe egyaránt benne vannak a sokkal kevesebbet kereső kezdő pedagógusok, és a több éves gyakorlattal rendelkező legfelsőbb kategóriás tanárok is. Ez az összeg a 2015-ben érezhető ukrán gazdasági mélyrepülés fényében nem igazán számít jó megélhetést biztosító jövedelemnek, ami egyre inkább előmozdítja a pedagógusok migrációját a régióból.²⁹ Kelet-Közép-Európai viszonylatban is az egyik legalacsonyabb pedagógusi fizetésnek számít ez a havi 100 eurót el nem érő összeg, így nyilván nehéz megakadályozni, hogy a magyar ajkú pedagógusok Magyarországon próbáljanak szerencsét, ahol a kezdő pedagógusi fizetés több mint ötszöröse (156 560 FT/521 Euro) az ukrainainak.³⁰

²⁷ Molnár Eleonóra: A kárpátaljai magyar pedagógustársadalom egy kérdőíves vizsgálat tükrében. In: Molnár Eleonóra – Orosz Ildikó (szerk.): *Oktatásügy határon*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség: Ungvár, 2009. 125–149; 143.

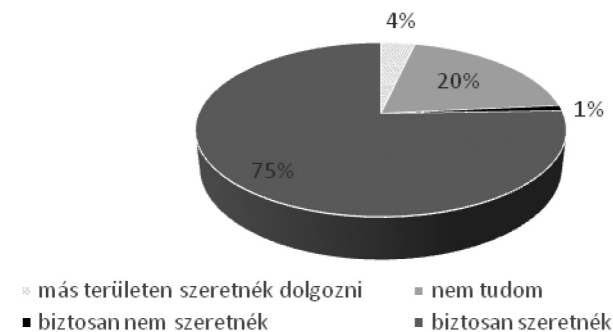
²⁸ Letöltés helye: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/gdn/Zarp_ek_p/zpp2015_u.htm; letöltés napja: 2015.11.10.

²⁹ Lásd például az alábbi felhívást (Közel hatvan betöltetlen állásra keresnek pedagógust Kárpátalján) a helyi on-line médiában, amelyben a migráció hatására megüresedett és betöltendő pedagógusi pozíciókra keresnek jelentkezőket. Letöltés helye: <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/oktatas/kozel-hatvan-betoltetlen-allasra-keresnek-pedago-gust-karpataljan/>; letöltés napja: 2015.11.10.

³⁰ Letöltés helye: www.platy.sk; letöltés napja: 2015.06.31.

Annak ellenére, hogy adatközlőink ugyan nem éppen elégedettek a pedagógusi pálya előnyeivel és megélhetési lehetőségeivel, a megkérdezettek 75%-a (148 fő) mégis biztos abban, hogy előbb vagy utóbb³¹ pedagógusként szeretne elhelyezkedni.³² Csupán 20% az olyan diákok aránya, akik még nem döntöttek véglegesen sem a pedagógusi, sem más szakma mellett: itt jellemzően a fiatalabbak, a középfokú oktatás diákjainak véleménye tükröződik dominánsabban. Hét fő (4%) válaszolta azt, hogy más szakmák jobban vonzzák, mint a pedagógiai hivatás. Olyan diák, aki biztosan nem szeretne pedagógus lenni, mindössze kettő volt (1%) (lásd 8. ábra).

8. ábra. Szeretnél-e pedagógusként elhelyezkedni? (N=196; %)

³¹ A minta 29%-a a diploma megszerzését követően további tanulást fontolgat. A továbbtanulási aspiráció 4/5 részt a középfokú oktatásban tanulókra jellemző. Nem véletlen, hogy a középfokú képesítés megszerzése után a hallgatók nem kezdenek el azonnal dolgozni, hiszen ezzel a képesítéssel a bérbesorolásnál alacsonyabb kategóriába kerülnek, és a jelenlegi pedagógusbérezési rendszer sem kedvez igazán a pályakezdők bekerülésének. Molnár Eleonóra – Orosz Ildikó: Adalékok a határon túli magyar nyelvű oktatás többségi állami költségvetésből történő finanszírozásához. In: Ugyanők (szerk.): *Oktatásügy határon*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség: Ungvár, 2009. 9–22.

³² Vö.: a felső tagozatos tanárképzésben résztvevő kisebbségi pedagógusjelöltek körében a többségiekhez képest szignifikánsan kevesebb azok aránya (49,5%), akik a képzés befejeztével mindenképpen pedagógusként szeretnék elhelyezkedni (a többségieknek ez 72,7%). Márkus Zsuzsanna: Pedagógushallgatók a kisebbségi és többségi felsőoktatásban. In: Pusztai Gabriella – Ceglédi Tímea (szerk.): *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban. A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében*. Partium Könyvkiadó, Personal Problems Solutions, Új Mandátum Könyvkiadó: Nagyvárad – Budapest, 2015. 75–91; 84.

Egy mikro kutatásból, amely csak a II. RFKMF pedagógusként elhelyezkedett egykori hallgatóit (23 fő) vizsgálta az is kiderül, hogy a tanári pályán tartó tényezők között leginkább a belső motívumok (a gyermekek hálája, szeretete, a gyermekek fejlődésének, tanulmányi eredményességének elősegítése, vagy a nevelés eredményességébe, ezáltal az ember jobbításába vetett hit) dominálnak, szemben az olyan külső tényezőkkel, mint a pénzkereseti lehetőség, a biztonságot nyújtó közalkalmazotti státusz vagy a társadalmi megbecsültség.³³

Az elhelyezkedés földrajzi dimenzióit tekintve a minta 43%-a ott hon maradna, 39% azonban már a külföldre (főleg Magyarországra) költözés gondolatát is megemlítette. A dilemmát jól érzékelteti, hogy 15% az olyan válaszok aránya, ahol mindkét ország (Magyarország és Ukrajna) egyszerre volt megjelölve a nyitott kérdésre adott válaszban. A képesítés megszerzését követően továbbtanulni szándékozók körében is erősen érzékelhető Magyarország vonzó ereje, legnépszerűbb ebből a szempontból a Debreceni Egyetem és az ELTE.

(2) A pedagógusképzés szerepe a felkészítésben

A már idézett McKinsey-jelentés szerint az oktatási rendszer hatékony működésének második sarokköve, hogy a megfelelően kiválasztott pedagógusjelölteket eredményes tanárokká képezzék. A jelentés szerint a jó pedagógus felkészítésében igen nagy szerepe van annak, hogy mennyi időt töltenek a jelöltek gyakorlatozással az osztályteremben, s az igazán jól működő rendszerekben ez már az alapképzés során is elérheti a heti 2-4 napot.³⁴ Ezzel ellentétben az ukrán oktatási rendszerben a pedagógia gyakorlat félévente egy-egy napos résztvevő megfigyelést és hospitálást jelent a képzés első éveiben, majd az utolsó szemeszterben egy hosszabb, hathetes próbatanításon vesznek részt egy kijelölt oktatási intézményben.³⁵ Az elméletorientált képzés túlsúlya a gyakorlathoz

³³ Ádám Erzsébet. Pályakezdő óvodapedagógusok pályaképe. Вісник прикарпатського університету. Педагогіка XIX-XX. – Івано-Франківськ, 2008. 3-8.

³⁴ Barber – Mourshed, 2003. Mi áll a világ legsikeresebb iskolai rendszerei, i.m. 26–27.

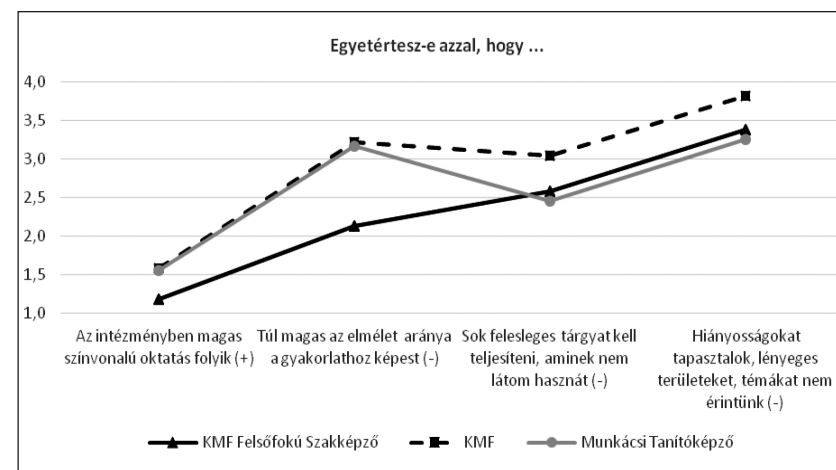
³⁵ Orosz, 2015. Magyar nyelvű pedagógusképzés Kárpátalján, i.m. 62.

képezt torzíthatja a jelöltnek a tanításról kialakított képét, később okozhat pályaelhagyást.

Kérdőívünkben ezzel kapcsolatban rákérdeztünk arra, hogy a hallgatók szerint milyen a képzés színvonala, szerkezete (elmélet és gyakorlat viszonya), hogyan szerveződik a tanítási gyakorlat, milyen képességeik fejlődését érzékelték a képzés alatt.

A képzés színvonalával kapcsolatban a KMF Felsőfokú Szakképzőjének diákjai adták a legpozitívabb választ (1,2-es átlag). A Munkácsi Tanítóképző és a KMF diákjai szintén pozitív értékeket adtak meg: átlagpontjuk 1,6, azaz úgy gondolják, hogy az ő intézményeikben is inkább magas színvonalú az oktatás (lásd 9. ábra).

9. ábra. Hallgatói elégedettség a képzéssel intézmények szerint (átlagok)

Magyarázat: Négyfokú skálán kapott válaszok, ahol: 1 = teljes mértékben; 2 = inkább igen; 3 = inkább nem; 4 = egyáltalán nem

Az első negatív állítás az volt, miszerint túl magas az elmélet aránya a gyakorlathoz képest az adott intézményben. A negatív állításoknál a magasabb pontszámok jelentik a pozitív véleményt. Ennek fényében a KMF és a Munkácsi Tanítóképző diákjai úgy gondolják, ezekben az intézményekben nem toródott el az elméleti tantárgyak irányába a hangsúly. A leginkább a KMF Szakképző Intézményének diákjai gondolják

úgy, hogy inkább magas az elmélet aránya (a diákok még csak első éve-
sek, az oktatási rendszer felépítése szerint gyakorlatozásra még nem is
volt lehetőségük).

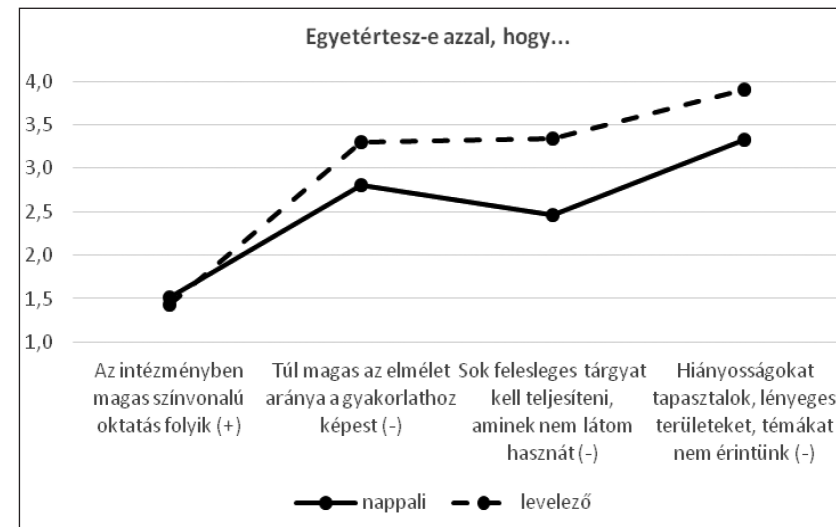
A megszerezhető tudás hasznosságáról szól a második negatív
állítás, vagyis arról, hogy tartalmaz-e a képzés felesleges tantárgyakat.
A leginkább a KMF hallgatói érzik úgy, hogy nincsenek felesleges tan-
tárgyak a képzésben, a KMF Felsőfokú Szakképzője és Munkácsi Tanító-
képző diákjai szinte azonos értékkel a skála felezőpontján helyezkednek
el, de még ők is inkább cáfolják ezt az állítást.

Az utolsó negatív állítás ahhoz kapcsolódik, hogy vannak-e olyan
lényeges területek, amelyekre a jövőbeli pedagógusoknak szükségük
lenne, de a képzés nem érinti ezeket. A felsőoktatást képviselő KMF hall-
gatói által megadott pontszámok azt jelzi, ő szerintük egyáltalán nincse-
nek olyan területek, amelyek hiányoznának a képzésből. A két középfokú
intézmény (a KMF Felsőfokú Szakképző és a Munkácsi Tanítóképző)
diákjai mérsékeltbbek ebben a kérdésben, de inkább ők is úgy érzik,
hogy nincsenek hiányosságok. Ugyanakkor az eredmények értékeléséhez
azt is hozzá kell tennünk, hogy statisztikailag a három intézmény megíté-
lése közötti különbségek egyik állítás esetében sem voltak szignifikánsak.

Ugyanezt a négy állítást a képzés formája szerint is érdemes meg-
vizsgálnunk, hiszen más-más formában tanulnak a nappali és a leve-
lezős diákok. Alapvetően úgy tűnik, hogy a levelezős képzési formában
tanulók elégedettebbek a képzéssel, a negatív állításokkal kevésbé érte-
nek egyet, ugyanakkor a két oktatási forma közötti különbség csupán
a harmadik állítás esetében szignifikáns (az Anova teszt szignifikancia
szintje 0,000, Eta-négyzet 0,081), vagyis a levelezős hallgatók kevésbé
érezik úgy, hogy sok felesleges tárgyat kell tanulniuk, a nappalisok ezt
erősebb hiányossággént érzékelik (lásd 10. ábra).

A tanítási gyakorlat fontosságáról már korábban szóltunk, ezért
egy kicsit mélyebben is megvizsgáljuk ezt a kérdést. A diákok 68%-a
rendelkezik már tanítási gyakorlattal kapcsolatos tapasztalattal, amelyet
vagy ebben vagy az ezt megelőző képzésben abszolvált. Azok, akiket
nem érint ez a kérdés (32%), még az alsóbb évfolyamokon tanulnak,
a pedagógiai gyakorlat pedig jellemzően a felsőbb évfolyamokon szer-
veződik (a KMF Felsőfokú Szakképzője így nem érintett a kérdésben).

10. ábra. Hallgatói elégedettség a képzéssel tagozat szerint (átlagok)

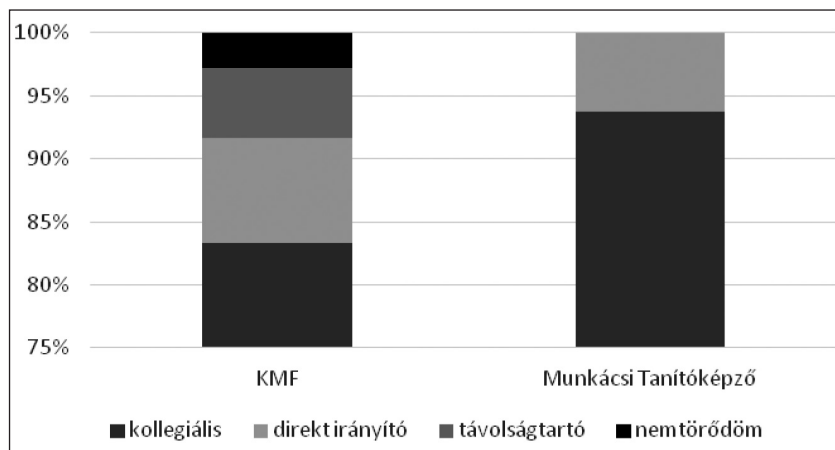
Magyarázat: Négyfokú skálán kapott válaszok, ahol: 1 = teljes mértékben; 2 = inkább igen; 3 = inkább nem; 4 = egyáltalán nem

A gyakorlat értékelését három állítás egyikének kiválasztásával lehetett a kérdőívben jelezni: (1) jól szervezett, átgondolt; (2) kevésbé illeszkedik a képzési programhoz; (3) rosszul szervezett, nem tölti be funkcióját. A felsorolt állítások közül a harmadik – negatív – értékelés egyáltalán nem jelent meg a válaszokban. A diákok nagy többsége (a beregszászi főiskolások 87%-a, a munkácsiaknak pedig 98%-a) gondolta úgy, hogy a tanítási gyakorlat jól szervezett, átgondolt módon folyik az intézményükben. A beregszászi főiskola diákjainak 13%-a vélte úgy, hogy a gyakorlat kevésbé illeszkedik a képzési programhoz.

Általánosságban azt látjuk, hogy mindkét intézmény diákjai leg-
nagyobb részben (83 és 94% mértékben) kollegiális kapcsolatba kerülnek a
gyakorló pedagógussal az iskolai gyakorlat alatt, ami nagyon kedvező,
hiszen a több éves munkatapasztalat és a képzésből frissen kikerültek
innovációja jól kiegészítheti egymást. Kismértékben ugyan, de mind-
két intézmény diákjainak válaszában megjelent a direkt irányító peda-
gógus típusa is: a munkácsiak közül 6% találkozott ilyen pedagógussal, a
beregszásziak közül 8%. A beregszászi intézmény esetében 6% távolság-

tartást, 3% pedig nemtörődömséget tapasztalt a tanítási gyakorlat közben megismert pedagógusok oldaláról (lásd 11. ábra).

11. ábra. Milyennek ítéled meg az iskolai pedagógussal való együttműködést? (%)

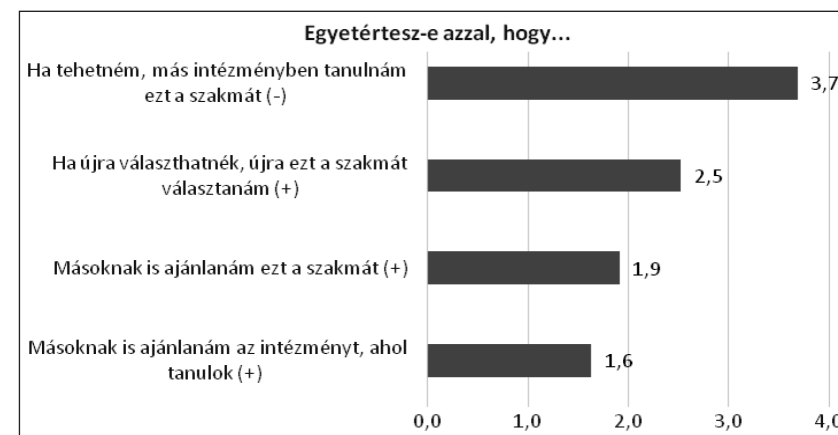

A képzés belső tartalmi elemeinek értékeléséhez megkérdeztük adatközlőinket, hogy nyilatkozzanak arról a legfontosabb három képességről, amelyet – véleményük szerint – a képzés a legjobban fejleszteni tudott bennünk. Összességében a legtöbben a *gondolkodás*, a *kreativitás* és az *önálló tanulás* képességét jelölték meg. A *lexikális tudás* végzett a lista legvégén, mindössze 19 jelöléssel.

Az általános képességek mellett külön rákérdeztünk a kifejezetten a pedagógusi munka során alkalmazandó képességekre is. Az eredmények összesítéséből azt látjuk, hogy olyan képesség nem volt a felsoroltak között, ami kiugró módon fejlődött volna a diákokban a képzés során, de hét olyan képesség van, amelyek átlagértéke a skála felezőpontja (2,5) alatt helyezkedik el, így elmondható róluk, hogy inkább fejlődött a képzés hatására. Ide tartozik a *szaktárgyi tudás* és a *szakmódszertan*, a *tantárgyi és tantervi ismeretek*, a *diákok fegyelmezése, értékelése, képességfelmérése*, illetve a *tanításhoz szükséges számítógépes ismeretek*. Az elsőként említett két képesség (szaktárgyi tudás és szakmódszertan) területén a középiskolai populáció szignifikánsan különbözik a felsőoktatásban tanulóktól,

vagyis ők úgy érzik, inkább nem fejlődtek e téren. Az inkább nem fejlesztett pedagógiai kvalitások közül a lista végén található három elemet emelném ki, mégpedig az arra való felkészítést, hogy a pedagógusjelöltek *többkultúrájú, többnyelvű környezetben is képesek legyenek oktatni*, illetve, hogy az *egyéni tanrendben tanuló és speciális igényű tanulók hatékony tanítását is meg tudják oldani*. Ezeket az elemeket azért fontos kiemelni, mert az általunk vizsgált pedagógusjelöltek kisebbségi léthelyzetükből adódóan eleve egy többnyelvű, többkultúrájú közegben végzik majd pedagógiai munkájukat. A folyton változó ukrainai nyelvpolitikai viszonyok között a tannyelv-választás tendenciái hol a magyar, hol a többségi tannyelvű iskolákat érintik pozitívan, ezért nem ritka jelenség, hogy a tannyelvet nem anyanyelvként beszélő gyerekek is bekerülnek egy óvodai csoportba vagy egy iskolai osztályba. Ebből adódóan fontos volna, hogy ezt a kihívást szakszerűen tudja minden pedagógus kezelni. A speciális nevelési igényű tanulók száma is egyre növekszik az iskolákban, sok esetben a szociális helyzetből fakadóan is igényelhetnek a gyerekek külön figyelmet a pedagógustól. A kárpátaljai magyar iskolák viszonylatában a magyar anyanyelvű roma gyerekek tanítása jelenthet ilyen problémát, amire – felmérésünkben úgy tűnik – nincsenek felkészítve a pedagógushallgatók.

12. ábra. A szak- és intézményválasztás megítélése (átlagok)

Magyarázat: négyfokú skálán kapott válaszok, ahol: 1 = teljes mértékben; 2 = inkább igen; 3 = inkább nem; 4 = egyáltalán nem ért egyet

A 12. ábrán azt is láthatjuk, hogy a képzésben eddig eltöltött idő során szerzett tapasztalatok szerint a diákok abban az esetben, ha újra választhatnának, inkább nem (2,5-ös átlag) a mostani szakon tanulnának. Az érték épp a felezőponton van, ezért leginkább lappangó bizonytalanságnak értékelhetjük, ami minden alcsoportra egyformán jellemző, mert sem a képzés formája, sem a szintje, sem az intézmény szerint nincs e tekintetben szignifikáns különbség a diákok között.

Az intézményhez viszont nagyon ragaszkodnak, szinte teljes mértékben (3,7-es átlag) úgy gondolják, hogy újra jelenlegi intézményüket választanák (ez az állítás negatív, ezért a magasabb átlag jelenti a nagyobb elutasítást).

Ugyanez a mintázat figyelhető meg a másik két állítás kapcsán is: az átlagok alapján ugyanis úgy tűnik, hogy az intézményt (1,6) jobban ajánlanák másoknak adatközlőink, mint magát a pedagógus szakot (1,9).

Ugyan a bemeneti motivációk között viszonylag domináns helyen jelentkeztek a szakmai érvek, de azt is tudjuk egy másik felső tagozatos tanárképzésben tanuló hallgatókat vizsgáló kutatásokból, hogy mivel a külhoni magyar közösségekben a magyar nyelvű felsőoktatás többnyire a tanárképzés szegmenseit fedi le, ezért az ő esetükben elsősorban az anyanyelvű képzés választása jelent prioritást, s ezen belül inkább a kínálat szűkössége, mintsem szakmai elkötelezettségük miatt választják a pedagógusképző intézményeket.³⁶

(3) A kiterjesztett tanár szerep – készek-e a kisebbségi pedagógushallgatók speciális küldetésük betöltésére?

A munka elején jeleztük, hogy a kérdőívekkel gyűjtött adatok alapján megpróbáljuk majd azt is tetten érni, hogy létezik-e valamilyen speciális „összetevő”, ami megkülönbözteti a vizsgált kisebbségi tanár-jelölteket többségi társaiktól, s ha igen, milyen mértékben vannak birtokában ezen értékeknek adatközlőink.

³⁶ Márkus, 2015. Pedagógushallgatók a kisebbségi és többségi felsőoktatásban, i.m. 84.

Márkus szerint kisebbségi közegben a pedagógus ún. *kiterjesztett tanári szerepben*, azaz bővebb pedagógusi szerepvállalásokkal működik, amelyeket az oktatási rendszerrel szemben támasztott mindenkori (kisebbségi) társadalmi elvárások alakítanak. Mivel a kisebbségi pedagógusra, valamint a kisebbségi oktatási intézményekre a többségekkel összehasonlítva plusz feladatok is hárulnak a diákok szocializációjában, ezért a kisebbségi pedagógus oktatói és nevelői munkája nagyobb hangsúlyt kap.³⁷ Molnár gyakorló pedagógusok között végzett felméréséből az derül ki, hogy a kárpátaljai magyar iskolák tanárainak több mint kétharmada (78%) inkább egyet ért vagy nagyon egyetért azzal az állítással, miszerint az ukrán állam nem biztosítja a tantervben a kisebbségek anyanyelvi (történelmi, kulturális) nevelésének alapjait, ebből kifolyólag pedig plusz feladatok hárulnak rájuk ezen a téren.³⁸

A kárpátaljai pedagógusképzésről írt tanulmányában Orosz kiemeli, hogy a kisebbségi magyar pedagógusoknak a tanítás mellett olyan nevelőmunkát is el kell látniuk, amely a gyerekek nemzeti identitását megerősíti, s egyúttal felkészíti őket arra, hogy megtalálják helyüket abban a régióban, országban és sokszínű kulturális térben, amelyben élnek. „Ehhez arra van szükség, hogy az iskolákban olyan pedagógusok dolgozzanak, akik nemcsak saját tárgyuk és a tanári/tanítói hivatás mellett elkötelezettek, hanem amellet is, hogy a kisebbségben élő gyermekekben igény merüljön fel a nemzeti értékek elsajátítása és megőrzésének fontossága iránt. Emellett azonban még egy sajátosságát is ki kell emelnünk a nemzeti kisebbségi létnek: mivel a többségi társadalom sok esetben eltérő nyelvvel, kultúrával, olykor vallási hagyományokkal bír, ezért az együtt élő nemzeti közösségeknek meg kell tanulni *megismerni és tisztelni egymás nyelvét*, kultúráját, vallását, annak érdekében, hogy békésen tudjanak egymás mellett élni. Egy ilyen multikulturális közegben óriási felelősség hárul a pedagógusokra is: az ő feladatuk, hogy *toleranciára, empátiára és kölcsönös tiszteletre neveljék* diákjaikat.”³⁹

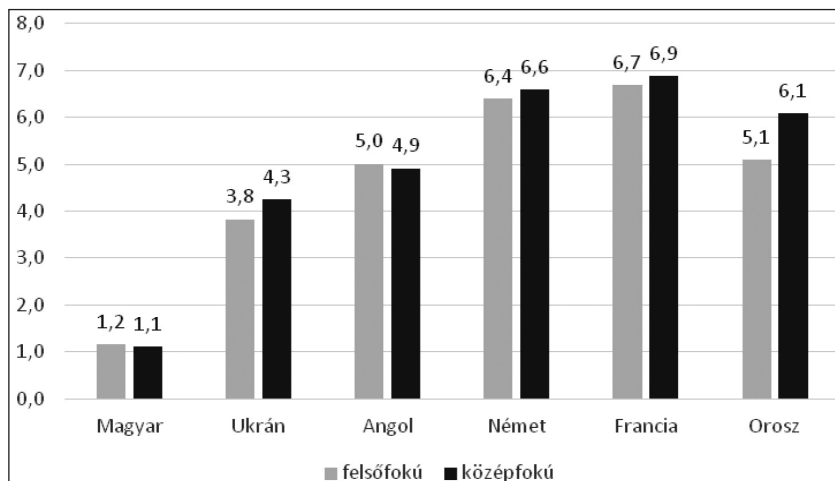
³⁷ Márkus, 2015. Pedagógushallgatók a kisebbségi és többségi felsőoktatásban, i.m. 79.

³⁸ Molnár, 2007. Characteristics of ethnic Hungarian teachers, i.m. 287-299.

³⁹ Orosz, 2015. Magyar nyelvű pedagógusképzés Kárpátalján, i.m. 52.

Az intézményválasztási motivációk között kiemelt helyen szerepeltek a nemzetiséghez és a nyelvhez kötődő pozitív attitűdök (különösen a felsőfokú képzés (KMF) résztvevőinél) ezért feltételezhetjük, hogy a pedagógusjelöltek számára munkájuk során is fontos lesz a nemzeti értékek elsajátítása és megőrzése iránt fogékony gyermekek nevelése. Ugyanakkor, mivel egy többnyelvű, többkultúrájú közegben létezik a kisebbségi iskola, ezért a pedagógus feladatai közé tartozik az is, hogy a gyerekeket a toleranciára, empátiára és kölcsönös tiszteletre is felkészítse, illetve pozitívan viszonyuljon a régióban élő más népek nyelvéhez, kultúrájához.

13. ábra. Nyelvismeret szintje (önbevallás, átlagok)

Magyarázat: hétfokú skálán kapott válaszok, ahol: 1 = anyanyelvem; 2 = helyesen beszélek; 3 = jól beszélek, kisebb hibákkal; 4 = beszélek, de vannak kifejezési nehézségeim; 5 = pár szavas szókinccsem van; 6 = értem, de nem beszélek; 7 = nem értem és nem is beszélem

A kérdőívezés során adatközlőinket arra kértük, hogy a magyaron kívül még öt nyelv (az államnyelv, az angol, a német, a francia és az orosz) esetében értékeljék nyelvtudásukat (lásd 13. ábra). A klasszikus idegen nyelveket – angol, német, francia – a diákok saját bevallásuk szerint elég gyengén beszélik, s azt látjuk, hogy ez egyaránt igaz a közép- és a felsőfokú képzés képviselőire is (legalábbis szignifikáns különbség a

két csoport között ezen a téren nincs). A „legjobb” helyzetben az angol nyelv van, de a nyelvtudás a hétfokú skálán itt is csak az 5-ös érték körül mozog, ami pár szavas szókinccsel feleltethető meg. A francia és német nyelvtudás a kárpátaljai pedagógusjelöltek körében még ezt a szintet sem üti meg: e nyelvek terén az átlagértékek a 7-es („nem értem, nem beszélem”) negatív extrémérték felé mozdulnak el.⁴⁰

Az ukrán és az orosz nyelvtudást külön érdemes tárgyalnunk, hiszen ezek környezeti nyelvek, az átlag kárpátaljai a mindennapi élet során is találkozhat velük, míg az angol, francia és német nyelveket ilyen értelemben nem használhatja a természetes környezetben. Az orosz nyelvtudás az egyetemista hallgatók körében szinte hajszálra megegyezik angol nyelvtudásuk átlagpontjával, s a pár szavas szókinccs kategóriájába esik. A középiskolásoknál azonban ez már nem így van: a hallgatókhoz képest több mint egy egész fokozatnyi a különbség (amely statisztikai értelemben is szignifikáns 0,000 szinten). A fiatalabbak már csak értik, de nem beszélik az egykori szovjet *lingua franca*t, az orosz nyelvet, amely a nyelvhasználat több területén (média, gazdaság) még ma is tartja domináns pozícióit a független Ukrajna területén, így Kárpátalján is, főleg a városokban.

Ami az államnyelvet, az ukránt illeti adatközlőink a magyar nyelv után ezt a nyelvet beszélik a legjobban, de koránt sem elégségesen a mindennapi szükségletekhez mérten. Mind a középiskolások, mind az egyetemisták átlagai a 4-es érték körül helyezkednek el, ami úgy fordítható, hogy a pedagógusjelöltek bár beszélik az államnyelvet, de kifejezési nehézségeik vannak. A középiskolások és az egyetemisták között félpontnyi (statisztikailag nem szignifikáns) eltérés figyelhető meg, az utóbbiak javára. Az egyetemisták picivel jobb nyelvtudása annak is köszönhető, hogy ők kötelező módon „átestek” az ukrán nyelv és irodalom érettségi tesztvizsgán, ami a felsőoktatásba kerülés előfeltétele Ukrajnában.

⁴⁰ Korábbi kutatások alapján a gyenge nyelvtudás a középiskolai idegennyelv-oktatás módszertani gondjaira vezethető vissza. Lásd például: Beregszászi Anikó: Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti Ilona (szerk.): *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola: Ungvár, 2004. 10–20.

A kárpátaljai pedagógusjelöltek államnyelvtudása Kárpát-medencei szinten is a legalacsonyabb, amit már más kutatások⁴¹ is kimutattak. A jelenség hátterében található okok beazonosítására is történtek kísérletek: a leginkább a rossz módszertani alapokon nyugvó, nem elég hatékony iskolai államnyelvtanítás, és a magyarok tömb elszigeteltsége a legfőbb akadályozója az államnyelv elsajátításának.⁴²

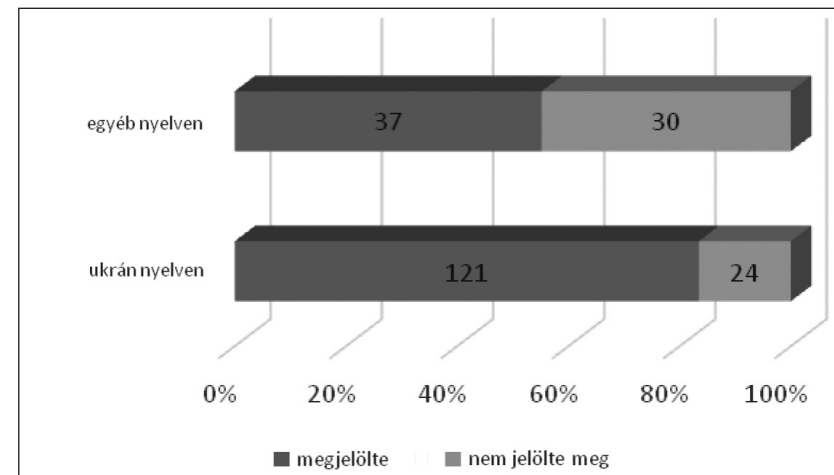
A pedagógushallgatók alacsony államnyelvtudása későbbi szakmai előmenetelükben is komoly problémát okozhat, hiszen a pedagógustovábbképzések a többségi pedagógusokkal közösen szerveződnek, az előadások, foglalkozások nyelve legtöbb esetben az államnyelv. A későbbi munkahelyen az iskolai adminisztráció nyelve szintén az ukrán lesz. Ha a pedagógusi kategóriájuk megerősítésére, vagy új kategória megszerzésére kerül a sor, a nyíltórák megtartása, amelyen külső értékelők is részt vesznek, ugyan történhet a tannyelv szerinti nyelven, de a kiértékelés, a szakmai megbeszélés már államnyelven folyik.

Adatközlőink viszont sokkal ambiciózusabbak, mint ahogy azt feltételezhetnénk nyelvtudásuk alapján, ugyanis a 14. ábrán látható adatokból azt szűrhetjük le, hogy a munkavállalásnál nem kizárólag magyar óvodák, iskolák állásait célozzák meg a megkérdezett hallgatók. 121 fő, vagyis a minta mintegy 60%-a (!) akár a többségi nyelven is képesnek érzi magát arra, hogy munkát vállaljon, 37 fő (19%) saját bevallása szerint pedig egyéb nyelveken (28 esetben angolul, négy esetben oroszul, egy-egy esetben pedig németül és franciául) is tudna érvényesülni a munka világában (lásd 14. ábra).

⁴¹ *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* (1996), vagy a Kárpát Panel (2007) c. kutatási programok eredményeit lásd pl. Csernicskó István: Tények, adatok a kárpátaljai magyarok nyelvtudásáról. *Együtt* 2009. 3. 70–77.; Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.) *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. MTA Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2007.

⁴² Csernicskó István: Проблемні питання викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: Герцог Ю. (ред.): *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*. Поліграф центр Ліра: Ужгород, 2009. 105–116.

14. ábra. Munkavállalás nyelve a magyarok kívül (fő)

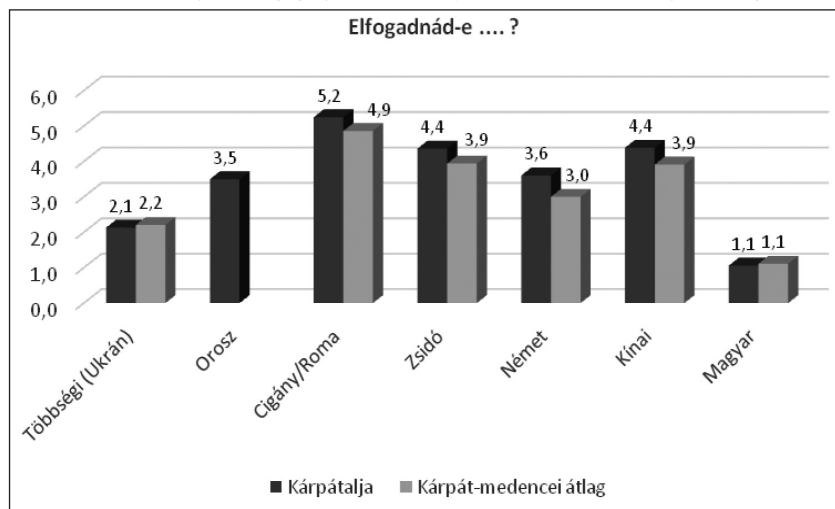

Azon túl, hogy a pedagógusok (tőlük független strukturális okokból kifolyólag) nem beszélik az államnyelvet, viszonyulásuk az egyes helyi etnikumhoz még lehet pozitív. Kérdőívünkben egy hatfokú skálán mértük az egyes etnikumokkal szembeni tolerancia szintjét a pedagógushallgatók körében. Az alábbi diagramon Kárpát-medencei és kárpátaljai kontextusban is megmutatjuk a kapott eredményeket (lásd 15. ábra). Első ránézésre is látszik, hogy a sötétebb színű – a kárpátaljai átlagokat jelölő – oszlopok a cigány, zsidó, német és kínai etnikumok esetében magasabbak a Kárpát-medencei átlagot jelölő világosabb színű oszlopoknál, vagyis a kárpátaljaiak intoleránsabbak, mint a Kárpát-medencei átlag (a régiók közötti különbségek 0,000 szinten szignifikánsak, és a kárpátaljai átlagok a legmagasabbak, vagyis minden régió közül a legelutasítóbbak az említett négy etnikum irányában). A többségiek felé irányuló tolerancia terén nincs jelentősebb eltérés a kárpátaljai és Kárpát-medencei átlagok szintjén. Azonban, ha a régiókat külön-külön is megnézzük, akkor a különbségek (0,000 szinten) szignifikánsak lesznek. Ebben az összehasonlításban az erdélyiek elutasítóbbak a többségi nemzettel szemben a kárpátaljaiakhoz képest, a vajdasági és felvidéki magyarok viszont toleránsabbak.

A kárpátaljai pedagógusjelöltek a legtoleránsabb viszonyulást saját etnikumukkal szemben mutatják: a kérdőívben felajánlott legközelebbi

viszonyt (házasságot) csak és kizárólag egy másik magyarral tudnak elképzelni. A második legelfogadottabb etnikum az ukrán: velük már nem házasodnának adatközlőink, de lakásukban még vendégül látnák. Az ukrainai viszonylatban sokszor második többségi nemzetként definiált oroszokkal szemben a kárpátaljai magyarok már sokkal távolságtartóbbak, mint az ukránokkal szemben: őket esetleg szomszédként, munkatársként tudnák elfogadni. A németek, kínaiak és zsidók esetében a pedagógusjelöltek csak munkatársi kapcsolatot tudnak elfogadni legközelebbi viszonyként.

15. ábra. A kárpátaljai pedagógusjelöltek viszonyulása más etnikumok felé (átlagok)

Magyarázat: hatfokú skálán kapott válaszok: 1 – házastársnak, 2 – vendégnek a lakásban, 3 – szomszédnak, 4 – munkatársnak, 5 – városlakónak, 6 – látogatónak a városban

A leginkább intoleráns viszonyulást a cigányok felé tanúsították adatközlőink, akikkel a legközelebbi elfogadható kapcsolatként maximum a településen való együttélést tudnák elképzelni. Ez utóbbi tény nagyon elgondolkodtató abból a szempontból, hogy Kárpátalján több olyan magyar tannyelvű iskola is működik, ahol az osztályindítások a magyar anyanyelvű roma diákok beiskolázásával oldhatóak csak meg. Emiatt nem ritka jelenség, hogy egy átagos kárpátaljai iskolában, vagy

óvodában roma gyerekekkel is találkozhat a pedagógusjelölt, a gyerekek fejlesztésének lehetősége, pedig nagyban függ a tanár attitűdjétől.

Összegzés

Abból kiindulva, hogy egy oktatási rendszer hatékonysága szempontjából milyen nagy felelőssége van a pedagógusoknak (illetve az őket felkészítő intézményeknek), jelen tanulmányban azt vizsgáltam, hogy Kárpátalja esetében kik lesznek a jövő magyar pedagógusai. Egy 2015 tavaszán végzett teljeskörű kérdőíves vizsgálat (óvodapedagógia, tanítói és szociálpedagógia szakon tanuló 200 pedagógusjelölt) adataira támaszkodva egyrészt az *egyéni tényezők* (a jelöltek eredendő jellemzői), másrészt az *intézményi hatás* (a képző intézmények munkája) szerepének beazonosítására törekedtem a pedagógussá válás folyamatában azt is figyelembe véve, hogy a pedagógusjelöltek kisebbségi környezetben tevékenykednek majd.

Az *egyéni tényezők* közül kiemelendő, hogy a kárpátaljai pedagógusjelöltek nagy része nő (95%), közepes, vagy jó tanulmányi eredményekkel rendelkezik, nagy többségük faluról (86%), homogén magyar családból származik, felmenőik között kevés diplomást (ezen belül tanárt) találunk (az apák esetében csupán 11%-nak, az anyák körében pedig 21%-nak van felsőfokú végzettsége). Ebből azt látjuk, hogy – az általános trendekkel összhangban – Kárpátalján a pedagógusi pályának a férfiak, a nagyon jó képességű és az értelmiségi családi háttérrel rendelkező diákok körében nincs vonzereje, presztízse alacsony.

Az intézményválasztáskor leginkább a *kisebbségi magyar szempont* érvényesülését értük tetten Kárpátalján, s ezen belül is főleg az anyanyelvű képzés választásának fontosságát, hiszen ebben a régióban mondták a legtöbben (78%) azt, hogy az intézmény tannyelve inkább igen, vagy teljes mértékben befolyásolta a választásukat. A pedagógusképző *intézmények presztízse és a munkahelyi elvárásoknak való megfelelés* szakirányú képesítés szerzésével szintén erre a régióra jellemző leginkább. Azt tapasztaltuk, hogy a kárpátaljaiak számára elsősorban az anyanyelvű képzés választása jelent prioritást, s ezen belül inkább a

kínálat szűkössege, mintsem szakmai elkötelezettségük miatt választják a pedagógusképző intézményeket.

A Kárpát-medencében ebben a régióban érzik leginkább megbecsültnek szakmájukat a pedagógusjelöltek, ugyanakkor veszélyként jelenik meg, hogy egy 10 évvel korábbi felmérés adataihoz képest, ma már megélhetési szempontból nem érzik magukat elégedettnek e pályára készülő hallgatók. Különösen érdemes odafigyelni e jelenségre, hiszen a havi szinten 100 eurót közelítő átlag pedagógusfizetés a jelenlegi ukrán gazdasági válságban a pedagógusok migrációs szándékát erősíti (a szomszédos Magyarországon a kezdő pedagógusfizetés több mint ötszöröse az ukrainainak). Összeeseng ezzel az az adat is, hogy bár a jelöltek 75%-a a képesítés megszerzése után szeretne pedagógusként elhelyezkedni, de az elhelyezkedés földrajzi dimenzióit tekintve a mintának csak 43%-a maradna a szülőföldjén, 39% már a külföldre (főleg Magyarországra) költözés gondolatát is megemlíttette. Mindez azonban egy lappangó, még visszafordítható jelenséggént testesül meg, és a dilemmát jól érzékelteti, hogy 15% az olyan válaszok aránya, ahol mindkét ország (Magyarország és Ukrajna) egyszerre volt megjelölve jövőbeli célországként.

Az *intézményi hatás* kapcsán azt látjuk, hogy bár a nemzetközi jó gyakorlatokhoz képest a pedagógusképzésben az iskolai gyakorlat részarányát emelni lehetne, a diákok nem érzik úgy, hogy a képzés túlságosan elméletorientált lenne. Az iskolai pedagógussal nagyrészt kollegiális kapcsolatba kerülnek, csak ritkán találkoznak direkt irányító, nemtörődöm vagy távolságtartó tanárokkal. A diákok számos olyan pedagógiai képességről (szaktárgyi tudás, szakmódszertan, tantárgyi és tantervi ismeretek, a diákok fegyverezése, értékelése, képességfelmérése, a tanításhoz szükséges számítógépes ismeretek) számoltak be, amely fejlődött bennük a képzés során.

Munkámban *kiterjesztett tanári szerepként* utaltam arra, hogy a vizsgálatunkban résztvevő pedagógusjelöltek kisebbségi léthelyzetükből kifolyólag extra feladatokat is el kell, hogy lássanak majdani munkájuk során, s természetesen a képző intézményeknek ezekre a kihívásokra is fel kell őket készíteniük.

Ebből a szempontból problémaként kell tekintenünk arra, hogy a pedagógusjelöltek a többkultúrájú, többnyelvű környezetben való okta-

tás, vagy az egyéni tanrendben tanuló és speciális igényű tanulók hatékony tanítása kapcsán nem érzékelték, hogy a képzés fejlesztette volna készségeiket. Pedig a pedagógusjelöltek eleve egy többnyelvű, többkultúrájú közegben végzik majd pedagógiai munkájukat, ahol nem ritka jelenség, hogy a tannyelvet nem anyanyelvként beszélő gyerekek is bekerülnek egy óvodai csoportba vagy egy iskolai osztályba.

A kiterjesztett szerepen belül fontos cél a gyerekek toleranciára, empátiára és kölcsönös tiszteletre nevelése, illetve a régióban élő más népek nyelvéhez, kultúrájához való pozitív viszonyulás kialakítása. Adatainkból azonban az derül ki, hogy a maguk a pedagógusok is híján vannak ezeknek az értékeknek: a többségi nyelvtudás Kárpát-medencei viszonylatban itt a legalacsonyabb, a más etnikumokhoz való pozitív viszonyulás, és a tolerancia kapcsán is a kárpátaljai adatközlők a legelutasítóbbak a cigányok, a németek, a zsidók és a kínaiak irányában, igaz a többségi nemzet irányában viszonyulásuk inkább pozitívnak mondható.

KISEBBSÉGI KÉPVISELETI MODELLEK

Vizi Balázs

Kisebbségek politikai szerepe és a nemzetközi szervezetek Európában¹

Az 1990-es évek elején a kisebbségek jogainak nemzetközi szabályozása iránti igény megjelenése jelentős részben annak volt köszönhető, hogy a kommunista rezsimek bukása után Közép- és Kelet-Európában különböző etnikai-nemzeti kisebbségi közösségek egyre nagyobb politikai szerepet játszottak. Ennek a – kisebbségi közösségi mobilizációból vagy épp a kirekesztő többségi nemzetépítésre adott reakcióból fakadó – politikai szerepnek a megnyilvánulását látták egyesek a térségben kialakult aggasztó etnikai konfliktusokban is (különösen a Szovjetunió és Jugoszlávia felbomlásában). Másrészt a demokratikus átalakulás önmagában is új kihívások elé állította a kisebbségeket: a térség országaiban nemcsak az új, demokratikus alkotmányok elfogadására volt szükség, hanem ezzel együtt a politikai közösség, a nemzeti identitás újbóli meghatározására is. Ebben a minta pedig többnyire a területi és etnikai-kulturális alapon meghatározott nemzetállami modell volt. Így a kisebbségek közéleti részvétele azonnal kérdéseket vetett fel az állam szerepével és a politikai közösség identitásával szemben. Ugyanakkor a demokratikus intézményrendszer kiépülése és nemzetközi szinten a kisebbségi jogok iránti fokozott figyelem új lehetőségeket adott a kisebbségeknek is a közéleti részvételben. Nemzetközi szinten két fejlemény érdemes figyelemre

¹ A tanulmány a 2014. december 4-én Szkopjében, Bíró Gáspár emlékére megrendezett „Thucydides Vs. Kant In Our Time: Reconsidering The Concepts of War and Peace” c. konferencián elhangzott előadás írott változatára épül és az OTKA K105432 sz. kutatás keretében készült.

ebben a tekintetben: a nemzetközi kisebbségvédelmi mechanizmusok kialakulása és az európai integráció folyamata. Egyfelől a kisebbségek egyre inkább elismert szerepet kaptak a kisebbségi jogokra vonatkozóan kialakult különböző nemzetközi monitoring és ellenőrző eljárásokban, amely közvetlen kommunikációs csatornákat nyitott meg számukra az érintett nemzetközi szervezetekkel. Másfelől pedig az EU bizonyos politikáit és struktúráit úgy is vizsgálhatjuk, mint amelyek új politikai részvételi lehetőségeket teremtenek a kisebbségek számára. A nemzetközi kapcsolatokban az államok domináns szerepe megkérdőjelezhetetlen és a nemzetközi jogban is egyedül az állam rendelkezik teljes jogalanyisággal. Az elmúlt évtizedekben azonban az államok közötti szoros nemzetközi együttműködések, az emberi jogok nemzetközi védelme és Európában a példátlan intézményi integráció (a számos regionális nemzetközi szervezeten kívül mindenekelőtt az EU-ban) más, potenciális nemzetközi szereplők számára is teret nyitottak. Ezek a fejlemények a nemzeti, etnikai kisebbségek helyzetére is hatással voltak Európában.

Az alábbiakban először egy intézményi megközelítésből áttekintjük a különböző nemzetközi fórumokat, amelyek valamilyen formában a kisebbségek részvételének is teret adnak. A tanulmány második részében az európai integráció által nyújtott lehetőségeket vizsgáljuk meg. A két intézményi fejlődés segíthet jobban megérteni az EU-n belül élő kisebbségek politikai helyzetének sajátosságait, nemzetközi érdekérvényesítési esélyeit.

Kisebbségek a nemzetközi kapcsolatokban

A nemzeti kisebbségek számára különös jelentősége van a nemzetközi kapcsolatoknak, hiszen számos közösség háborúkat követő területi változások miatt került kisebbségi helyzetbe. Sokszor különleges kapcsolatokat ápolnak saját anyaállamukkal, a kisebbségi közösségen belül akár a saját állam, az elszakadás iránti igény is politikai támogatást élvezhet. Az államok részéről pedig igen gyakran a nemzeti kisebbségek létét is eleve biztonságpolitikai kockázatnak tekintik. A politikailag aktív kisebbségek képviselői és a központi kormány közötti kapcsolatokat emiatt sok, poli-

tikailag érzékeny bizalmatlanság terheli. A kisebbségek számára ezért a nemzetközi jogban elismert kisebbségi jogok biztosítása, akár identitásuk megőrzése nemcsak a többség vagy a kormány jóindulatán, hanem a kisebbségi csoport belpolitikai érdekérvényesítésének eredményességén is múlhat. Az egyén identitásának, az állam és a nemzeti közösség(ek) viszonyrendszerének *ab ovo* nemzetközi dimenziója is van.

A nemzetközi viszonyokban a kisebbségekről rendszerint a kisebbségi jogok nemzetközi védelmével kapcsolatban esik szó. A második világháborút követő évtizedekben kialakult egyetemes emberi jogok részeként a kisebbségek sajátos jogainak nemzetközi elismerése a diszkrimináció tilalmára és az egyéni jogokra épült. Akárcsak a kollektív jogok problémája, a kisebbségek, mint közösségek politikai jelentősége is sokáig kívül esett a nemzetközi megközelítések fókuszán. A nemzetközi jogi normák ennek megfelelően legfeljebb a *kisebbségekhez tartozó személyeknek* az államukon belüli politikai részvételét érintették, ahogy például az ENSZ Közgyűlés 1992-es nyilatkozata is fogalmazott „*a kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van hatékonyan részt venni a kulturális, vallási, társadalmi, gazdasági életben és a közéletben.*”² Ennek ellenére nem feltétlenül a kisebbségekhez tartozó egyének részvételi jogai (pl. aktív és passzív választójog), hanem inkább a kisebbségi közösségek léte jelent gyakran politikai kihívást az államok számára – akár nemzetközi kapcsolataikban is. Bíró Gáspár egy 2000-ben megjelent kitűnő tanulmányában ezt így fogalmazta meg: „*a kisebbségek kérdéséből általában akkor lesz ügy, amikor az államban számszerűen kisebb csoportok politikailag érzékeny jogokat követelnek [...] Az önmagukban politikailag nem csökkenthető (nem alkuképes) igények mentén meghatározó csoportok, bizonyos feltételek mellett a politikai közösség stabilitását, szélsőséges esetben akár a létét is fenyegethetik. Ilyen nem alkuképes igényeket vagy elveket jelenthet a faj, az etnikum, a vallás, nemzeti identitás.*”³ Az ilyen

² Nyilatkozat a Nemzeti vagy Etnikai, Vallási és Nyelvi Kisebbségekhez Tartozó Személyek Jogairól (1992) A Közgyűlés 47/135. sz. határozata. 2. cikk 2. bek.

³ Bíró, Gáspár: Minorities in International Relations. In: Segbers, Klaus – Imbusch, Kerstin (eds.): *The globalization of Eastern Europe: Teaching International Relations without Borders*. Hamburg: LIT, 2000. 298. (Az angol hivatkozásokat saját fordításomban idézem.)

igények konfliktushoz vezetnek, ha „*ugyanabban a politikai közegben legalább az érintett szereplők egyike fenyegetve érzi magát a többi szereplő által.*”⁴ Ez könnyen elvezet ahhoz, hogy a kisebbségek nemcsak a hozzászólás jogát igénylik a politikai ügyekben – ami a politikai részvétel alapja a demokráciákban – hanem, épp saját biztonságuk érdekében, az őket közvetlenül érintő kérdések feletti ellenőrzés jogát követelik. A politikai ellenőrzés, vagy politikai hatalom etnikai vagy nemzeti identitás alapján való bármilyen megosztásának felvetése a kisebbség-többség viszonyában nagyon gyakran vezet félelemhez és bizalmatlansághoz, ami számos közép- és kelet-európai állam társadalmát jellemezte az elmúlt negyedszázadban. Elmondhatjuk, hogy 1989 előtt, annak ellenére, hogy a kisebbségi jogok létét az ENSZ vagy az EBESZ égisze alatt az emberi jogok részeként általánosságban elismerték, a kisebbségek helyzetének kezelését leginkább az államok belügyének tartották. Az ENSZ dokumentumok nem léptek túl a diszkrimináció tilalmának és a „nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségi” identitás megőrzésének elvén. 1990 után azonban az EBESZ és az Európa Tanács keretében a változó európai politikai környezet hatására, szélesebb körben ismerték el a kisebbségek jogait. Akkor is, ha ezek a jogok továbbra is nagyon tág értelmezést engednek az államoknak és például máig nem született nemzetközileg elfogadott meghatározás a „kisebbség” definíciójára sem. Azonban, ahogy Bíró Gáspár tanulmányában már 2000-ben rámutatott, az új jogi keretek a kisebbségek számára elősegítették a nemzetközi politikai szereplővé válásukat. „*A nemzetközi kisebbségvédelmi törekvések bármilyen kollektív dimenziójának merev elutasítása különös hatással volt az ilyen kisebbségekhez tartozó személyek és a védelmükkel megbízott nemzetközi intézmények kapcsolatára [...] A közvetlen és magas szintű kommunikációs csatornák megnyitása a kisebbségekhez tartozó személyek, befolyásos államok és tekintélyes nemzetközi intézmények között sajátos eszközökön és mechanizmusokon keresztül, jelentősen megváltoztatta az állammal szembeni állampolgári lojalitás klasszikus felfogását. A nemzetközi fórumokon (vagy mutatis mutandis külföldi kormányok előtt) bepanaszolni a kormányt vagy figyelmeztetni a nemzetközi*

⁴ Uo.

közüvéleményt politikailag érzékeny belföldi kérdésekkel kapcsolatban, ma már a 'nemzetközi közösség' jelentős része előtt nem számít bűnnek vagy a lojalitás hiányának..."⁵ Az a tény, hogy az 1990-es évek első felében kialakult nemzetközi kisebbségvédelmi mechanizmusok nagyban segítették a kisebbségeket, hogy problémáikkal közvetlenül el tudják érni a nemzetközi intézményeket, messze nem jelenti azt, hogy a kisebbségek képviselői formális részvételi jogokat kapnának a nemzetközi eljárásokban. Sokkal inkább arról van szó, hogy a kisebbségek a számukra megnyíló politikai és informális lehetőségeken keresztül többféle módon fogalmazhatják meg igényeiket nemzetközi szinten.

A kisebbségek politikai részvételi jogai a nemzetközi jogban

A nemzeti, etnikai kisebbségek nem alanyai a nemzetközi jognak és nincs lehetőségük, hogy például a kisebbségek jogainak nemzetközi kodifikációjában bármilyen módon közvetlenül részt vegyenek. A kisebbségek politikai részvételi jogait a nemzetközi okmányok is csak az állam belső, alkotmányos keretei között ismerik el. A legtöbb nemzetközi kisebbségvédelmi okmány elismeri, hogy az identitás megőrzéséhez (így különösen pl. a nyelvi és kulturális jogokhoz) nélkülözhetetlen az is, hogy a kisebbségekhez tartozó személyek mindenfajta megkülönböztetés nélkül tudjanak részt venni államuk közéletében illetve az őket érintő döntésekben is.

Ennek legáltalánosabb formáját hangsúlyozza az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, amikor kimondja „(1) Minden személynek joga van a hazája közügyeinek igazgatásában akár közvetlenül, akár szabadon választott képviselői útján való részvételhez. (2) Minden személynek egyenlő feltételek mellett joga van saját hazájában közszolgálati állásokra való alkalmazásához. (3) A közhatalom tekintélyének alapja a nép akarat; ez az akarat egyenlő szavazati jog és titkos szavazás vagy a szavazás szabadságát ezzel egyenértékűen biztosító eljárás alapján időszakonként

⁵ Uo. 307.

tartandó tisztességes választáson kell, hogy kifejezésre jusson.” (21. cikk).⁶ A hátrányos megkülönböztetés tilalmával együtt (2. cikk) értelmezve, ez a rendelkezés – a személy kisebbséghez vagy többséghez tartozására tekintet nélkül – világosan elismeri az egyének politikai egyenlőségét, de valójában nem érinti a kisebbségek sajátos politikai igényeit.

A kisebbségek sajátos részvételi jogai az 1990-es évek óta jelennek meg a nemzetközi dokumentumokban. Ahogy a Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény 15. cikke fogalmazott: „A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy megteremtik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára azokat a feltételeket, amelyek a kulturális, a társadalmi és a gazdasági életben, valamint a közügyekben – különösképpen az őket érintőkben – való hatékony részvételhez szükségesek.”⁷ Látható, hogy a Keretegyezmény szövegezői az EBEÉ 1990-es Koppenhágai okmányához képest óvatosabb megközelítést használtak itt.⁸ Egyik rendelkezés sem határozza meg azonban, hogy milyen feltételek is kellenek a „hatékony részvétel” biztosításához. A politikai vagy közéleti részvételhez való jogot jellemzően az államon belül lehet értelmezni: egyebek mellett pl. a kedvezményes parlamenti képviselő, a konzultatív testületek felállítása, döntéshozatalban való

⁶ Hasonló megfogalmazást tartalmaz a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (25. cikk) és az Emberi Jogok Európai Egyezménye (I. kiegészítő jegyzőkönyv 3. cikk) is.

⁷ A Keretegyezmény hivatalos angol változatában szerepel a „hatékony” („effective”) szó, ez azonban a szerződést kihirdető magyar jogszabályban (1999. évi XXXIV. törvény) a fordításból kimaradt.

⁸ Az EBEÉ Emberi Dimenzióval foglalkozó koppenhágai találkozójának dokumentuma (1990) 35. bek. így fogalmaz: „A résztvevő államok tiszteletben tartják a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát a közügyekben való hatékony részvételhez, beleértve az ilyen kisebbségek identitásának védelmére és előmozdítására vonatkozó ügyekben való részvételt. A résztvevő államok tudomásul veszik egyes nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának védelme és feltételeinek megteremtése érdekében vállalt azon erőfeszítéseket, amelyek e célok elérésének egyik lehetséges eszközeként az ilyen kisebbségek speciális történelmi és területi körülményeinek megfelelő helyi vagy autonóm közigazgatás megteremtését célozzák, az érintett állam politikájának megfelelően.”

részvétel, vagy akár a különféle autonómia-megoldások nyilvánvalóan az állam kormányzatában való részvételt érintik.⁹

A kisebbségek részéről ugyanakkor igény lehet arra is, hogy nemzetközi szinten érvényesíteni vagy legalábbis megjeleníteni tudják a helyzetükre vonatkozó véleményüket. A már idézett Keretegyezmény 17. cikke – korlátozott formában ugyan, de – elismeri ezt: „(2) A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy nem akadályozzák a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket azon joguk gyakorlásában, hogy részt vegyene- nek nemzeti és nemzetközi nem-kormányzati szervezetek tevékenységében.” Bizonyos tekintetben az anyaországok külföldi kisebbségeiket támogató fellépését is elismerték nemzetközi szinten, bár ezt elsősorban a kulturális kapcsolatokra és nem a politikai ügyekben nyújtott támogatásra vonatkozóan értelmezik.¹⁰ Azonban gyakorlati tény, hogy azok a kisebbségek, amelyek anyaállamuk hatékony és nyilvános támogatására számíthatnak, jobban tudják érdekeiket megjeleníteni a nemzetközi szinten.

A meglévő keretek között a kisebbségek számára a nemzetközi kisebbségvédelmi intézmények monitoring eljárásai nyithatnak közvetlen kaput a nemzetközi szerepvállaláshoz. Ezek szerepe jóval fontosabb a kisebbségek és a nemzetközi szervezetek közötti kapcsolatokban, mint a kisebbségek közéleti részvételére vonatkozó jogi normák. Az 1990-es évek óta tapasztalható, hogy a nemzetközi szervezetek informálisan igyekeznek bevonni a kisebbségek képviselőit is az országukat érintő monitoring eljárásokba. Kiemelkedik ezek közül az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezményének Tanácsadó Bizottsága, amely

⁹ A közéleti részvétel különböző formáit elemzi két nagyon fontos kommentár: *Commentary No. 2. on The Effective Participation of Persons belonging to National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and Public Affairs. Adopted by the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities on 27 February 2008.* ACFC/31DOC(2008)001 és a *The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life.* The Hague, OSCE High Commissioner on National Minorities Office, 1999.

¹⁰ Vö.: A Joggal a Demokráciáért Európai Bizottság (Velencei Bizottság) jelentése a nemzeti kisebbségek számára az anyaállamok által biztosított kedvezményes bánásmódról Strasbourg, 2001. október 22. CDL-INF (2001) 19. Letöltés helye: <http://www.ketto-sallampolgarsag.mtaki.hu/statusz/velenceijelentes.html>; Letöltés ideje: 2015. április 19.

kifejezetten szorgalmazza, hogy a részes államok minél inkább vonják be a kisebbségek képviselőit is a monitoring eljárásba.

Kisebbségek és a nemzetközi monitoring mechanizmusok

A második világháborút követően születtek olyan kiemelkedő nemzetközi emberi jogi szerződések, amelyek az egyéni panasz intézményével megteremtették a lehetőségét annak, hogy az egyének közvetlenül az állammal szemben tudjanak nemzetközi szinten fellépni a jog sértések ellen. Az ENSZ-ben a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának első fakultatív jegyzőkönyve a kisebbségi jogok (különösen a 27. cikk) megsértésével szemben is megnyitotta az egyéni panaszjog lehetőségét. Európában, még ha az Emberi Jogok Európai Egyezményének nincs is külön, a kisebbségek jogait elismerő rendelkezése, az Emberi Jogok Európai Bíróságához időről-időre érkeznek olyan panaszok, amelyek a panaszos kisebbségi identitáshoz való jogát érintik. Ezeket a panasz eljárásokat azonban semmiképp nem tekinthetjük olyan fórumnak, amely lehetőséget adna a kisebbségek politikai követeléseinek megfogalmazására a nemzetközi porondon. Az 1990-es évektől olyan új szakértői testületek és jelentéstételi vagy monitoring eljárások jelentek meg, amelyek a nem-kormányzati, és így a kisebbségi szereplőktől is közvetlen információkat szerezhetnek egy állam általános kisebbségi jogi rendszerének értékeléséhez.

Európában az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosa¹¹ tekinthető az első olyan nemzetközi intézménynek, amelynek mandátuma felhatalmazza, hogy közvetlen politikai kapcsolatba léphet kisebbségi szervezetekkel is. Ugyan a főbiztos intézményét nem azért hozták létre, hogy az EBESZ tagállamokban a kisebbségi jogok helyzetét vizsgálja, mégis bizonyos esetekben az egyes államok kisebbségi jogi gyakorlatának értékelésében is fontos szerepet játszott. A Nemzeti kisebbségi főbiztos posztját konfliktus-megelőző szerepre szánták. Félszemmel a dél-

¹¹ Az 1992-es Helsinki Okmányban hozták létre a posztot (angolul: High Commissioner on National Minorities).

szláv háborúkra tekintve, a tagállamok a főbiztost arra hatalmazták fel, hogy olyan helyzetekben lépjen fel, amelyekben a nemzeti kisebbségek is érintettek, és amelyek nemzetközi konfliktus kirobbanásának veszélyével fenyegethetnek. Ahogy az 1992-es Helsink-i Okmány fogalmazott: „mandátumán belül [...] a Főbiztos munkája bizalmas és a feszültségekben közvetlenül érintett minden féltől függetlenül cselekszik”. Ez egyértelműen jelzi azt is, hogy a kormányoknak sincs privilegizált befolyása a Főbiztosra a lehetséges konfliktus kirobbanásának elkerülésében. Már a kezdetektől fogva, az első főbiztos, Max van der Stoep, olyan diplomáciai eszközként tekintett mandátumára, amellyel közvetlenül és egymástól függetlenül léphet kapcsolatba a kormányokkal és a kisebbségek képviselőivel egyaránt.¹² A későbbi főbiztosok szintén ezt a nyitott megközelítést vallották. A legfontosabb ebben, hogy a kormányoknak semmilyen tájékoztatási kiváltsága nincs a főbiztos felé: a kormánytól kapott hivatalos információk és a civilektől, kisebbségi szervezetek képviselőitől szerzett információk alapján a helyzet értékelése egyedül a főbiztos szabad belátásán múlik.¹³ A közvetlen ország-specifikus diplomáciai missziókn kívül a főbiztosok aktív szerepet játszottak általánosabb kisebbségi jogi ajánlások megfogalmazásában és terjesztésében. A kisebbségek közéleti részvételéről, a médiáról, a nyelvi jogokról stb. szóló ajánlások kidolgozásában oroszlanrészt vállaltak a civil társadalom, a kisebbségek és a tudományos élet képviselői is.¹⁴

Az elmúlt húsz évben az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményének Tanácsadó Bizottsága is fontos szerepet játszott az európai kisebbségek ügyeinek nemzetközi megjelenésében. A Tanácsadó Bizottság legfontosabb feladata a Keret-

¹² Kemp, Walter (ed.): *Quiet Diplomacy in Action: The OSCE High Commissioner on National Minorities*. The Hague: Kluwer Law International, 2001.

¹³ Altenhoener, Charlotte – Palermo, Francesco: Civil Society Contributions to the work of the OSCE High Commissioner on National Minorities. *International Journal on Minority and Group Rights*, 2011, 18 (3). 201–218.

¹⁴ Uo. és a Lundi Ajánlások a nemzeti kisebbségek hatékony részvételéről a közéletben (1999); a nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló ajánlások (1998); a nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások (1996). Letöltés helye: <http://www.osce.org/hcnm/66209>. Letöltés ideje: 2015. december 18.

etegyezmény alkalmazásának monitoring eljárásában a részes államok kötelezettségvállalásainak szakmai értékelése. A Tanácsadó Bizottság munkája kezdetén felhatalmazást kért a Miniszteri Bizottságtól, hogy a részes államok által, a Keretegyezmény alkalmazásáról benyújtott időszakos jelentések vizsgálatánál nemzetközi szervezetektől, emberi jogi intézményektől, ombudsmanoktól, civil szervezetektől és a kisebbségek képviselőitől is információkat gyűjthessen.¹⁵ A Tanácsadó Bizottság arra is felhatalmazást kapott, hogy civil szervezetek képviselőivel a monitoring eljárás részét képező ország-látogatásokon kívül is találkozhatson, ami számos esetben igen hasznosnak bizonyult. Az érintett ország területén kívül a civilek nyíltabban és a kormányzati retorzió féltelme nélkül szolgálhattak fontos információkkal a Tanácsadó Bizottság számára.

A Tanácsadó Bizottság fő feladata, hogy független ellenőrző testületként készítse el államonként a Keretegyezmény alkalmazásáról szóló szakmai véleményét. Ebben a munkájában kulcsfontosságú, hogy a nem-kormányzati szereplőktől is információkat tud szerezni. A kisebbségi szervezetek igyekeznek kihasználni a monitoring eljárást arra, hogy saját, alternatív jelentéseket készítsenek a Keretegyezmény alkalmazásának problémáiról. A Tanácsadó Bizottság, ezeket az ún. árnyékjelentéseket fontos információforrásoknak tekinti, amelyek segítenek megérteni, hogy a kisebbségek hogyan értékelik saját helyzetüket. A Tanácsadó Bizottság emellett olyan gyakorlatot alakított ki, hogy a kisebbségi szervezetek képviselőivel a kormányzati szervek képviselőitől külön találkozzanak. 2002 óta pedig, a Tanácsadó Bizottság ún. követő (follow-up) találkozókat szervez minden érintett, a kormány és a kisebbségek képviselőinek részvételével, azzal a céllal, hogy a Keretegyezmény alapján előírt ötéves jelentéstételi időszakon kívül is legyen egy alkalom arra, hogy a Tanácsadó Bizottság ajánlásait minden érintettel megbeszéljék. Bár nem minden részes állam kormánya üdvözölte ezt a kezdeményezést, a kisebbségi és civil szervezetek örültek, hogy a Tanácsadó Bizottság

¹⁵ Kempf, Françoise: The Advisory Committee and Non-Governmental Organizations. In: Malloy, Tove H. – Caruso, Ugo (eds.): *Minorities, Their Rights, and the Monitoring of the European Framework Convention for the Protection of National Minorities. Essays in Honour of Rainer Hofmann*. Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2013. 249–269.

újabb lehetőséget teremt a párbeszédre. A Tanácsadó Bizottság felvállalt célja volt az is, hogy ezzel megerősítse a civil szervezetek, beleértve a kisebbségi szervezetek pozícióját a kormányukkal szemben folytatott tárgyalásaikban.¹⁶

A kisebbségek számára jelentős másik Európa Tanács-i egyezmény, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (Nyelvi Charta) a Keretegyezményhez hasonló monitoring eljárást alkalmaz, amelyben a Szakértői Bizottság a Keretegyezmény Tanácsadó Bizottságához hasonló, széleskörű tájékoztatói gyakorlatot alakított ki munkájában. A Nyelvi Charta Szakértői Bizottsága szintén feladatának érzi azt is, hogy szorosabb együttműködésre sarkallja a kormányokat és a civil (így a kisebbségi) szervezeteket is a Charta gyakorlatba ültetésében.¹⁷

Amint látható, a kisebbségek helyzetével foglalkozó nemzetközi intézmények – a részes államok hallgatólagos vagy kifejezett egyetértésével – különböző, közvetlen kommunikációs csatornákat nyitottak a kisebbségeknek. Közös a fent említett eljárásokban, hogy a kisebbségekkel való kapcsolattartás módja és szerepe az érintett nemzetközi intézménytől függ. Az is világos, hogy bár az említett intézmények támogatják ezeket az eljárásokat, a kisebbségek számára többnyire csak informális lehetőségek állnak nyitva – az államok óvakodtak attól, hogy bármilyen formában is intézményesítsék a kisebbségek részvételét a nemzetközi kisebbségvédelmi standardok alkalmazásának ellenőrzésében.

A kisebbségek számára ezen a téren, egy másik, kimondottan politikai lehetőséget nyitott az ENSZ-ben a Kisebbségi Fórum (Forum on Minority Issues) létrehozása 2007-ben. Az Emberi Jogi Tanács egy olyan platformot kívánt ezzel életre hívni, amely a kisebbségek és a kormányok közötti párbeszéd és együttműködés elősegítése mellett tematikus ajánlásokkal és szakmai ötletekkel segítse az ENSZ kisebbségi-ügyi különleges jelentéstevőjének munkáját. A Fórum azért is alakult meg, hogy megtalálja a legjobb kisebbségvédelmi példákat, eljárásokat valamint azokat a kihívásokat és nehézségeket, amelyekkel az államok

szembesülnek az ENSZ 1992-es nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló Nyilatkozat gyakorlati alkalmazásában. A Fórum munkájában az államok, nemzetközi emberi jogi szervezetek, szakértők és civil szervezetek egyaránt részt vesznek és egyenlő jogokkal rendelkeznek az üléseken. A második ülést 2009-ben tartották, amelynek témája a kisebbségek hatékony politikai részvételének kérdése volt. A Fórum az ülést záró ajánlásaiban¹⁸ a nemzetközi szervezeteknek is azt javasolta, hogy lehetőség szerint minél jobban vonják be a kisebbségek képviselőit is a civil társadalommal foglalkozó nemzetközi programokba, eljárásokba, intézményekbe.

Összegzésként megállapítható, hogy a kisebbségek jogaival foglalkozó nemzetközi szakértői testületekben konszenzus alakult ki az elmúlt másfél évtizedben arról, hogy az államoknak a kisebbségi jogok terén vállalt nemzetközi kötelezettségeik teljesítésében szoros és közvetlen konzultációt kellene kialakítaniuk a civil szervezetekkel, nem-kormányzati szereplőkkel és ezek között a kisebbségek képviselőivel is. A kisebbségek számára ez erőteljes érveket és fontos lehetőséget ad arra, hogy valamilyen formában maguk is részt tudjanak venni azokban a nemzetközi diplomáciai és monitoring eljárásokban, amelyek a nemzetközi kisebbségvédelmi normák alkalmazásának ellenőrzését szolgálják. Ez azt is jelenti, hogy a kisebbségek képviselői – akár saját államuk kormányától függetlenül – a nemzetközi közösség előtt tudják megfogalmazni politikai igényeiket.

Új perspektívák az Európai Unióban

Annak ellenére, hogy az EU sosem volt az emberi jogokkal vagy akár a kisebbségek jogaival foglalkozó intézménynek tekinthető, az elmúlt tíz évben sokan foglalkoztak az európai integráció kisebbségek helyzetére gyakorolt hatásával.¹⁹ Ezenkívül az is megfigyelhető, hogy politikai cél-

¹⁶ Uo. 263–265.

¹⁷ *The European Charter for regional or minority languages/Working together – NGOs and regional or minority languages*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2004.

¹⁸ *UN Forum on Minority Issues Compilation of Recommendations of the First Four Sessions 2008 to 2011*. Geneva: Office of the High Commissioner for Human Rights, 2012.

¹⁹ Mások mellett Shoraka, Kirsten: *Human Rights and Minority Rights in the European Union*. London: Routledge, 2010.; Keating, Michael: *European Integration and the Nati-*

jaik érdekében a kisebbségi közösségek képesek lehetnek az EU politikáit is jól kiaknázni.²⁰ Különösen a 2000-es évek keleti bővítései miatt, a kisebbségi kérdések mind az EU belső jogfejlődésében, mind külpolitikai szerepvállalásában megjelentek az elmúlt évtizedben. A lisszaboni szerződés elfogadása óta pedig az EU-ról szóló Szerződés 2. cikke kimondja, hogy – egyebek mellett – az Unió a kisebbségek védelmét is saját értékének tekinti.²¹ Az uniós bővítéspolitikában pedig kifejezetten figyelmet kapott a tagjelölt államokban élő kisebbségek helyzete. Közismert, hogy az uniós jogban nem jelentek meg a nemzetközi jogban elismert kisebbségvédelmi normákhoz hasonló rendelkezések. Sőt, erős politikai konszenzus van az uniós intézményekben afelől, hogy a kisebbségek jogainak biztosítása csak tagállami felelősség lehet, és nem tartozhat az EU hatáskörébe. Annak ellenére, hogy 1993 óta az EU-tagság politikai feltételei között az „emberi jogok és a kisebbségek védelme” is szerepel, a csatlakozási tárgyalásokért felelős Európai Bizottság a tagjelöltek előrehaladását értékelve ezen a téren jellemzően más nemzetközi intézmények, különösen az EBESZ Kisebbségi Főbiztos és az ET Keretegyezmény Tanácsadó Bizottságának szakértelmére hagyatkozik. A Bizottság óvakodik is attól, hogy politikailag vagy szakmailag kompetens intézményként állítsa be magát ezen a területen.

Az EU fő intézményei közül egyedül az Európai Parlament ad egy olyan politikai fórumot, ahol esetleg a kisebbségek helyzete is felvethető, megvitatható. Először is, mivel az Európai Parlament tagjai közvetlen választásokon nyernek mandátumot, a kisebbségi, etnoregionális pár-

onalities Question. *Politics and Society*, 2004, 32. 367–389.; De Witte, Bruno – Horvath, Enikő: The many faces of minority policy in the European Union. In: Henrard, Kristin – Dunbar, Robert (eds.): *Synergies in Minority Protection: European and International Law Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 365–384.

²⁰ Dembinska, Magdalena: Minorities in the Europeanisation Process: Undermining the Westphalian Order for the Neo-medieval Scrum? *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 2013, (3). 24–46.

²¹ „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.”

tok részére kivételes lehetőséget jelent, hogy saját választóik erejéből európai szintű képviselést szerezhessenek. Az elmúlt évtizedekben az európai politika egyik jelensége épp a regionális, etnikai pártok politikai térnyerése volt egyes EU-tagállamokban.²² A kellő támogatottsággal rendelkező pártok az EP-választásokon is képesek voltak olyan választói mobilizációt elérni, hogy képviselőik bejussanak az Európai Parlamentbe. Egyértelmű, hogy az EP választási eljárása és a tagállamokban elnyerhető mandátumok korlátozott száma komoly akadályt jelent a legtöbb kisebbség számára, így csak a nagy lélekszámú, politikailag jól mobilizálható és erős kisebbségi közösségek számára lehet reális az EP-képviselés megszerzése.

Az Európai Szabad Szövetség (European Free Alliance – EFA) azért jött létre 1981-ben, hogy az ilyen regionális, etnikai pártok közötti együttműködést erősítse az Európai Parlamentben. Az EFA tagpártjai azonban jellemzően olyan alkotmányos régiókban működnek, amelyekben a regionális identitás és az erős regionális autonómia komoly politikai háttérrel ad, mint például Skóciában, Katalóniában, Walesben vagy Valenciában. A hagyományos nemzeti vagy etnikai kisebbségi pártok között több olyat is találni, amelyek az Európai Parlamentben inkább más politikai családhoz csatlakoztak, így az RMDSZ vagy a szlovákiai Magyar Közösség Pártja képviselői az Európai Néppárt tagjaiként működnek.

Egy másik fontos kezdeményezés az Európai Parlamentben 1983-ban a politikai képviselőcsoportok közötti együttműködést jelentő ún. kisebbségi intergroup létrehozása volt.²³ Az EP-ben komoly hagyománya van a pártcsaládokon átívelő nem hivatalos politikai csoportok működésének, amelyek a különböző pártokhoz tartozó, de egy ügyben hasonlóképp érdekelt képviselők informális együttműködésére ad lehetőséget. A kisebbségi ügyek iránt elkötelezett képviselők által létrehozott intergroup kezdetben a regionális és kisebbségi nyelvek helyzetével foglalkozott és számos kezdeményezéssel élt a kisebbségi nyelvek

²² De Winter, Lieven – Tursan, Huri (eds.): *Regionalist Parties in Western Europe*. London: Routledge, 1998.

²³ Erről bővebben lásd: Gál, Kinga et al.: *Traditional Minorities, National Communities and Languages*. Kinga Gál: Brussels – Budapest, 2011.

európai uniós támogatása érdekében. Ez a megközelítés a keleti bővítés után megváltozott, az új tagállamokból érkezett képviselők aktív szerepet vállaltak és jelentősen bővült az intergroup érdeklődési köre. Ma, a hivatalosan Hagyományos Kisebbségek, Nemzeti Közösségek és Regionális Nyelvek Intergroup név alatt működő csoportnak huszonegy tagállam képviselői közül vannak tagjai és széles körben aktív a kisebbségi ügyek előmozdításában az EU-ban. Rendszeresen szervez találkozót a kisebbségek képviselőivel, és ajánlásokat, állásfoglalásokat ad ki a tagállamokban élő kisebbségek helyzetéről. Annak ellenére, hogy a kisebbségi intergroup javaslatai rendszerint nem jutnak el addig, hogy parlamenti határozatok szülessenek belőlük, mégis fontos szerepet játszik abban, hogy a nemzeti-etnikai kisebbségek aktuális problémáira fel tudja hívni a figyelmet az EP-ben.

A közvetlen politikai képviselési lehetőségek mellett kiemelt figyelmet kapott az utóbbi időben a régiók szerepének változása az európai integrációban és ennek hatása egyes nemzeti-etnikai kisebbségekre. Keating számos munkájában elemezte a területi alapú alkotmányos hatalommegosztás és az európai integráció összefüggéseit, különösen az erősödő etnoregionális mozgalmak követeléseinek fényében pl. Katalóniában vagy Skóciában.²⁴ Érvelésében arra mutat rá, hogy az európai integráció a függetlenségi követelések mellett inkább a hatalommegosztás, a regionális autonómia kiszélesítése felé mozdította el ezeket a mozgalmakat és ez jelentősen hozzájárult támogatottságuk növekedéséhez. Ezt a megállapítást ugyan cáfolhatja a katalán függetlenségi mozgalom megerősödése és a 2015-ös skót függetlenségi népszavazás, de mindkét esetben egyértelmű volt, hogy a függetlenségről szóló vitát az európai integrációhoz való viszony is komolyan befolyásolta.

²⁴ Keating, Michael: *Rethinking Sovereignty: Independence-Lite, Devolution-Max and National Accommodation*. REAF, 16 (2012. octobre). 9–29. vagy Keating, European Integration and the Nationalities Question, i.m. A magyar szakirodalomban is foglalkoztak ennek a jelenségnek egyes kérdéseivel, pl. Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Budapest, Osiris, 2006. vagy épp Molnár Anna: *Az Északi Liga szerepe Olaszország tartományi rendszerének átalakulásában*. PhD értekezés, Budapest, 2003 és Grüber Károly: *Európai identitások: régió, nemzet, integráció*. Budapest, Osiris, 2002.

Malloy egyik tanulmányában általánosabb jelleggel az ún. nemzeti kisebbségi régiók politikai szerepének változását elemezte az EU-n belül.²⁵ Értékelése szerint az általa nemzeti kisebbségi régióknak nevezett régiók, amelyekben egy kisebbség többséget alkot, komoly lehetőségeket kínál az EU, függetlenül attól, hogy ennek a régióknak az államon belül milyen közigazgatási szerepe van vagy egyáltalán közigazgatási egységként elismerik-e. Az EU különböző struktúrákat kínál, amely ezeknek a régióknak politikai lehetőségeket adhat. A területi kohéziós politika például az uniós átlagtól elmaradt térségek felzárkóztatását célozza meg és számos kisebbségek által lakott régiót közvetlenül érint. Bár a szubszidiaritás uniós elvének²⁶ szellemében elvárható volna, hogy a regionális fejlesztési döntésekben a területi és helyi önkormányzatoknak komoly szava legyen, a valóságban nagyrészt a tagállamok kormányain múlik, hogy milyen szinten vonják be a helyi, regionális képviselési szerveket az uniós alapok felhasználásába. A regionális pénzügyi támogatások mindenekelőtt azoknak a régióknak kedvezhetnek, amelyek erős alkotmányos autonómiával rendelkeznek az államon belül. Az EU már a csatlakozási folyamat során pénzügyi támogatásokat nyújtott a közép- és kelet-európai tagjelölt államoknak és a Phare programot 1997-1999 között úgy módosították, hogy segítsék a csatlakozó országokat a tagsági feltételek teljesítésében. Ezenkívül az EU egy sor különböző egyéb projektet is támogatott a határokon átnyúló együttműködéstől a közlekedésfejlesztésig vagy a környezetvédelmi beruházásokig. A közös agrárpolitika alkalmazására való felkészülést segítette a SAPARD program. Ugyan az előcsatlakozási támogatások és az uniós fejlesztési politikák új pénzügyi forrásokat jelenthetnek az államon belül a régióknak, de végeredményben a tagállamok kizárólagos hatáskörébe tartozik a régiók alkotmányos és politikai szerepének meghatározása. Így az elmúlt évtizedekben ezek az uniós források igazán csak a politikai autonómiával rendelkező régiók számára hoztak igazi hasznót.

²⁵ Malloy, Tove H.: *National Minority 'Regions' in the Enlarged European Union: Mobilizing for Third Level Politics? ECMI Working Papers*. Flensburg: ECMI, 2005.

²⁶ Az Európai Unióról szóló Szerződés 5. cikk 3. bek.

A politikai intézmények között a Maastrichti Szerződésben létrehozott Régiók Bizottsága nyitott új teret a régióknak, a Lisszaboni Szerződéssel ráadásul a korábbi teljesen formális szerep helyett valódi konzultációs jogokkal ruházták fel. Malloy rámutatott arra is, hogy az alkotmányos régiók képviselői komoly nyomást tudtak gyakorolni a tagállamokra abban, hogy a szubszidiaritás elvét kiterjesszék. Mégis, a dolog természeténél fogva, csak azok a régiók tudnak érzékelhető politikai szerepre szert tenni uniós szinten, amelyek saját államukban, alkotmányos pozíciójuk miatt már komoly tényezőknek számítanak a központi kormányok mellett. Ez igaz más politikai megjelenési formákra is, az egyes régiók által fenntartott brüsszeli képviseleti irodák működésének hatékonyságára vagy épp a régió lobbiképességére.

Az EU intézményi kereteire vetett futólagos pillantás is jól mutatja, hogy az uniós politikák kínálta új lehetőségekkel csak néhány regionális kisebbség tud élni. Mivel a kisebbségek vagy akár a kisebbségek jogainak elismerése csak nagy általánosságban jelent meg az EU-ban, ezért csak a saját államukban stabil és erős alkotmányos autonómiával rendelkező kisebbségi régióknak van esélyük az új pénzügyi és képviseleti lehetőségeket saját politikai befolyásuk növelésére kihasználni. A nemzetközi szervezetek szakértői testületeihez képest az uniós intézmények továbbra is vakok a legtöbb kisebbséget rendszerint érintő problémákkal szemben. Az Európai Parlament szerepe ugyan fontos lehet az ilyen kisebbségi ügyek politikai képviseletében, de ahogy az integrációt jellemző többszintű kormányzati modell előnyeiből, úgy az uniós politikai szerepvállalásból csak nagyon kevés kisebbség tud hasznot húzni.

Következtetések

Egyértelmű, hogy az 1990-es években kialakult nemzetközi kisebbségvédelmi mechanizmusok teret nyitottak a kisebbségek előtt is a nemzetközi szerepvállaláshoz. Az EBESZ kisebbségi főbiztosa vagy az Európa Tanács monitoring eljárásai a saját államaik előtt is legitim fórumoknak bizonyulnak a kisebbségek számára, ami segíthet abban, hogy követel-

seikre, panaszaikra felhívják a nemzetközi közösség figyelmét is. Azonban – nem meglepő módon – ezek a lehetőségek az informális diplomácia világában maradtak. Nem intézményesültek oly módon, hogy az európai államokban élő kisebbségek számára nemzetközi szinten képviseleti fórumot jelentenének. A kisebbségek továbbra is inkább tárgyai, mint alanyai a nemzetközi jogi szabályozásnak, de a jogaik védelmére létrehozott testületeknek legalább lehetősége van közvetlen információkat szerezni tőlük.

Az európai integráció fejlődése egészen más perspektívát nyit a legerősebb kisebbségeknek. Különösen azoknak a nagy lélekszámú kisebbségi közösségeknek, amelyek saját államukban stabil alkotmányos autonómiával rendelkeznek és kellően erős politikai mobilizációval ahhoz, hogy ki tudják használni az EU kínálta érdekképviseleti lehetőségeket. A katalán és a skót elszakadási törekvések ugyan megkérdőjelezzik, hogy a nyugat-európai regionális politikai törekvések valóban csak a több-szintű kormányzás modelljének kiteljesítésére irányulnak-e, de függetlenül Nagy-Britannia és Spanyolország jövőjétől, az uniós intézményrendszer oly mértékben alakítja át az állami szuverenitás kereteit, hogy az a regionális kisebbségek számára komoly gazdasági, politikai lehetőségeket teremtet. Igaz ugyan, hogy csak az ő számukra: a legtöbb nemzeti, nyelvi kisebbség számára Európában továbbra is egyedül a nemzetállami struktúra lesz meghatározó.

Varga Péter

A nemzeti kisebbségek szabad választásokhoz való joga az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélezési gyakorlatában

A szakirodalom vissza-visszatérő megállapítása, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban Bíróság) nem rendelkezik nemzeti kisebbségekre vonatkozó kiterjedt esetjoggal.¹ Ennek egyik kézenfekvő magyarázata, hogy maga az Emberi Jogok Európai Egyezménye (a továbbiakban Egyezmény) sem tartalmaz kisebbségspecifikus jogokat. A nemzeti kisebbségekről mindössze egy helyen, a diszkrimináció tilalmát kimondó 14. cikkében tesz említést, amelyre azonban csak egy másik, szubsztantív jogot biztosító cikkel együttesen alapítható panasz.² A strasbourgi emberi jogi bíróság az elmúlt néhány évtizedben ugyan kisszámú, de a kisebbségi lét szempontjából alapvető jelentőségű jogvitában³ döntött, korlátok közé szorítva az államok mozgásterét, többek között a nemzeti kisebbségek politikai jogainak korlátozását illetően. A kisebbségi ügyekben hozott döntései pedig nagymértékben befolyásolták a választásokkal kapcsolatos egyéb, nem kisebbségi vonatkozású ügyekben hozott ítéleteit is.

A Bíróság a szabad választásokkal kapcsolatos első érdemi döntésében, a *Mathieu-Mohin és Clerfayt c. Belgium*⁴ ügyben, amely kisebbségi vonatkozással is rendelkezett, felállította a mai napig alkalmazott krité-

riumrendszert. Az azóta eltelt mintegy 20 év esetjoga alapján a Bíróság 2008-ban, ugyancsak egy kisebbségi vonatkozású esetben, a törökországi kurdokat érintő *Yumak és Sadak c. Törökország ügyben*⁵ foglalta össze a szabad választásokhoz való jog kritériumokat. A tanulmány – ezeket érintve – a Bíróság által alkalmazott teszt mentén mutatja be a nemzeti kisebbségek szabad választásokhoz való jogával kapcsolatos esetjogot.

Az említett török ügyben részletezett alapelvek, amelyek mentén a Bíróság vizsgálódik:

- Az Egyezmény 1. sz. kiegészítő jegyzőkönyvének 3. cikke egyéni jogokat biztosít, beleértve az aktív és passzív választójogot;
- a cikkben foglalt jogok nem abszolút jellegűek, ún. „bennefogalt korlátozások” (*implied limitations*) alkalmazhatók és az államok tág mérlegelési jogkörrel rendelkeznek ezen a téren;
- az államok bármely, a vonatkozó cikkben nem nevesített cél érdekében korlátozhatják a választójogot, feltéve hogy a cél összeegyeztethető a jogállamisággal és az Egyezmény általános céljaival;
- a Bíróság – az Egyezmény végső öreként – elsősorban azt vizsgálja, hogy a korlátozások nem fosztják meg a jogot a lényegétől, illetve nem fosztják meg hatékonyságától;
- a passzív választójog esetében az államok szigorúbb követelményeket állíthatnak, mint az aktív választójog esetében;
- a választók akaratának szabad és demokratikus nyilvánítását követően az államok a választási rendszer utólagos módosításával nem kérdőjelezhetik meg a már nyilvánított akaratot, kivéve, ha ez a demokratikus rendszer védelmének parancsoló szükséglete megköveteli.

A kiindulópont...

Az 1950-ben elfogadott Egyezmény nem tartalmazta a szabad választásokhoz való jogot, mert az államok úgy ítélték meg, hogy az az egyéni szabadságjogok biztosítására és nem az államok politikai rendszerének

¹ A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos ügyeket ld. Kovács Péter: Kisebbségvédelem az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatában. In: Gyeney Laura (szerk.): *Kisebbségvédelem Európában – Kisebbségvédelmi alapismeretek*. Kisebbségi Jogvédő Intézet: Budapest, 2015.

² Ebből a szempontból előrelépés a diszkrimináció általános tilalmát kimondó 12. kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke, amely lényegében átvette az említett 14. cikk megfogalmazását, de kiterjesztette alkalmazási körét.

³ Például a *D.H. és társai c. Cseh Köztársaság* (2007. november 13.), *Sejdic és Finci c. Bosznia-Hercegovina* (2009. december 22.), *Stankov és az Ilinden Egyesült Macedón Szervezet c. Bulgária* (2001. október 2.), *Serif c. Görögország* (1999. december 14.) ügyeket.

⁴ *Mathieu-Mohin és Clerfayt c. Belgium* (1987. március 2.).

⁵ *Yumak és Sadak k. Törökország* (2008. július 8.), 109. §.

meghatározására hivatott.⁶ A mindössze két évvel később elfogadott 1. kiegészítő jegyzőkönyv 3. cikke illesztette az Egyezmény rendszerébe a szabad választásokhoz való jogot, amely szerint „[A] Magas Szerződő Felek kötelezik magukat arra, hogy ésszerű időközönként, titkos szavazással szabad választásokat tartanak olyan körülmények között, melyek a törvényhozó testület megválasztását illetően biztosítja a nép véleményének szabad kifejezését.” A meglehetősen rövid cikk abban tér el az Egyezmény többi, tartózkodási vagy be nem avatkozási kötelezettséget tartalmazó cikkétől, hogy pozitív, tevési kötelezettséget ró az államra.⁷

A cikk abban is különbözik a többi, klasszikus szabadságjogot biztosító rendelkezéstől, amelyek a „mindenki” vagy „senki” fordulat- tal élve egyéni jogosultságokat biztosítanak, hogy a „Magas Szerződő Felek” számára fogalmazza meg kötelezettségként a szabad választások tartását. A *Mathieu-Mohin és Clerfayt c. Belgium ügyben* a kormány arra hivatkozott, hogy a Bíróság nem is fogadhat el egyéni panaszt a cikkel kapcsolatban, hiszen az az államok közötti kötelezettséget ír elő és nem az egyének számára határoz meg jogosultságot. A Bíróság azonban úgy találta, hogy a cikk egyéni jogokat biztosít, köztük az aktív és passzív választójogot. A megfogalmazás csak a nagyobb ünnepélyesség kedvéért került az jegyzőkönyv szövegébe.

A választáshoz és a választhatósághoz való jogot az államok feltételekhez köthetik, széleskörű mozgásszabadságuk keretében lehetőség van „implicit korlátozások” alkalmazására.⁸ Ilyen például az állampolgárság, az életkor, a gondnokság vagy a belföldi lakóhely.⁹ A joggyakor-

⁶ O’Boyle, Michael: *Electoral disputes and ECHR: an overview*. Velencei Bizottság: Valetta, 2008. 2. Letöltés helye: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-UD\(2008\)010rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-UD(2008)010rev-e), letöltés ideje: 2015. 09 10.

⁷ Kovács Péter: A kisebbségek parlamenti képviselője – nemzetközi kitekintésben. *Kisebbségkutatás*, 2004. 1. 21–22., valamint a *Mathieu-Mohin és Clerfayt* ügy, 50.§

⁸ *Mathieu-Mohin és Clerfayt* ügy, 51-52.§

⁹ Grabenwarter, Christoph: *European Convention on Human Rights. Commentary*. Verlag C.H. Beck oHG: München, 2014. 406. A belföldi lakóhellyel kapcsolatban ld. különösen a *Sitaropoulos és Giakoumopoulos c. Görögország* ügyet (2012. március 15.), amelyben a Bíróság nem állapított meg egyezményértést. A belföldi lakóhelyhez kötöttséget

latban a cikk több fordulata is értelmezésre szorult. A „megválasztás” a Bíróság szerint azt a követelményt támasztja az államokkal szemben, hogy ésszerű lehetőséget biztosítsanak a politikai pártok részére a jelölt-indításra, a „nép véleményének szabad kifejezése” pedig lényegében arra vonatkozik, hogy a jelöltek közötti választás során nem gyakorolható nyomás a választóra.¹⁰

Az alkalmazott teszt

A Bíróság joggyakorlata szerint az államok tág mérlegelési jogkörrel rendelkeznek a szabad választásokhoz való jog szabályozását illetően. Az Egyezmény nem ír elő meghatározott választási rendszert, azzal mind a többségi, mind az arányossági elven alapuló rendszer összeegyeztethető. A Bíróság lényegében azt vizsgálja, hogy az állam nem vonja-e meg a jogot olyan mértékben, hogy az azt megfossza lényeges tartalmától és hatékonyságától, továbbá, hogy a korlátozás jogszerű célra irányul-e, illetve az alkalmazott eszközök nem aránytalanok-e.¹¹

több szempontból is indokolhatónak találta: a lakóhellyel nem rendelkezők kevésbé állnak kapcsolatban az állam folyó, napi ügyeivel; kevesebb ráhatással bírnak a jelöltek kiválasztására és a választási programok meghatározására; kevésbé érintettek a megválasztott politikai testületek döntései által. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a Bíróság gyakorlata abba az irányba mutat, hogy minden állampolgár rendelkezik választójogosultsággal, annak belföldi lakóhelyhez kötése korlátozásnak tekintendő, következésképpen az államoknak azt kell igazolniuk, miért kötik a választásokon való részvételt belföldi lakóhelyhez.

¹⁰ Leach, Philip: *Taking a Case to the European Court of Human Rights*. Oxford University Press: Oxford, 2011. 431–432., valamint a *Yumak és Sadak c. Törökország* ügy, 108.§

¹¹ Leach, 2011. *Taking a Case to the European Court of Human Rights*, i.m. 430., Harris, David – O’Boyle, Michael – Warbrick, Colin: *Law of the European Convention on Human Rights*, Third Edition, Oxford University Press: Oxford, 2014. 923., Grabenwarter, 2014. *European Convention on Human Rights. Commentary*. i.m. 404., valamint a *Mathieu-Mohin és Clerfayt c. Belgium* ügy, 52.§ és az *Aziz c. Ciprus* (2004. június 22.) ügy, 25.§

A jogszerű cél

A szabad választásokat biztosító cikk – az Egyezménynek például a gyülekezés és egyesülés vagy a véleménynyilvánítás szabadságát szabályozó cikkeitől eltérően – nem tartalmazza a jogszerű célok listáját,¹² amiből a Bíróság arra következtetett, hogy bármely más cél is igazolható, ha az összeegyeztethető a jogállamisággal (*rule of law*) és az egyezmény általános céljaival.¹³ Ennek alapján az államok a nemzeti kisebbségek vonatkozásában sikerrel hivatkoztak a legkülönbözőbb célokra: működőképes intézményrendszer, a béke helyreállítása, a megfelelő támogatottsággal rendelkező jelöltek indítása, a túlzott parlamenti fragmentáció megakadályozása és ezzel a kormánystabilitás megerősítése. A Bíróság általában elfogadja az államok érvelését a jogszerű célt illetően és továbbhaladva, az arányosság tekintetében állapít meg jogsértést. Ugyanakkor a *Tanase c. Moldova ügyben* az állam iránt tanúsított lojalitás esetében is az arányosság vizsgálata során állapított meg egyezményisértést, de szándékosan nyitva hagyta a jogszerű cél igazolhatóságával kapcsolatos döntést.¹⁴

Az arányosság

Sokkal összetettebb és bonyolultabb az arányossági teszt, amelynek során a legkülönbözőbb szempontok szerint vizsgálódik a Bíróság. A kiindulópont ebben a tekintetben, hogy az 1. kiegészítő jegyzőkönyv 3. cikke alapvető jelentőséggel bír a hatékony demokrácia megteremtéséhez és fenntartásához.¹⁵ Az egyik leglényegesebb kritérium, hogy az Egyezmény nem pusztán elméleti és illuzórikus, hanem gyakorlati és hatékony jogokat biztosít.

¹² Például a közrend, közegészség, nemzetbiztonság.

¹³ Pl. *Yumak és Sadak c. Törökország* ügy, 109.§; *Zdanoka c. Lettország* (2006. március 16.) ügy, 115. §, utóbbit idézi Kovács Péter, 2014. A kisebbségek parlamenti képviselői, i.m. 12. lábjegyzet.

¹⁴ *Tanase c. Moldova* (2010. április 27.) ügy.

¹⁵ *Mathieu-Mohin és Clerfayt c. Belgium*, 47.§, *Kovács c. Ukrajna* (2008. február 7.), 49.§

Ezzel összefüggésben különösen azt vizsgálja a Bíróság, hogy a választásokkal kapcsolatos döntéseket olyan testületnek kell meghoznia, mely eleget tesz a függetlenség minimális követelményeinek, diszkrecionális jogköre nem lehet parttalan, a nemzeti jogszabálynak pedig világosnak, egyértelműnek kell lennie, illetve kellő pontossággal kell körülírnia a hatásköröket. Tisztességes eljárásban olyan objektív döntést kell hoznia, amely kizárja a joggal való visszaélést.¹⁶

A *Podkolzina c. Lettország* ügyben az orosz kisebbséghez tartozó panaszosnak a névjegyzékből való törlése nem azon a tényen alapult, hogy nem volt a jelölés feltételként megszabott nyelvvizsgálója. A hatóság voltaképpen önkényesen, minden jogalap nélkül vetette alá nyelvi kompetenciáinak újbóli felmérésére, amely alapvetően különbözött az országban érvényes nyelvvizsgáztatási rendtől, ráadásul annak során politikai nézeteiről érdeklődtek, amelynek nincs köze a nyelvismeret szintjéhez.

A joggyakorlatban kialakított követelmények nemcsak a választáson való aktív vagy passzív részvételre, hanem a választásokat követően, az eredmények megállapítására is érvényesek. A *Kovács c. Ukrajna* ügy tényállása szerint az ukrán választási hatóságok az egyik kárpátaljai választási körzet négy olyan választóegységében semmisítették meg az eredményt, amelyben a panaszos nagy fölényrel győzött, aminek következtében a második legtöbb szavazatot kapott jelölt jutott mandátumhoz. Az ukrán választási hatóságok az eljárás során nem vizsgálták a jogszabályok egymásnak ellentmondó rendelkezéseit, csupán visszautaltak a korábbi hatóság döntésére, valamint az eljárás szereplőinek szavahitőségét¹⁷ sem mérlegelték. A Bíróság önkényesnek találta az eljárást, amelyben az arányosság követelményének sem tettek eleget.

A választási szabályozás egyértelműségével, világosságával, illetve a választási panaszokat elbíráló testület függetlenségével kapcsolatos strasbourgi elvárásokat jól szemlélteti a *Grosaru c. Románia* ügy.

¹⁶ *Podkolzina c. Lettország* (2002. április 9.) ügy, 33-36.§, *Grosaru c. Románia* (2010. március 2.) ügy, 47.§, *Kovács c. Ukrajna* ügy, 54.§, *Zdanoka c. Lettország* ügy, 96.§

¹⁷ Az érintett választási bizottság elnöke például a végül mandátumot elnyerő második helyezett mellett kampányolt nyilvánosan.

A román választási hatóságok a parlamenti helyek kiosztásánál nem az országos szinten legtöbb szavazatot szerző kérelmezőnek, hanem az egyik választási egységben legtöbb szavazatot szerző másik jelöltnek osztották a mandátumot. A választási jogszabály ugyanis csak annyit írt elő, hogy a legtöbb szavazattal rendelkező szervezet jelöltje lesz képviselő, amit a központi választási bizottság értelmezése szerint nem országos, hanem az egyes választási egységek szintjén kellett meghatározni. A Bíróság kifogásolta, hogy a választási bizottság indoklásában nem tért ki arra, hogy ez a jogszabály bevett értelmezése-e vagy az első ilyen döntés, illetve nem adott magyarázatot arra sem, hogy ebben az esetben – az egyéb választási esetektől eltérően – miért a területi elvet alkalmazta. A választási bizottság ráadásul nagyrészt politikai pártok képviselőiből állt, ami nem tesz eleget az ilyen testülettel szemben elvárható függetlenség követelményének.

Az államoknak választási rendszerük kialakításában tág mozgásteret ad a sajátos történelmi és politikai körülményeikre történő hivatkozás. A Bíróság joggyakorlata szerint a választási rendszereket az adott ország politikai fejlődésének fényében kell megítélni. Egy adott ország választási rendszerének kontextusában elfogadható választási megoldások nem feltétlenül minősülnek igazolhatónak más ország rendszerében.¹⁸ A Bíróság ebben a vonatkozásban – összehasonlító jogi kitekintést követően – végső soron azt mérlegeli, hogy a választott rendszer biztosítja-e a választók akaratának szabad kifejezését a törvényhozás megválasztásában, illetve az alkalmazott feltételek olyan mértékben korlátozzák-e a választáshoz való jogosultságot, hogy megfosszák a lényegétől, illetve hatékonyságától.¹⁹ Így például az érintett államnak módjában áll – történelmi és politikai megfontolások alapján – meghatározni a törvényhozás munkanyelvét.²⁰ A történelmi és politikai körülményekre való hivatkozás azonban semmilyen esetben sem indokolhatja az egyes

¹⁸ *Mathieu-Mohin és Clerfayt c. Belgium* ügy, 52.§; *Podkolzina c. Lettország* ügy, 33.§; *Yumak és Sadak c. Törökország* ügy, 111.§

¹⁹ *Mathieu-Mohin és Clerfayt c. Belgium* ügy, 52.§; *Melnichenko c. Ukrajna* ügy (2004. október 19.), 54.§; *Grosaru c. Románia* ügy, 44.§

²⁰ *Podkolzina c. Lettország* ügy, 34.§

személyek vagy a személyek egy csoportjának (például egy nemzeti kisebbségnek) kizárását az állam politikai életéből, különösképpen nem a törvényhozó testület megválasztásából.²¹

A sajátos politikai körülmények, mint például földrengés előidézte gazdasági és politikai válság – egyéb korrekciós biztosítékok megléte esetében – a politikai stabilitás megteremtése érdekében kiugróan magas, tíz százalékos parlamenti küszöböt is igazolhatóvá tesznek.²² A török választási rendszerben alkalmazott, az Európa Tanács tagállamai körében legmagasabbnak számító választási küszöb következményeként ugyanis a 2002-es parlamenti választásokon induló tizenennyolc pártból mindössze kettő jutott a törvényhozásba. Az ország délkeleti, kurdok által lakott választási körzetből a helyben közel negyvenhat százalékos eredményt szerző DEHAP országos szinten alig haladta meg a hat százalékot.²³ A Bíróság az arányosság vizsgálatakor mentő körülménynek találta, hogy a választási rendszerben léteztek a magas küszöb hátrányait ellensúlyozó korrekciós megoldások és egyéb biztosítékok, amelyek a gyakorlatban beváltak. A független jelöltek esetében például nem alkalmazták a küszöböt, a kisebb pártok pedig választási koalícióra léphettek más pártokkal. A Bíróság nem állapított meg egyezményesértést, ugyanakkor indoklásában nagyon óvatosan úgy fogalmazott, hogy nincs meggyőződve arról, hogy a magas választási küszöb – az adott körülményekre tekintettel – megfosztotta volna a jegyzőkönyvben biztosított jogot a lényegétől. A Bíróság ilyen döntése egyedülállónak minősíthető a választással kapcsolatos döntések sorozatában. A földrengés okozta gazdasági és politikai válság ugyanis csak a 2002-ben tartott választások esetében hozható fel igazolásként, a tíz százalékos küszöböt viszont már 1983 óta alkalmazták.²⁴ Az ítélethez különvéleményt csatoló bírák arra is rámutattak, hogy a Bíróság által igazolhatónak talált választási garanciák tulajdonképpen a

²¹ *Aziz c. Ciprus* ügy, 28.§

²² *Yumak és Sadak c. Törökország* ügy, 147.§

²³ A választási körzetből a 14 százalékot szerző AKP két képviselője, valamint egy független képviselő jutott a parlamentbe.

²⁴ Carliou, Leto: *Recent Case Law of the European Court of Human Rights Concerning the Protection of Minorities*. Kézirat, 2009. 30. Letöltés helye: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1468869, letöltés ideje: 2015. november 10.

választási jogszabályok megkerülésére irányultak, ami nehezen hozható fel igazolásként annak érdekében, hogy a választási rendszer éppen emiatt felel meg az Egyezmény sztenderdjeinek.

A már említett *Tanase c. Moldova* ügyben a moldovai-román kettős állampolgárságú panaszos választáson elnyert mandátumát a moldovai hatóságok azért nem erősítették meg, mert nem volt hajlandó lemondani román állampolgárságáról és az – megítélésük szerint – állambiztonsági kérdéseket vetett fel. A Bíróság szerint az ilyen jellegű korlátozások az idő elteltével kevésbé indokolhatók,²⁵ az általános tiltás helyett individualizált döntést kell hozni a választásokon való részvételt illetően. A másik állampolgárság megléte, mint kizáró ok indokolt lett volna 1991-ben, a demokratikus intézményrendszer felállításakor. Tizenhét évvel később, valamint öt évvel a kettős állampolgárság engedélyezése után már kevésbé igazolható, különösen abban az esetben, ha az az ellenzéki pártokat aránytalanul hátrányosabb helyzetbe hozza.

A szabad választások és a diszkrimináció

A diszkrimináció tilalmát kimondó 14. cikk főszabályként az Egyezményben foglalt jogok biztosítása során tiltja a diszkriminációt. A védett tulajdonságokat illetően példálózó felsorolást tartalmaz, amelyek közül a nemzeti kisebbségek számára különösen a faj, szín, nyelv, vallás, nemzeti vagy társadalmi származás, illetve – nevesítetten is – a nemzeti kisebbséghez tartozás biztosíthat védelmet. A Bíróság jogfejlesztő gyakorlata tágította a cikk alkalmazási körét: nemcsak az Egyezményben kifejezetten nevesített jogok esetében vizsgálja a diszkriminációt, hanem azon további jogok vonatkozásában is, amelyeket az állam önként vállalt és azok az Egyezmény védelmi körébe tartoznak.²⁶

A diszkrimináció megállapítását illetően további korlátozó tényező, hogy amennyiben a Bíróság megállapítja az Egyezmény vala-

mely cikkének sérelmét, a diszkrimináció szempontjából rendszerint már nem vizsgálja az ügyet. A Bíróság abban az esetben tesz kivételt, ha az ügy alapja az Egyezmény által biztosított jog élvezete során nyilvánvaló nyilvánvaló diszkrimináció.²⁷ A választásokkal kapcsolatos első ilyen eset a török közösséget választójogosultságától teljesen megfosztó ciprusi ügy volt, amelyben a Bíróság az 1. kiegészítő jegyzőkönyv 3. cikkének sérelme mellett a diszkrimináció tilalmának megsértését is kimondta, mivel a nyilvánvalóan eltérő bánásmód az eset alapvető szempontjának minősült.²⁸

A Bíróság joggyakorlatában diszkriminációnak minősül, ha ugyanolyan vagy hasonló helyzetben lévő személyeket objektív és ésszerű indok nélkül másként kezelnek. A különbségtétel abban az esetben objektív és ésszerűen indokolt, ha jogszerű célt követ, alkalmas a cél elérésére, illetve az alkalmazott eszközök arányban állnak az elérni kívánt jogszerű céllal.²⁹

A diszkriminációt tiltó cikk vizsgálatakor a Bíróság nem tesz markáns különbséget a faj és a nemzeti kisebbséghez tartozás kategóriái között. A nemzeti kisebbséghez tartozó személyek helyzetét inkább a faji megkülönböztetés vagy – a cikkben nem is nevesített – etnikai származás szempontjából vizsgálja.³⁰ A faji és etnikai származás viszonyát értelmezte a Bíróság a mérföldkőnek számító *Sejdic és Finci c. Bosznia-Hercegovina* ügyben³¹, amelyben kimondta, hogy az etnikai alapon történő diszkrimináció tulajdonképpen faji diszkriminációnak minősül, és mint ilyen – veszélyes következményeire tekintettel – a hátrányos megkülönböztetés különösen súlyos formája.³² Objektíve nem igazolható olyan megkülönböztető bánásmód, amely teljesen vagy meghatározó mérté-

²⁷ Kovács Krisztina: A diszkrimináció-tilalom kiterjesztése az Emberi Jogok Európai Egyezményében. *Fundamentum*, 2000. 4. 28.

²⁸ *Aziz c. Ciprus* ügy, 35-38.§

²⁹ *Sejdic és Finci c. Bosznia-Hercegovina* ügy, 42.§

³⁰ Ld. például a *Nachova és társai c. Bulgária* (2005. július 6.) ügy, *D. H. és társai c. Cseh Köztársaság, Sejdic és Finci c. Bosznia-Hercegovina* ügyeket.

³¹ valamint az abban hivatkozott *Timishev c. Oroszország* ügy (2005. december 13.) 55.§-át.

³² *Sejdic és Finci c. Bosznia-Hercegovina*, 43. §

²⁵ Ezzel kapcsolatban ld. a *Zdanoka c. Lettország* ügyet.

²⁶ *Sejdic és Finci c. Bosznia-Hercegovina* ügy, 39.§

ben az egyén etnikai származásán alapul.³³ A Bíróság így nem találta igazolhatónak Bosznia-Hercegovina olyan alkotmányos berendezkedését, amelyben a törvényhozás felsőházába csak a három „államalkotó nemzet”³⁴ tagjai voltak választhatók. Az ítéletből ugyan levezethető, de az említett ügyön alapuló *Zornic c. Bosznia-Hercegovina* esetben végül azt is kimondta a Bíróság, hogy nemcsak más etnikumok kizárása, hanem már önmagában az a körülmény egyezményesértő, hogy a választáson való részvételt az etnikai önazonosság megvallásához kötik.

Az állam mozgástere elvileg kiterjed arra, hogy különbséget tegyen a nemzeti kisebbségek szervezeteinek választásokon való részvételének feltételeit illetően, azonban az államnak ebben a tekintetben is eleget kell tennie a jogszerű cél és az arányosság követelményeinek. Románia például kettős kritériumrendszert vezetett a jelöltindítás során: a parlamenti képvisellel rendelkező kisebbségi szervezetek vonatkozásában törvényi vélelmet alkalmazott a megfelelő támogatottságot illetően, a parlamenti hellyel nem rendelkező szervezetekkel szemben azonban többletkövetelményt támasztott, nevezetesen a közhasznúság meglétét. A választások időpontja előtt hét hónappal bevezetett új követelménynek – a közhasznúságra vonatkozó jogszabály előírásai miatt – nem tudott eleget tenni a romániai törökök egyik szervezete, amely a korábbi választásokon csak hajszállal maradt alul a parlamentbe bejutott kisebbségi szervezettel szemben. A Bíróság megállapította, hogy az adott körülmények között nem is volt esélye az egyébként kellő reprezentativitással rendelkező szervezetnek a jelöltállításra, így a jogszabály nem felel meg az arányosság követelményeinek, következésképpen az állam megsértette a diszkrimináció tilalmát.³⁵

A Bíróságnak a nemzeti kisebbségek választási részvételével kapcsolatos döntéseinek a nem kisebbségi vonatkozású esetjogát érintő jogfejlesztő gyakorlatára jó példa a már említett *Sejdic és Finci c. Bosznia-Hercegovina* ügy, amelyben első alkalommal hivatkoztak sikeresen a diszkrimináció általános tilalmát bevezető 12. kiegészítő jegyző-

³³ *D.H. és társai c. Cseh Köztársaság*, 196. §

³⁴ Bosnyák, horvát és szerb.

³⁵ *Danis és a Török származású személyek egyesülete c. Románia* ügy (2015. április 21.).

könyvre.³⁶ A jegyzőkönyv alapján a hátrányos megkülönböztetés nemcsak az Egyezményben foglalt jogok tekintetében, hanem a nemzeti jogrendszerben biztosított valamennyi jog tekintetében nem megengedhető. Az említett ügyben a kisebbségek nemcsak a törvényhozás felsőháza, hanem a háromtagú kollektív elnökség vonatkozásában sem rendelkeztek választási jogosultsággal. Márpedig a szabad választásokról szóló 3. cikk csak a törvényhozást említi a választásokkal kapcsolatban. A Bíróság joggyakorlata nemcsak a nemzeti parlamentet vonja a törvényhozás fogalma alá, hanem a törvényhozási hatáskörökkel felruházott bármely intézményt,³⁷ a túlnyomóan reprezentatív hatáskörökkel rendelkező államfő esetében azonban korábban nem találta alkalmazhatónak a rendelkezést.³⁸ Valószínűleg ebből a megfontolásból hivatkoztak a kérelmezők az elnökség vonatkozásában kizárólag az általános diszkriminációtilalmat kimondó 12. jegyzőkönyvre, amely alapján a Bíróság a felsőházi választások esetében követett gondolatmentre hivatkozva állapította meg az egyezményesértést. Meg kell említeni, hogy a Bíróság a diszkrimináció fogalmának értelmezését illetően nem talált különbséget a 14. cikk esetében alkalmazottaktól, ugyanakkor egyes szerzők arra figyelmeztetnek, hogy továbbra is kérdés, hogy az általános diszkriminációtilalom esetében az államok eltérő mérlegelési jogkörrel rendelkeznek-e a belső jogrendszerükben előírt, jellegüknél fogva eltérő jogokat illetően. Például a jogszerű célokat illetően is ugyanolyan mozgásterük lesz-e, mint 14. cikk vonatkozásában.³⁹

³⁶ A 2000-ben elfogadott jegyzőkönyvet 2015 decemberéig a 47 ET-tagállamból mindössze 18 ratifikálta.

³⁷ Ilyen például az Európai Parlament, ld. a *Matthews c. Egyesült Királyság* ügyet (1999. február 18.), vagy – hatásköreiktől függően – bizonyos regionális testületek, ld. a *Federacion Nacionalista Canaria c. Spanyolország* (2001. június 1.), *Py c. Franciaország* (2005. január 11.) ügyeket.

³⁸ *Boskoski c. Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság* ügy.

³⁹ Bardutzky, Samo: The Strasbourg Court on the Dayton Convention. *European Constitutional Law Review*, 2010. 6. 329.

Záró gondolatok

A strasbourgi emberi jogi bíróság a nemzeti kisebbségek szabad választásokhoz való jogát illetően a szokásosnál is óvatosabban progresszív.⁴⁰ Az Emberi Jogok Európai Egyezményének a szabad választásokról szóló 1. kiegészítő jegyzőkönyvének 3. cikke – az Egyezmény egyéb rendelkezéseitől eltérően – alapvetően tevési kötelezettséget határoz meg az államok számára, amely azonban csak a „választások megtartására” vonatkozik. A Bíróság nem alakított ki a cikkben foglaltakat kifejtő, pozitív állami kötelezettségeket részletező joggyakorlatot, amely ebből kifolyólag – a véleménynyilvánítás vagy a gyülekezési és egyesülési szabadság területéhez viszonyítva – számottevően alacsonyabb védelmet biztosít a választások vonatkozásában. A Bíróság továbbra is következetesen tartja magát kiindulópontjához, miszerint nem avatkozik a részes államok választási rendszerének alakításába.

A választási részvételt korlátozó megoldások általában átjutnak a jogszerű cél szűrőjén. A tágra szabott arányossági kritérium, valamint a hátrányos megkülönböztetés vizsgálata során azonban a Bíróság a nemzeti kisebbségeket érintő ügyekben kijelölte az államok mozgásterének külső határát. Az Egyezmény ugyan nem kötelezi az államokat pozitív diszkrimináció alkalmazására választási rendszerük alakítását illetően, de a Bíróság következetesen elutasította a nemzeti kisebbségek aktív vagy passzív választójogának korlátozását, még azokban az esetben is, ha ez politikailag kényes, nehezen kivitelezhető alkotmányos módosításokkal járna. A nemzeti kisebbségek politikai képviseletét hátrányosan befolyásoló, aktuálpolitikai érdekeknek alárendelt jogalkalmazási gyakorlatot pedig megfelelő eljárási garanciákkal kell kivédeniük az államoknak.

⁴⁰ A kifejezést ld. Van Bossuyt, Anneleen: *Fit for Purpose or Faulty Design? Analysis of the Jurisprudence of the European Court of Human Rights and the European Court of Justice on the Legal Protection of Minorities*. In: European Centre for Minority Issues (ed.): JEMIE – Journal on ethnopolitics and minority issues in Europe, 2007. 5. Letöltés helye: http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/6185/ssoar-jemie-2007-iss_1-bossuyt-fit_for_purpose_or_faulty.pdf?sequence=1, letöltés ideje: 2015. 11.30.

ERDÉLY MAGYARSÁGA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Cseke Péter

Új erdélyi tájékozódás 1929-1930 fordulóján. Egy nemzedéki paradigmaváltás tanulságai¹

A Trianon utáni első évtized végére teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a romániai magyarság önerejéből nem tud változtatni kisebbségi helyzetén, sorsa jobbra fordításához pedig külső segítségre aligha számíthat. Az anyagi és erkölcsi romlást – amit a világgazdasági válság aztán ugyancsak felgyorsított – nem lehetett kizárólag külső okokkal magyarázni, csupán a főhatalom-változás számlájára írni. Az előzmények ugyanis mélyen benne gyökereztek az első világháború előtti évtizedek budapesti „Erdély-politikájában”. Ady, Benedek Elek, Kós Károly sorozatos vészjelzései – mint tudjuk – hatástalanoknak bizonyultak. Az ország-veszejtés után a kisebbségi megmaradás egyedüli lehetőségét a belső megújulás kínálta. Ady, Móricz, Szabó Dezső küzdelmei tudatosították bennük: ennek akkor is be kellett volna következnie a magyarság életében, ha Trianon nem kényszeríti ki.

A mérvadó, emblematis erdélyi személyiségek rendre felismerik: kisebbségi társadalmunk csak úgy őrizheti meg életképességét, ha átértékeli történelmi múltját, megváltoztatja gondolkodásmódját és életfelfogását, felméri erőforrásait, kiépíti és hatékonyan működteti a kisebbségi létszükségletekkel számoló intézményeket. Vagyis korszerű szemléleti alapon teremti újjá, teszi tartalmassá a maga életkereteit. Kós

¹ Elhangzott a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson Debrecenben (2006. augusztus 23-26.). A tanulmány az előadás szerkesztett változata.

Károly, Makkai Sándor, Krenner Miklós (Spectator), Jakabffy Elemér, Márton Áron, Jancsó Béla, László Dezső, Bíró Sándor, Venczel József gondolatmenetében közös vonás: nem bíznak sem a határrevízió ígéretében, sem a román parlamentben és a nemzetközi fórumokon folytatott sérelmi politika jogorvoslásában – a belső revízió primátusát hirdetik; azt tartják szem előtt, hogy ez a társadalom önszemléletében és önszerveződésében minél előbb igazodjék a kisebbségi helyzetből fakadó létkövetelményekhez.

Az erdélyi magyar értelmiségnevelés műhelyei

Bármennyire is öröndetes jelenség volt 1929/1930 táján a magyar hallgatók tömeges jelentkezése a kolozsvári egyetemen, a román nyelven megszerezhető szaktudományos képzés önmagában nem tette lehetővé az értelmiségi utánpótlás biztosítását. Ezt ismerte fel idejekorán a szegedi egyetemről 1928 nyarán hazatérő Jancsó Béla orvostanhallgató, aki már 1922/1923 fordulóján előkészítője volt – Balázs Ferencsel – a Tizenegyek néven ismert első erdélyi íronemzedék együttes fellépésének, és aki szegedi tanulmányévei alatt újjászervezte és eredményesen működtette az erdélyi diákok Bethlen Gábor Körét. Amerikából küldött leveleinek tanúsága szerint Tamási Áron jó ideig arra biztatta Jancsót, hogy indítson irodalmi lapot nemzedékük számára. Az Erdélyi Heli-kon megjelenése után azonban erre már nem volt szükség. Minthogy fogorvosi diplomájának a megszerzéséig évekig egyetemi hallgató volt maga is, és biztos anyagi háttérrel rendelkezett ahhoz, hogy vezető szerepet vállalhasson az ifjúsági közéletben – 1929 nyarán hozzalátott az erdélyi értelmiségnevelés kolozsvári műhelyének a megteremtéséhez, és 1930 januárjában László Dezsővel elindítja az Erdélyi Fiatalok mozgalmát és lapját. Szoros együttműködésben a Bethlen Gábor Körből kinövő – Buday György vezette – Szegedi Fiatalok tanyakutató és tanyasegítő mozgalmával, a Fábíán Dániel és József Attila eszmei irányítása idején szervezetileg is megújult – erdélyi, délvidéki, felvidéki értelmiségi fiatalokat tömörítő – budapesti Bartha Miklós Társasággal, a Balogh Edgár által szervezett felvidéki Sarlós mozgalommal.

Addigra már körvonalazódtak az első kisebbségi évtized legfontosabb tanulságai, amelyek nyilvánvalóvá tették az értelmiségi szerep felértékelődését. A háború és a repatriálás folytán ugyanis – Jancsó Béla egyetlen könyvéhez, az Irodalom és közélethez írt bevezető tanulmányában emlékeztetett rá Mikó Imre – tizenöt értelmiségi korosztály (a 20 évesektől a 35 évesekig) hullott ki a romániai magyarság életének folytonosságából. Ez azt jelentette, hogy a nemzedékváltás felgyorsult, a középiskolát frissen végzett ifjaknak kellett (volna) betölteniük azt az űrt, ami köztük és apái nemzedéke között tátongott. Mivel az iskola nem készítette fel ezekre a feladatokra őket, nélkülözhetetlenné vált a civil társadalmi szerveződések közreműködése a közösségi érdekű célkitűzések felismertetésében, a munkavégzéshez szükséges ismeretek elsajátíttatásában. „Ennek a feladatnak a tudatosításában és gyakorlati megvalósításában láttam hivatásomat” – írja később Jancsó önvallomásában. „Ezt a munkát végeztem a kolozsvári Székely Társaság főiskolás szakosztálya és a romániai új magyar nemzedék egyetlen független folyóirata, az Erdélyi Fiatalok kereteiben.”²

Az Erdélyi Fiatalok dokumentumkötetében³ már volt alkalmam bemutatni, hogy 1929-től kezdődően Jancsó Béla szociológiai (falukutató), közgazdasági, jogi, irodalmi, néprajzi, népművészeti, művészettörténeti stb. szemináriumokat működtetett a Székelyek Kolozsvári Társaságának székházában. Így lehetővé vált, hogy a korabeli erdélyi

² Idézi Mikó Imre In: Jancsó Béla irodalmi hagyatéka. In: Ugyanó: Irodalom és közélet. Kriterion Könyvkiadó: Bukarest, 1973. 16–17.

³ László Ferenc – Cseke Péter (szerk.): Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940). Kriterion Könyvkiadó: Bukarest, 1986/1990.

3 „A meglepő számmal növekedő magyar egyetemi hallgatóság, különösen az elmúlt két esztendőben, az erdélyi és magyarországi magyar politikai vezetők irányításával román államunk törekvéseivel szemben egyenesen ellenséges mozgalmat indított. A magyar egyetemi hallgatók megmozdulása jól szervezett merénylet nemzeti és állami egységünk ellen.” A kolozsvári román diákság és az erdélyi római katolikus státus problémája című memorandumból idézi László Dezső. In: Vádolnak, mert nem ismernek. Erdélyi Fiatalok, 1931. 8–10. 154–155.

4 Lásd László Dezső: Onisifor Ghibu professzor könyve és az Erdélyi Fiatalok. In: Ugyanó: A kisebbségi élet ajándékai. Publicisztikai írások, tanulmányok 1929–1940. Minerva: Kolozsvár, 1997. 30–37.

magyar szellemi olyan személyiségei szólhassanak az utánuk jövőkhöz – általában 100–120 fős hallgatósághoz –, mint Baráth Béla, Csűry Bálint, Dóczy Berde Amál, Dsida Jenő, Imre Lajos, Járosi Andor, Kelemen Lajos, Kiss Elek, Kós Károly, Roska Márton, Szász Ferenc, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Vásárhelyi János és mások. És minthogy az éppen időszerű gazdasági, társadalmi, művelődési kérdések megvitatásán túl Jancsó a szociológiai/szociográfiai felméréseket is szorgalmazta a kisebbségi társadalom korszerűbb önszerveződése érdekében, a falukutató és népművészeti pályázatok eredményét is itt hirdették ki – ugyancsak nagyszámú közönség előtt.

Az Erdélyi Fiatalok mozgalmát Jancsó Béla a felekezeti diák-egyesületek autonómiájára építette. Az 1921-ben megalakult református Ifjúsági Keresztyén Egyesület (a ma is működő IKE), az 1927-ben indult Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya (ERKNSZEFSZ) és az ugyancsak 1927-ben életre keltett unitárius Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Körének (DFEIK) tagjai továbbra is valláserkölcsei és hitelvi kérdésekkel foglalkoztak elsődlegesen, ám azok érdeklődésében, akik felvállalták a felekezetek feletti diák-önszerveződés programját, egyre inkább előtérbe kerültek a társadalomtudományi és társadalompolitikai kérdések is. A mozgalom fórumának a közleményeiből tudjuk, hogy például Dsida Jenő elnökségének kezdetén a szerkesztőség megállapodott a Katolikus Népszövetség ifjúsági szakosztályának vezetőségével csere-előadások tartásában.⁴ Az első előadást a református Jancsó Béla tartotta „az ifjúság válságáról” – Imre Lajos, Krenner Miklós (Spectator) és Makkai Sándor idevágó munkái alapján; az unitárius Mikó Imre joghallgató, az EF jogi szemináriumának vezetője a Szabó Dezső-ihletésű „új magyar ideológiáról” értekezett. A későbbi előadók a magyar ifjúság „világlátását”, az erdélyi magyar fiatalok létkérdéseit taglalták. Viszonzásképpen a szakosztály tagjai az EF irodalmi szemináriumában vállaltak előadá-

⁴ Az Erdélyi Fiatalok előadásai a Róm. Kath. Népszövetség Ifj. Szakosztályában. Erdélyi Fiatalok, 1931. I. 24.

sokat. Tóth Árpád költészetéről Dsida beszélt, Móricz Zsigmond jelentőségére Venczel József hívta fel a figyelmet.⁵

Nemzedékváltások – paradigmaváltások

A húszas/harmincas évek fordulóján jelentkező fiatal értelmiségi tömörülést 1929 *nemzedéke* néven tartja számon a szakirodalom. Ennek programját azok fogalmazták meg és vállalták fel, akik már kisebbségi helyzetben eszmélkedtek. Akiket Kósék 1921-es manifesztuma, a *Kiáltó szó* maradásra, a *Tizenegyek* mozgalma (1923) cselekvésre készítetett, a *Magyar fa sorsát* (1927) és a *Magunk revízióját* (1931) író Makkai Sándor, illetve az önrendelkezésen alapuló kisebbségi életstratégia megteremtéséért fáradhatatlanul harcoló Krenner Miklós (Spectator) pedig reális önismeretre nevelt. Az előttük járók küzdelmei és a maguk tapasztalatai alapján hamar felismerték, hogy a főhatalom-változás előtti nemzeti önszemlélet a megváltozott viszonyok közepette tarthatatlan. Keresték a magyarázatot arra, hogy az erdélyi magyarság miért és miként jutott kisebbségi helyzetbe, de múlt-faggatásuk nem rekedt meg ezen a szinten. A történelmi Erdély múltjából a kultúrák egymás mellett élésének és kölcsönhatásának „megtartó példáit” elevenítették fel, külföldi útjaikon pedig az európai kisebbségek, analóg helyzetet túlélt kis népek, nemzetrészek önszerveződési modelljeit tanulmányozták. Ezek alapján arra a felismerésre jutottak, hogy mindenekelőtt magát a korszellemet kell megváltoztatni ahhoz, hogy a nemzeti kisebbségek irányvesztettségű megszűnjék; hogy a kisebbségi helyzet ne értéksorvasztó kalodát jelenthessen, hanem épp ellenkezőleg: a sajátos értékek felmutatásának – mindenkit gazdagító – lehe-

⁵ Dr. Jancsó Elemér: Az Erdélyi Fiatalok Irodalmi Szeminárium. EF, 1931. 5–6. 107. – „Az Erdélyi Fiatalok Irodalmi Szemináriumát az a szükség szülte, hogy a középiskolák magyar irodalomtanításának hiányait a maga szerény eszközeivel igyekezzék pótolni a főiskolai hallgatók között. Céljaul tűzte ki előadások rendezését, amelyek feladata első-sorban nem irodalomtörténeti adatok nyújtása (bár ezt is szükségesnek tartja), hanem magának az irodalomnak a megszerettetése.”

tőségét. Nagyvilági tájékozottságuk révén „az egész látóhatárt” (Szabó Dezső) szemmel tartották, friss európai szellemi áramlatokba kapaszkodtak, és az első világháború után megújulást ígérő mozgalmak üzenetét egyetemes parancsként tételezték. Azzal a hittel és reménységgel láttak hozzá az erdélyi magyar szellemi élet korszerű formáinak a kimunkálásához, hogy a megújulás korparancsának nem vethetnek gátat a trianoni országhatárok.

A Tizenegyek és az Erdélyi Fiatalok tájékozódásában egyaránt elsődleges szerepet játszott a *gondolkodó* Ady, Móricz és Szabó Dezső eszmerendszere; vagyis: a társadalmi és nemzeti felelősségérzet; ezt erősítette fel az Erdélyből menekülők áradatával szembeforduló Kós Károly és Benedek Elek magatartásmodellje, akik rövidesen Makkai Sándor író-püspökkel alkottak triáoszt az új erdélyi építésben. A közéleti cselekvést vállaló közvetlen elődeik felismeréseivel összhangban tágabb összefüggésrendszerben gondolkodnak: új viszonyulási rendszert kell kialakítani az élet minden területén: irodalomban, tudományművelésben, nevelésben, gazdaság- és társadalom-szervezésben. Nem tévesztik szem elől, hogy az új helyzetben – határoktól függetlenül – a „nyelvileg, lelkileg, tradicionálisan és történelmien egységes nemzet” *újáteremtése* a követendő eszmény, végső soron pedig a *kor-szellem* megváltoztatása.

Időszerű célkitűzés ez ma is.

Mert bár a diktatórikus rendszerek összeomlottak, a kisebbségi helyzet továbbra is fennmaradt a Kárpát-medencében. Az európai egységesülés távlatában is releváns lehet, hogy a két világháború közötti gondokkal szembesülő fiatal erdélyi értelmiségi nemzedékek milyen folyamatokat próbáltak beindítani kisebbségi társadalmunk önszerveletében és önszerveződésében.

Az Erdélyi Fiatalok mozgalmának köszönhetően a helyzettudat egészséges működése nemcsak az elméleti érdeklődés határait tágította ki – a helyi autonómia-igények megfogalmazásától a trianoni ellentétet áthidalni hivatott „Duna-konföderációs” elgondolások újraértelmezéséig, a globalizációs jelenségek érzékeltetéséig és kritikai értékeléséig –, de a praxis irányában is hatott.

1929 nemzedékének közös programja

Az Erdélyi fiatalok folyóirat első számának szerkesztőségi írásában a meglepően pontos helyzetelemzés párosul a szubjektív hangú meggyőző erővel. Aligha tévedünk, ha ezt a dokumentumot tekintjük a második ifjúsági nemzedék közös kiáltványának.⁶ Amiként 1921-ben a Kiáltó szó, ez is a válsághelyzet kihívására született. Célja persze nem annyira átfogó, mint az 1921-es alternatívakeresés dokumentumáé, hiszen nem az egész romániai magyar entitáshoz szól, hanem annak egyik korosztályához, és azon belül is az értelmiségi ifjúsághoz – annak helyzet- és önazonosság-tudatra ébresztése érdekében. Ennek függvényében állít azonnali meg távlati feladatokat a kolozsvári, temesvári, bukaresti magyar főiskolások és egyetemi hallgatók elé.

Amikor ez a szöveg megszületik, „már nem” és „még nem” a menni vagy maradni dilemmája a tét, mint 1921-ben, illetve 1937-ben, a Makkai püspök távozása után kiobbant „Nem lehet”-vita idején. Hiszen 1929 nemzedékét azok próbálták összefogni, akik külföldi tanulmányutakon szerzett világlátással érkeztek haza, és vállaltak részt a kisebbségi életépítésben. Balázs Ferenc előbb angliai, majd amerikai ösztöndíjat szerez, hogy aztán saját költségén bejárja a kerek világot; Jancsó Béla pesti és kolozsvári egyetemi kísérletei után négy évet végzett Szegeden (1924–1928), hogy aztán Kolozsváron jusson fogorvosi diplomához 1933-ban; Jancsó Elemér az Eötvös Kollégiumban szerez doktori címet, majd két évig a Sorbonne-on folytat tanulmányokat (később Észak-Afrikába és Finnországba is eljut); László Dezső a kolozsvári református teológia elvégzése után egy évet tölt Glasgowban; Bányai László svájci, Bíró Sándor franciaországi tanulmányút (Sorbonne) után áll itthon munkába. Világlátásban, szaktudásban, élettapasztalatban jóval gazdagabbak voltak, mint a középiskolák padjaiból frissen egyetemre került – felekezeti és többnyire konzervatív szellemben nevelt – értelmiségi, kispolgári és falusi származású ifjak. Átfogó szellemi tájékozottságuk révén

⁶ Erdélyi fiatalok. Erdélyi Fiatalok, 1930. 1. 1–2. – Debreczeni László és dr. László Ferenc közlése szerint a programcikk szerzője Jancsó Béla, aki a fogalmazása véglegesítéséhez kikérte az alapító-főmunkatársak mindenikének a véleményét.

világosabban látták közösségük helyzetét, és megrendítő élményeik birtokában mélyebben átéreztek annak sorsát.

Nem meglepő ezek után, hogy a nemzedéki összefogást sürgető kiáltvány egyenesen a válsághelyzet elemzéséből indul ki:

„Fiatalok vagyunk: a világháború utáni kor fiatalsága. Akiknek az emberiség nagy kataklizmája csak közvetett gyermek-émlék volt, s akik az öntudatuk első csírázásával egybeeső történelmi változásba mintegy beleszülettünk. Beleszülettünk egy nyomasztó gyermek- és ifjúkor után, amely illúziókat, gyermeki gondatlanságot korán letörölt, s helyébe hamar megérezte a világ minden mai öntudatos, becsületes fiataljai elé meredő gigászi problémát: kiutat találni az emberiség legmélyebb és legáltalánosabb válságából, és megkeresni a káoszban egy becsületes, alkotó, mindenkinek termő munka lehetőségét.”⁷

Majd miután ebből a perspektívából rávilágít arra, hogy 1929/1930 fordulóján mit jelent erdélyinek és fiatal erdélyi magyarnak lenni, a helyzet tudat és az együttélés erkölcsi parancsai szellemében a következő feladatokat állítja a főiskolás ifjúság elé:

- a) *„Szembe kell nézniünk életünk problémáival, őszintén és szabadon, elfogultságoktól nem befolyásoltan, és csak lelkiismeretünk szavára hallgatva. És első feladatként meg kell teremtenünk az új erdélyi magyar generáció közös öntudatát, felekezeti és osztályellentétek felett, és az egymástól távol élő külön főiskolai csoportok között, hogy anyagi és szellemi problémáink megoldására ez az öntudat keressen és találjon megoldásokat.”*
- b) *„A kialakult ifjúsági öntudat további útja: olyan új erdélyi magyar gondolkozást, ideológiát teremteni, a közös érdek és közös lélek olyan öntudatát, amelyben minden dolgozó magyar megtalálja a maga helyét.”*
- c) *„És ezeken a problémákon túl és mellett: keresni akarjuk problémáink megértésének és megértetésének útját az együtt élő népek fiatalságával, kikkel közösen folyik a munka a főiskolák padjain, és közösen fog folyni az életünk, ha felismerjük közös problémáinkat, és fajunk emberi értékeinek elismertetése és más faj érté-*

⁷ Uo.

keinek tiszteletén keresztül segítsük elő az erdélyiség gondolatát: fajok találkozását az emberi értékek magaslatán.”⁸

Ezekből a programpontokból is világosan kitűnik: az Erdélyi Fiatalok törzsgárdája úgy próbálta megszervezni a kolozsvári, a bukaresti, a temesvári magyar diákeletet, hogy az modellértényességű lehessen a fiatal értelmiségiek számára azután is, hogy az életbe kiléptek. Következésképpen a mozgalom és a folyóirat dokumentumkötetét bevezető tanulmányomban magam is azt vizsgáltam, hogy:

- a) a diák-önszerveződés és az egyetemi szakképzést kiegészítő értelmiségnevelés kérdéseinek felkarolásával milyen eredményekre jutott az Erdélyi Fiatalok; az intézményteremtés előtérbe állításával milyen akadályokba ütközött;
- b) a nemzeti múlt revíziója, a romániai létviszonyok megismerése és a világnézeti tájékozódás miként vezetett nemzedéki szemléletváltáshoz, és ez miként szolgálta a kisebbségi élet demokratizálódását;
- c) az együttélés erkölcsi imperativusa miként vezetett a kisebbségi modus vivendi célképzeteinek a felismeréséhez, egy lehetséges kisebbségi életstratégia kidolgozásához a harmincas évek második felében, miután a főiskolás fórum átalakult az új erdélyi értelmiségi nemzedék folyóiratává.

Szellemi függetlenségük megőrzése érdekében mereven elzártak a politikai pártoktól, az ún. napi politikától. Anyagi támogatást senkitől sem fogadtak el: hazai és külföldi előfizetésekből próbálták biztosítani működésük feltételeit. Úgy gondolták – írta róluk Tamási a Vásárhelyi Találkozó előkészítésének időszakában –, hogy „a függetlenség és a féltve őrzött eszmekör az anyagiaknál nagyobb érték. Ez határozottan úgy is van, különösen egy fiatal és irányításra törekvő mozgalomnál. A cselekedetük helyes volt, csak hogy nem számoltak kellő mértékben azzal, hogy a függetlenségük megőrzése micsoda anyagi és jellembeli küzdelembe kerül. Sem azzal, hogy amiatt ellenük hangolódik a különböző érdekek és felfogások szerint beszervezkedett magyar vezető réteg: politikai párt, egyházi csoportok, sőt a tanulóifjúságnak

⁸ Uo.

érdekek szerint kialakult osztagai is. [...] Mindenekelőtt az a törekvésük ütközött nehézségekbe, hogy a társadalmi életben való jogait meg-szerezzék.”⁹

Tájékozódásukban meghatározó szerepet játszott, hogy 1) az itteni magyarság politikai érdekképviselésének nem sikerült elérnie az állam-hatalom és a kisebbségi nemzetközösség viszonyának megnyugtató ren-dezését; 2) nem jártak sikerrel a kisebbségi társadalom belső megszer-vezésére irányuló törekvések sem; 3) éppen ezért munkálkodásuknak *kritikai életszakaszában* ezeket a kérdéseket állították előtérbe: a) szí-gorú *múltkritika*: miért jutott kisebbségi helyzetbe az erdélyi magyar-ság?; b) a *nemzettudat revíziója*; c) a kisebbségi helyzetben is eligazítást nyújtó *eszményképek keresése*.

Minthogy az *építő életszakaszra* tudatosan készültek, tájéko-zásuknak ugyancsak lényeges eleme volt a romániai életkeret megis-merése, illetve a kisebbségi társadalom belső életének, adottságainak, értékdimenzióinak a tanulmányozása. Ezt követte aztán a harmincas évek derekától a *tudatos jövőépítés* követelményrendszerének a felállí-tása, olyan életstratégia kialakítása, amely felvállalja mind az *önvédelmi*, mind az *önépítési/önszerveződési* célkitűzéseket.

László Dezső így összegezte 1934-ben a kritikai életszakasz tanul-ságait:

„Makkai Sándor Ady-könyve megismertetett Ady modern kritikai magyarságával. Adytól egy lépést tettem, és próféciája általánosságaitól Szabó Dezső részletekre világító zsenijének fénykörébe jutottam. Tetszett nekem az az ember, aki a világháború után a legkritikaibb és legegyeteme-sebb magyarságot jelentette. Miután a jelenben megtaláltam az élő magyar-ság összes kérdéseinek reális és kritikai szemléletét, s megláttam, hogy ez a nemzetszemlélet még mindig idegen a ma élő, magukat igaznak tartó magyarok előtt, ennek a látásnak történelmi igazolást kerestem. Legelő-szőr Bethlen Gábor magyarságában láttam meg a ma kritikailag látók őseit, azután Széchenyi Istvánt vontam be ebbe a szellemi rokonságba. Mialatt Széchenyivel társalkodtam, felismertem, hogy az ő kétszáz évvel idősebb

⁹ Tamási Áron: Cselekvő erdélyi ifjúság. In: Ugyanó: *Tiszta beszéd*. Kriterion Könyvki-adó: Bukarest, 1981. 300–320.

*igazi rokona gróf Zrínyi Miklós, az író-hadvezér. De amíg eljutottam hozzá, egy kis kitérőt kellett tennem, [...] és [...] kimutattam, hogy a nagy liberális gondolkozású Eötvös, látási módjuk teljes ellentéte mellett is, milyen rokona a kritikában és az egyetemes magyar szemléletben Szabó Dezsőnek. A kitérő után most már egészen világos előttem a sor: Bethlen Gábor és Zrínyi Mik-lós a XVII., gróf Széchenyi István és báró Eötvös József a XIX., Ady és Szabó Dezső a XX. században minden különbözőségük ellenére is egy szellemi vonulatot jelentenek a magyarság életében.”*¹⁰

Mindegyikükről külön tanulmányt vagy könyvet írt László Dezső.

A Széchenyiről szólónak még kedvező volt a visszhangja, ám a Beth-len-, az Eötvös-, a Szabó Dezső- és Zrínyi-tanulmányt magába foglaló kötetet, az 1935-ben – ugyancsak az EF kiadásában – megjelent *A siető embert* már „rosszindulatú hallgatás” övezte. Az erdélyi magyarság köz-véleményét irányító/befolyásoló hivatalos politika nem akarta tudomásul venni – mutatott rá Vita Zsigmond az elhallgatás okaira –, hogy „itt egy új nemzedék új látása nyilatkozik meg, amely előítéletektől mentesen akarja megérteni nemzete múltját, és így új alapokra fektetni a jelenét”.¹¹

Ebben az összefüggésben ugyancsak figyelemreméltó, hogy az európai távlatú erdélyiség jegyében fellépő Tizenegyek mozgalma a későbbiek során mennyire meghatározónak bizonyult az újabb nemze-dékek feladatvállalásaiban, illetve a kisebbségi létszükségletekkel szá-moló intézményteremtésben. Az antológia terjesztési módszere adta például az ötletet az Erdélyi Szépmíves Céh megszervezéséhez (1924). Az antológiában még költőként szereplő Kemény János nevéhez fű-ződik az Erdélyi Helikon írói munkaközösség megalakítása (1926), amely két évvel később az azonos című irodalmi folyóirat kiadását is felvállalta. És még sok mindent, ami az irodalom intézményrendsze-rének folyamatos működtetéséhez nélkülözhetetlennek bizonyult. Az első erdélyi írónemzedék fellépését előkészítő Jancsó Béla 1930-ban életre kelti az értelmiségnevelés kolozsvári műhelyét, Demeter Bélával és Venczel Józseffel beindítja a kisebbségi létviszonyok megismerését

¹⁰ László Dezső: Reálisan látó nagy magyarok családfája. *Erdélyi Fiatalok*, 1934. 2. 37–39.

¹¹ Vita Zsigmond: A siető ember. *Erdélyi Fiatalok*, 1935. 2. 52–53.

célzó (falu)szociológiai kutatásokat, Balázs Ferencsel és Kacsó Sándorral együtt korszerű népművelési programot dolgoz ki, támogatja az általuk fémjelzett szövetkezeti mozgalom kiépítését. Az esszéíróként és irodalom-teoretikusként indult Jancsó Bélát a húszas évek végétől egyre inkább a kisebbségi létkérdések társadalom- és művelődéspolitikai vetületei foglalkoztatják, az erdélyi magyar szellemi élet modellváltásán fáradozik. Felfogásában az irodalomközpontúsággal való szükségszerű szakítás korántsem jelentette az irodalmi tudatszférára alábecsülését; ellenkezőleg: az önszervező kisebbségi társadalom valamennyi életfunkcióját „szemmel tartó” szintézisben kapta meg a maga semmi mással nem pótolható, fel nem cserélhető szerepét. Az említett nevek voltaképpen három – egymást követő – nemzedéki csoportosulás – Tizenegyek (1922–1923), EF (1930–1940), Hitel (1935; 1936–1944) – markáns megjelenítői. Mindeniknek megvolt a maga saját(os) programja, amelyet a kisebbségi létszükségletekkel összhangban alakított ki – a változó időnek és helyzetnek megfelelően más-más hangsúlyokkal. Ezek az – egymással párhuzamosan futó – törekvések a romániai magyarság első parlamentjének, a Vásárhelyi Találkozó (1937) előkészítésének időszakában erősödtek fel a leginkább. Főként azt követően, hogy a kisebbségi életprogramot a *Magunk revíziójában* (1931) a legpregnansabban megfogalmazó Makkai Sándor 1936-ban véglegesen áttelepszik Debrecenbe, és 1937 februárjában közzéteszi nagy vitát kiváltó *Nem lehet* című írását, amelyben a kisebbségi sors elviselhetetlenségét, emberhez méltatlan voltát teszi szóvá. A „kisebbségi létparadoxon” feloldására azonban már nem hagyott időt a Kárpát-medencei viszonyokat újra összevilágító történelem.

A mozgalom és a lap minden ügyében a *tulajdonjoggal rendelkező* alapító beltágok (számuk 15 volt) gyűlése döntött, szótöbbséggel. Működésük alapelveit *szervezeti szabályzatban* rögzítették (1931. július 13-án),¹² ezt egészítette ki később az 1931. december 16-án kelt *politikamentességi határozat*, amelyre a későbbi viták során gyakran történik

¹² Az Erdélyi Fiatalok szervezeti szabályzata. In: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. I. h. 148–151.

hivatkozás.¹³ Kizárólag az alapító-főmunkatársak hatáskörébe tartozott: a) az új beltágok felvétele (a fiatalítás érdekében 1933-ban 5 tulajdonjog nélküli főmunkatársat vettek fel); b) a fegyelmi ügyek megtárgyalása, tagok kizárása (1932-ben dr. Péterffy Jenőt, 1933-ban Demeter Jánost zárták ki fegyelmi vétség miatt); c) az EF négytagú szerkesztőbizottságának, felelős szerkesztőjének és szerkesztőjének megválasztása; d) a lap munkatervének a jóváhagyása; e) az EF átalakításának előkészítése; f) az anyagi háttér biztosítása (támogatást senkitől sem fogadtak el: hazai és külföldi előfizetésekből próbálták biztosítani működésük feltételeit).

Az alapítói összejöveteleknek jól előkészített programjuk volt; ezek olykor többnapos munkaértekezletnek számítottak. A gyűléseken felváltva vezették a jegyzőkönyvet, a határozatokról írásban értesítették a távollévőket. A szemináriumok vezetését (elnököt, titkárt) felerészben a szerkesztőbizottságból, felerészben a munkaközösség tagjaiból választották. A tagok javaslatai alapján összeállított évi munkaprogramot az alapítók gyűlése hagyta jóvá. Az elnökök havonta tájékoztatták a szerkesztőbizottságot az elvégzett munkáról. A faluszemináriumban, a népművészeti szemináriumban évente falukutatói kérdőíveket dolgoztak ki, ezek alapján kutatási pályázatokat hirdettek meg, és az Erdélyi Fiatalok Falufüzetei sorozatban megjelentették az arra érdemesített munkákat. Rendszeresen pályaválasztási tanácsadókat adtak közre, és minden tanév elején háromnapos konferenciákat rendeztek az elsőéves hallgatóknak. A lap belső és külső munkatársai száznál több előadást tartottak városokban és falvakban a kisebbségi társadalom égető kérdéseiről.

Nem véletlen, hogy az ifjúsági parlamentnek szánt Vásárhelyi Találkozó előkészítése idején Tamási Áron úgy értékelte az Erdélyi Fiatalok értelmiségnevelő műhelyét, mint olyan közösségi alakzatot, amely önkörében is a kisebbségi társadalom *belső demokráciájának* a letéteményese volt.¹⁴

¹³ Politikamentességi határozat. In: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. I. h. 165–167.

¹⁴ Tamási, 1981. Cselekvő erdélyi ifjúság, i.m. 300–320.

1929-es nemzedék paradigmaváltásának mérlege

Feladatunkat némiképp megkönnyíti, hogy az 1929-es nemzedék színrelépésének tízedik évfordulóján Jancsó Béla már vállalkozott a mérlegkészítésre. Tanulmánya gondolatmenetét követve mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy

- a) az értelmiségi ifúság körében az Erdélyi Fiatalok tudatosította a romániai létkeretbe való behelyezkedés és az itteni sorsvállalás feladatait; ennek elméleti vetületeit és gyakorlati követelményeit egyaránt megvilágította; vagyis olyan kérdésekre irányította a figyelmet, amelyek tanulmányozására a román nyelvű szakmai képzést nyújtó egyetemi és főiskolai oktatás eleve nem adott lehetőséget; ezek közül a legfontosabb a romániai valóság és ezen belül a magyar kisebbség társadalmi életének tudományos megismerése s főként „egy sajátos itteni életlátás és gondolkodásmód kialakítása”;
- b) mivel a kisebbségi élet belső szervezetlensége folytán nem akadt fórum, amelyik a romániai magyarság jövőformálásában fontos szerepet játszó értelmiség utánpótlásával foglalkozzék, az Erdélyi Fiatalok magára vállalta a pályaválasztás, a diáksegélyezés és elhelyezkedés rendszeres tanulmányozását és irányítását;
- c) a romániai valóság tudományos megismerése során az érdeklődést elsősorban a magyar és a vegyes lakosságú falvak helyzetének a feltárására összpontosították; ez nem csupán a mozgalom népi orientációjú eszmeiségével függött össze; abból a tényből indultak ki, hogy a munkásság már megteremtette a maga önálló szakmai és öntudatfejlesztő szervezeteit, a falu viszont a legelhanyagoltabb területe a romániai valóságnak, amelynek gazdasági és szellemi felemelése az értelmiségre vár. Ebben a vonatkozásban az Erdélyi Fiatalok kétségtelen érdeme, hogy a húszas években elkezdődött (főként felekezeti diákegyesületekben folyó) falukutatói kísérleteket egységesítette, és tervszerű mozgalmat indított „a falu tudományos tanulmányozása, e tanulmányozás eredményeinek feldolgozása és a gyakorlati falusegítés” céljából. Munkája intézményesítésére faluszeminá-

riumot létesített, hogy elméleti és gyakorlati képzésben részesítse az érdeklődőket. Kérdőíveket szerkesztett, három falupályázatot írt ki, a díjnyertes munkák kiadását is elkezdte a Falufüzetek sorozatban.¹⁵

- d) Bár az Erdélyi Fiatalok a társadalomtudományi műveltséget helyezte előtérbe, a népi tájékozódást fektette tudományos alapokra, ez nem jelenti azt, hogy a modern magyar irodalom korszerű tudat- és sorsformáló műveire ne hívta volna fel a figyelmet. Erre annál is inkább szükség mutatkozott, mivel az akkori középiskola jószerint konzervatív irodalmi nevelésben részesítette az ifjakat. Az irodalmi szeminárium beindítását – Jancsó Elemér 1930-as ankétja után – éppen az indokolta, hogy a társadalmi és nemzeti lelkiismeretet, felelősségérzetet megszólaltató művek ismertté válhassanak az ifúság körében. Ugyanezt a célt szolgálták később a középiskolát végzettek számára kiírt versenyek, a magyar nyelv és irodalom tanításának korszerűsítését célzó tanácskozások és az egyházakhoz intézett felhívások, nemkülönben a súlyos társadalmi és nemzeti kérdéseket felvető szociográfiai művek bemutatása a lap hasábjain.

Ezek után lássuk: mit mutat a mérleg másik oldala? A nagy nehézségek árán megteremtett ifúsági egység miért töredezett szét annyi épületes kezdeményezés után? Mivel nem számolt az Erdélyi Fiatalok törzsgárdája? Amennyire ígéretesen hangzott Jancsó Elemér bejelentése, hogy „minden megváltás csak önmagunkban rejlik”,¹⁶ épp annyira megdöbbentő ugyanakkor a folyóirat hasábjain olvasható „diagnózis” erről a nemzedékről.

¹⁵ Az EF Falufüzetei sorozatban az alábbi kiadványok láttak napvilágot: 1. Gyallay Pap Zsigmond: *A nép és az intelligencia*. Kv., 1931; 2. *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* (Szociográfiai kérdőív falumunkásoknak.) Összeállította: Demeter Béla. Kv., 1931; 3. Demeter Béla: *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok*. Kv., 1931; 4. Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kv., 1932. – Ugyancsak az EF kiadásában, de a sorozaton kívül jelent meg László Dezső két könyve (mindkettő a szerző anyagi fedezetével): 1. *Akarom: tisztán lássatok*. Kv., 1933; 2. *A siető ember*. Kv., 1935.

¹⁶ Jancsó Elemér: A régi és az új magyarság harca. *Erdélyi Fiatalok*, 1931. 4. 65–67.

Bíró Sándor már 1931-ben arra figyelmeztetett, hogy „*ezt a munkát [amit az EF elindított – Cs. P.] nem lehet úgy végezni, mint eddig: hogy az ifjúság kisebb része küzd, törekszik, birkózik a munka elvégzésével, hanem – mivel mindnyájan az életre készülünk – mindnyájunknak melléje kell állnunk, hogy ne legyen passzív, visszahúzódó vagy éppen ellenséges réteg. A főiskolás élet mai kollektív formái már elég szélesek arra, hogy minden dolgozni akaró, becsületes szándékú magyar főiskolást befogadjanak; de eredményt csak úgy érhetünk el, ha senki sem vonja ki magát...*”¹⁷ Ugyanezt hangsúlyozza egy évvel később Jancsó Béla is, rámutatván arra, hogy „*nem egyesek jó- vagy rosszhiszemű érvényesülésének problémája a mi ifjúsági életünk, hanem az egész erdélyi magyarság regenerálódásának problémája, amelynek éppen ezért minden magyar főiskolásra szüksége van.*”¹⁸ Minthogy az 1200 magyar főiskolai hallgató közül mindössze 26 végzett 1932 nyarán falumunkát, ebből Jancsó arra a következtetésre jut, hogy a minimális munkát sem végezték el, holott a falumunkának „*tömegesnek kell lennie, hogy érvényes lehessen*”.¹⁹ Ekkor azonban már a faluszeminárium vezetői sem végzik el a „minimális munkát”: Venczel József csak névlegesen titkár, Demeter Béla elnök pedig – saját könyvének sajtó alá rendezése után – lényegében névleges főmunkatárs. Amint-hogy az is tény: a lap elismert szociológusára, Mikó Imrére sem lehetett számítani a falumunka további irányításában, lévén, hogy az OMP bukaresti irodájában vállalt titkári állást. Nem csoda, hogy 1933 őszén Jancsó Béla kétségbeesetten teszi fel a kérdést: „*Lehet-e így falumunkát végezni? Még elméletit sem. [...] Felelőtlenül félreállunk, s a nemtörődöm-ség boldog semmittevésének adjuk át magunkat. Falvaink pedig betegen, dermedten magukra hagyatva állanak. A tüdővész, a vérhaj gazdag aratást végez bennük. A felvilágosítás hiányából fakadó tudatlanság, elmaradottság sűrű ködként üli meg végső bátyáinkat, mintha örök sötétségre lennének elátkozva. Mi pedig, új, fiatal Pató Pálok, lelkiismeret-furdalás nélkül tespedünk kényelmünk mocsarában. Ennek a tunyaságnak mi is, az*

¹⁷ Bíró Sándor: Lehetünk-e urai jövőnknek? *Erdélyi Fiatalok*, 1931. 7.126–128.

¹⁸ Jancsó Béla: Főiskolás kérdések egysége. *Erdélyi Fiatalok*, 1932. 3–4. 41–46.

¹⁹ Ugyanő: Minden fiatal teljesítse kötelességét! *Erdélyi Fiatalok*, 1932. 5. 65–67.

erdélyi magyarság is keservesen megadja az árát...”²⁰ Jancsó kifakadását az váltotta ki, hogy bár a szerkesztőség a faluszeminárium vezetősége helyett 1933 nyarára is kidolgozott egy falutanulmányozási kérdőívet, s azt kinyomtatta és kiosztotta kétszáz példányban, mégis mindössze öten (!) láttak munkához.

Hosszasabban időztünk e „látleteknél”, hogy az Erdélyi Fiatalok törzsgárdájának erkölcsi-etikai felfogását is érzékeltethessük. Erejét meghaladó feladatra vállalkozott volna indulásakor? Mindenesetre keservesen kellett megtapasztalnia, hogy az erkölcsi tökéletesedés meghirdetése önmagában nem vezet eredményre. Különösen egy olyan kisebbségi társadalomban, amelynek morális gyengeségei a világgazdasági válság idején még inkább kiütköztek. Szembe kellett néznie azzal, hogy a nemzedéki öntudatosodás társadalmi és nemzeti megújódást ígérő folyamata nem hatotta át a virtuális közösség egészét; másrészt látnia kellett azt is, hogy ez a folyamat nem függetleníthető a társadalom egészében végbemenő változásoktól.

A Jancsó Béla által szervezett ifjúsági mozgalom fellépésekor egy-séges volt abban, hogy szembefordult a retrográdnak minősített társadalmi erőkkal; hogy nem fogadta el az apák nemzedékének – az adott helyzetben inadekvátnak bizonyuló – világszemléletét és magatartás-modelljét. De amikor maga kezdte keresni a válságból kivezető út alternatíváit – és ennek volt a fóruma a világnézeti pluralizmust hirdető és a kisebbségi élet demokratikus megszervezéséért küzdő Erdélyi Fiatalok –, akkor a közös eszmények nevében fellépő értelmiségi ifjak útja szükségszerűen szétválik. A leghamarabb a katolikus diákegyesületekben nevelkedett ifjak találják meg a maguk világnézetét a szociális küldetést vállaló neokatolicizmusban; ezzel a mozgalom által egységesített falukutatás is újból szétforgácsolódik felekezeti keretekre. A marxizmus felé tájékozódó fiatalok a baloldali radikalizmus megerősödése és átmeneti győzelmei idején osztályharcos alapon elégedetlenek az Erdélyi Fiatalok törzsgárdájának a központi kérdések megoldására irányuló törekvéseivel, és felzárkóznak a társadalom forradalmi átalakítását sürgető ideológia képviselőihez.

²⁰ Ugyanő: Szégyen! *Erdélyi Fiatalok*, 1933. III., a hátsó borító belső oldalán.

A mozgalom megmaradt és hamarosan kiegészített törzsgárdája azonban továbbra sem az osztályellentétekben látja az adott helyzet alapvető ellentmondását. A határvonalat a demokrácia igénylői és annak ellenzői között vonja meg. A romániai magyarság parlamentjének ígérkező Vásárhelyi Találkozó előkészítése idején pedig megpróbálja színvallásra bírni a tőle jobbra, illetve balra elhelyezkedő ifjúsági erőket az együttműködés alapelveit illetően. Miután kísérletük kudarcba fulladt, a továbbiakban az 1937. szeptember 22-én nyilvánosságra hozott alapállásukhoz tartják magukat:

„Szellemi életünk egészséges továbbfejlődésére szükséges: 1. az egység. Ez azonban nem alapulhat sem megtévesztésen, sem jelszavakon. Az egység organikus lelki alapja a nemzeti érzésből kifejlődő öntudat, társadalmi alapja a nép. 2. Ezt az egységet szellemi életünkben az erők tervszerű együttműködésének alapján kell kiépíteni. 3. Ez az együttműködés a már kialakult csoportok önmagukon belül tisztázott programja alapján alkotmányosan és szerves fokozottsággal fejleszthető csak ki. [...] Véleményünk szerint nem új mozgalom keretére, hanem az eddigi szétszórt akciók tervszerű összekapcsolására van szükség. Éppen ezért: ragaszkodunk az egyéni akciókkal szemben az alkotmányos kialakítási módhoz; ragaszkodunk az olyan megoldáshoz, mely szellemi erőink együttműködését mozditja elő; ragaszkodunk a nemzeti alap félreértés nélküli kinyilatkoztatásához és az aszerinti gyakorlati magatartáshoz, mert nem látjuk időszerűnek, sőt az ügyre nézve súlyosan veszélyesnek tartjuk olyanoknak akár egyénileg, akár csoportosan való bevonását, akik nem állanak nemzeti alapon, és azt ma csak taktikailag hangoztatják.”²¹

²¹ Ugyanó: Az Erdélyi Fiatalok szerkesztőségének válasza a Vásárhelyi Találkozó előkészítő bizottságának nyilatkozatára. *Erdélyi Fiatalok*, 1937. 3. 15–18.

KÖNYVISMERTETŐ

Bakk Miklós

Sorok Bodó Barna *Civil szerepek – civil szereplők* című könyve elé

Bodó Barna *Civil szerepek – civil szereplők* című kötetét cselekvő írók alkotják. A szerző több mint egy évtizede az erdélyi civil élet, civil összefogás meghatározó szervezője. Elnöke a Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetségének, és jelentős civil menedzsment tapasztalatot halmozott fel a temesvári Szórvány Alapítvány és a kolozsvári Politeia Társaság elnökeként is.

Ebből a nézőpontból születtek az itt közzétett írásai, amelyek egyszerre alkalmi írások, és elmélyült reflexiók. Bodó Barna *értelmezve szervezte* a civil szférát: „csinálta” azt – vagyis részt vett az önszerveződési formák és célok kialakításában –, és közben folyamatosan „beszélt” is róla: elméleti és gyakorlati szempontok figyelembe vételével értelmezte, mi az a civil társadalom *hic et nunc*, miközben folyamatosan jelen volt, aktív alakítója volt a civil mozgalomnak.

A *Civil szerepek – civil szereplők* huszonhárom írást tartalmaz a civil társadalomról, amelyek másfél évtizedet fognak át, 1999-től 2014-ig. Az írások részben alkalmi írások, konferencia megnyitókra, a civil mozgalom fontosabb önépítkezési momentumaira, sajtóviták indítására fogalmazódtak meg, olykor közpolitikai vitaanyagként is fontosak voltak. Ugyanakkor a kötet tartalmaz szakmai konferenciákon bemutatott tanulmányokat és elemzéseket. Túl az egyes írások konkrét intención és alkalmi szerepén, együttesük egyfajta átfogó *értelmezésként* is olvasható.

Az átfogó értelmezés egyik kiindulópontja alighanem Trianon. Trianon akkor következett be, amikor a modernizáló magyar állam intézményileg is megalapozott nemzetépítése (a nyugati szakirodalom

nation-building-je) épp csúcsrajáratott volt. A XX. század elejére alakult ki a nemzeti közgondolkodás, ekkorra váltak igazán közössé a magyar állam szimbolikus javai minden magyar számára, ekkorra váltak hatékonyvá a „magyarnak lenni” közhelyei stb. Trianon ezt szakította meg, és ezért a dualizmus magyar államának nemzetépítő szerepét Erdélyben is a civil társadalomnak kellett átvennie. Az erdélyi magyar civil társadalom tehát a félbeszakadt nemzetépítés torzója, pótléka és *felemás folytatója*.

Ebből következik, hogy Erdélyben a civil társadalomnak át kellett vennie olyan szerepeket is, amelyeket korábban inkább az állam látott el. Bodó Barna kötetében – például – két írás is foglalkozik a „civil tudomány” szerepével. Ma már tudjuk, sikeres tudományfejlesztés csakis az állam segítségével történhet. A Trianon utáni erdélyi magyarság számára azonban a civil társadalom maradt a tudományosság fő fenntartójának az állam helyett. A történeti példák ismertek, kezdve az Erdélyi Múzeum Egyesülettől. A *Civil tudomány – szórványkutatás* című, 1999-es cikkében a szerző azonban arra is utal, hogy nem csupán a tudományos intézmények fenntartása civil feladat, hanem a tudomány „tematizálása”, azaz a korábban láthatatlan vagy jelentéktelenebbnek tekintettek feladatok kitalálása is. Ekként került előtérbe a szórványkutatás.

Említett példánk azonban csak az egyik olyan feladat, amelyre a „civilség” Erdélyben ítéltetett. A civil társadalom nem csak a történelem folytatója, hanem a jelen újíója is. És Bodó Barna kötete ezt is szem előtt tartja.

Kovács Kinga

Erdélyi Magyar Civil Évkönyv 2014

2014-ben immár második alkalommal jelent meg Kolozsváron az *Erdélyi Magyar Civil Évkönyv*. A kötet a Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége gondozásában jelent meg, a temesvári Gordian kiadónál. Szerkesztője Bodó Barna, társszerkesztője Székely Tünde. Mindketten szerzőként is hozzájárultak a kötet megjelenéséhez: Bodó Barna egy bevezető szöveggel, illetve a *Te mit választanál? Az eseménynaptár mint kulturális eszköz* című elemzéssel, Székely Tünde pedig *Kisebbségi civil társadalom* című szövegével.

Szerkezetileg a kötetet négy részre lehetne osztani. Elsőként Bodó Barna *Civil dolgaink* című bevezető szövegét olvashatjuk, amely röviden vázolja a civil szféra jelenlegi helyzetét, illetve röviden ismerteti az évkönyvet. Megtudhatjuk, hogy a kötetbe már kész munkákat válogattak be: fiatal erdélyi, felvidéki, délvidéki és kárpátaljai kutatók tollából származó szövegeket. Már a bevezető első soraiban meghatározásra kerülnek a civil szféra jellemzői: „A civil szféra jellemzői közismerten az önálló közösségi »ügyintézés«, a közéleti aktivitás, a közösségépítés és közösségi reakció. Mindez egy sajátosan értelmezett önkifejezés, a közösségi »tenni akarás« jegyében.” A szerző meglátása szerint többet kellene tudni a civil szféráról, illetve jobban kellene az itt végbemenő eseményekre figyelni.

Székely Tünde *Kisebbségi civil társadalom* című munkája indítja a tanulmányok sorát. Ahogyan azt a szerző is megjegyzi, az írás egy nagyobb tanulmányból való részlet. A szöveg a multikulturalizmust igyekszik bemutatni, illetve arra világít rá, hogy a romániai és szlovákiai nemzetállami logika következtében ez nem alkalmas keret az itt élő kisebbségi magyar civil társadalom vizsgálatára.

Varga Orsolya *A szubszidiaritás elve XIII. Leo pápától az Európai Unióig* című tanulmánya a címben szereplő elv kialakulásának történetét, illetve az alkalmazási területek sokféleségét mutatja be konkrét romániai vonatkozásokban.

Máthé Réka Zsuzsanna *Honnan ered a bizalom?* című munkájával a társadalmi tőkét mint a bizalom kiépítésében nagy szerepet játszó tényezőt vizsgálja, megemlítve az is, hogy „empirikus kutatások bizonyítják, hogy a társadalmi tőke és a kormányzati teljesítmény összefüggnek.” Feltételezése szerint a civil szféra jelentős szerepet játszik a társadalmi tőke erősítésében.

Veress Nóra-Csilla egy Kuti Éva-idézzel indítja tanulmányát, amely valójában egy korábbi TDK-dolgozat első közlése. Az idézet a következő: „Meg kellene próbálni közös nyelvet találni, egymás szempontjait / megérteni [...] és a szóba jöhető kompromisszumokat megkeresni. / Ez nagyon, majdnem lehetetlenül nehéz.” Az idézet tökéletesen összhangban van a szöveg címével (*Civil-önkormányzati együttműködés*), illetve tartalmával. A kutatás rámutat arra, hogy, szerencsére van példaértékű, mindkét fél számára egyaránt kedvező együttműködés is a civil szféra és a helyi önkormányzatok között, viszont sajnálatos módon Kolozsvár nincsen egyértelműen ebben a szerencsés helyzetben.

Pápay Boróka az *Állami forráselosztás a romániai magyar nonprofit szektorban* címen az elmúlt években a Communitas és a Szülőföld Alapítvány által szétosztott támogatásokat vizsgálja. Azért esett a választás éppen erre a két alapítványra, mert ezek kimondottan az erdélyi magyar non-profit szféra támogatását vállalják fel. A mellékletben a szerző felünteti a két alapítvány által 2007-2010 közötti időszakban odaítélt támogatásokat.

Borzási Sarolta *Lobby es kutatása* címen az amerikai és az európai lobbikultúrát igyekszik bemutatni, illetve azt, hogy hogyan állnak hozzá a lobby kérdéséhez az erdélyi magyarság különböző szféráinak képviselői.

Tokár Géza a felvidéki *Kerekasztalról*, mint érdekérvényesítő platformról ír *Civil érdekérvényesítési lehetőségek Szlovákiában* című írásában. A *Kerekasztal* tagszervezetei havonta üléseznek, munkájukat szakmai bizottságok segítik elő.

Ricz András *Vajdasági civil szervezetek és az Európai Unió programok* munkája egy átfogó kutatás része, amely az IPA (az EU előcsatlakozási eszköze) határon átvelő projektek eredményét vizsgálja a Vajdaság fejlődése szempontjából. A szerző a magyar, román és horvát határon átvelő programokat vizsgálja.

Bayerné Sipos Mónika *Civil szervezetek a magyarság szolgálatában* címmel az ukrainai kisebbségi civil szervezetekről ír. Érdekesnek bizonyul, hogy: „Civil szervezetek Ukrajnában már a szovjet időszakban voltak, igaz, szerepük nem volt jelentős. Az állam felügyelete alatt tevékenykedtek, »ellenzéki« politikai nézeteket nem nyilváníthattak ki és nem is támogathattak, tevékenységük főként a kultúra és ökológia területére koncentrálódott.” A szerző meglátása szerint a Szovjetunió felbomlása után érdekvédelmi szövetségek keletkeztek, amelyek civil szervezetekké alakultak át. Törvénymódosítások és a hatalmi erőviszonyok változása következtében ezek a szervezetek politikai szerepet is vállaltak, egyesek politikai párttá szerveződtek át.

Bodó Barna második, kötetben szereplő szövege az eseménynaptárt, mint kulturális eszközt tárgyalja. A szerző arra mutat rá, hogy az eseménynaptár gyakorlati szempontból a szervezői oldalnak fontos, hiszen a konkurens kínálattal való ütközését igyekszik megelőzni. A szerző viszont folytatja a gondolatok sorát azzal a kérdéskörrel, hogy az eseménynaptár mit nyújt a résztvevői oldalnak. A következő kérdéseket fogalmazza meg: *A naptár mennyire fontos egy közösség számára? Mennyire reprezentatív és mennyire átfogó? Mennyire pontos és naprakész? Mennyire hasznos?*

A kötet egy összeállítással zárul, a 2014-es év kulturális eseményei elevenednek fel a sajtó tükrében. Az összeállítás Nagy Ákos munkája. Az események szervezői, a rendezvények neve, dátuma, illetve az idézett cikk címe szerepel a listában.

A kötet számos kérdést világít meg, vannak témák, amik szorosan kapcsolhatók egymáshoz, vannak, amelyek csak közvetve, de abban mindegyik tanulmány közös, hogy igyekszik a civil szféra valamely aspektusát megvilágítani.

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Ada-Kaleh, egy letűnt al-dunai színfolt kinyíló emlékezete

Blasen, Philippe Henri: *Mustafa Bego, türkischer Nargileh-Raucher und ungarischer Nationalheld. Nationale Aneignung und internationale Vermarktung der Insel Ada-Kaleh.* = *Spiegelungen.* 9. Jg. 2014. No. 2. 7-29. p.

Ellensohn, Christian: *Die Erfahrung des Orients: Tourismus auf der gefluteten Donauinsel „Ada-Kaleh“ (I: 1878-1918, II: 1919-1968) = Regard sur l'Est, 2014*

Ivan, Aida: *Die Insel des Traumes und des Vergessens.* = *Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien,* 16. Juli 2013.

Thorpe, Nick: *An oasis on the Danube: Ada-Kaleh.* = *Hungarian Review.* 6. Vol. 2011. No. 4.

Balla Tibor: *Ada Kaleh szigete osztrák-magyar fennhatóság alatt – 1878-1918.* = *Hadtörténeti Közlemények.* 1999. 1. sz. 21-52. p.

Magyar nyelvterületen főképp Az aranyember című Jókai-regény „Senki szigetét”-vel (tévesen) összekapcsolt, a Vaskapu I. vízierőmű építése során (1970 körül) víz alá került Ada-Kaleh (Ada-Kále) emléke a maga Kelet-Európa 20. század végi újrarendeződése óta kitörni látszik abból az elzártágból, amelyben a jugoszláv felségterülettel szembenező (kockázatos menekülésre hívó) román Duna-oldalnak a második világháború után hosszú ideig része volt. A felelevenedést a szigettel Trianon előtt kijelölt hármast (magyar, szerb, román) határtalálkozás révén történetileg érintett kultúrák hagyományébresztése táplálja. Nem egyszer még élő elszármazottak nyilatkoznak meg a kutatók vagy – internetes jelentkezéssel – a széles közönség előtt.

*

Az Orsova városa alatt néhány kilométerre elhelyezkedő, annak szoros vonzasköréhez tartozott alig egy négyzetkilométernyi kiterjedésű,

török elnevezése szerinti „erőd-sziget” más-más neveken legkésőbb a késő római kor óta ismert, Magyarország részeként a Hunyadiak igtatják be a határvédelmi láncba, amely hosszú távon nem tartóztathatja fel a törököt. A sziget politikai története azonban inkább csak a 17. és 18. századvég között folyó osztrák-török katonai küzdelmek óta követhető nyomon. Ada-Kaleh a harcok során többször gazdát cserél, végül – a Duna-vonal semlegességét, a sziget területen kívülségét megőrizve – oszmán fennhatóság alatt marad mindaddig, amíg (Bosznia-Hercegovinához hasonlóan) osztrák-magyar megszállás alá nem kerül az orosz-török háborút követő 1878-as berlini kongresszus jóváhagyásával. A megszállási időszakról, melynek során az első balkáni háború után, 1913-ban Magyarország színeiben Krassó-Szörény vármegye a szigetet Új-Orsova néven annektálja, korábban a *Hadtörténeti Közlemények* adott aktuális részletkutatás talaján álló beszámolót. A tanulmány a napi életviszonyokra is kitekintve érdekesítően sorolja a szigetparancsnok és a funkciójában meghagyott török előjáró (mudír) között elmaradhatatlan szerepköri vagy az adminisztrációt érintő súrlódások eseteit, jellemzi az akkor 5-600, zömmel török ajkú dohány- és gyümölcstermesztő szigetlakó helyzetét, külső kapcsolataikat (Rusze, Várna, Isztambul) érintően is. Kis közösségük 1878 után természetesen a magyarországi Délvidék magyar, sváb, román, szerb világához kerül közel. Adó- és vámmentesség és egyéb kiváltságok segítik a lakosság előmenetelét. A török, de legalábbis muzulmán hitű etnikai exklávé mint az orientális délkelet előhírnöke („Kis-Törökország” stb.), már jóval korábban felkelti az európai utazók érdeklődését, de az idegenforgalom – a partközeli Herkulesfürdővel párban – és vonzatában a helyi kereskedelem csak az osztrák-magyar időszakban kezd átfogó méretekben kibontakozni. A századforduló tájékán a korabeli magyar útikönyvek is kötelezően említik a látnivalók sorában. Vezért tanulmányunk hosszabban Edmund von Berg szász királyi erdőtanácsos 1860-ban kiadott útirajzából idéz, de több tucat hasonlóan is tud, a későbbi magyar útikönyvek közül pedig hat címet is felsorol. Kúnos Ignác, a jeles hazai turkológus gyűjtései során útba ejti a szigetet (*Ada-kálei török népdalok*, 1906; német nyelven: 1907; *Ada-kále mesekertje*, 1923). 1896-ban, a millenniumi ünnepségek évében

avatják a közelben a Vaskapu Széchenyi régi tervei nyomán megépített hajózó csatornáját. Nehezebb idő szakad a szigetre 1914/18 között a szerb oldalról fenyegető támadással, majd a román hadba lépéssel, amely az Al-Dunát meglehetősen közelről éri.

Ada-Kaleh a világháborút lezáró rendezés során Románia birtokába kerül (a románok akkor már az alakuló Jugoszláv Királysággal álltak versenyben), szervesen betagozódik az új közigazgatásba. Közösségének javára egy, helyből kinőtt sikeres üzletember, Ali Kadri hathatós közreműködésével létrejön a sziget kisüzemekre támaszkodó helyi ipara (messze híre kelt a „cigarettagyárnak”), meghonosodnak a civilizáció áldásai, állandósul az idegenforgalom. A lakossága kiegészül román jövevényekkel és üdülési céllal betelepülő idénylakókkal, s már az 1000 főt eléri. A szigetet klimatikus gyógyhellyé is nyilvánítják. 1931-ben Románia uralkodója érdemesíti látogatására. Ahmet Ali (másutt: Ali Ahmed), a sziget imámja előáll román nyelvű, máig alpműnek tekintett monográfiájával (*Monografia Insulei Ada-Kaleh*, 1934). Magyar vonatkozás az 1920-as évekből: Bicsérdy Béla vegetáriánus telepe, melyet több éven keresztül tart itt fent. A második világháborút követően a kommunista rendszabályozás a szigetlakókat sem kíméli; egyeseknek (mint Kadrinak is) esetleg sikerül előre kívül kerülniük a határon. Az idegenforgalom megszűnik, legfeljebb dolgozói kollektívák „jutalomútjai” vagy állami protokoll-látogatások vezetnek el ideig. A Jugoszláviával közös gátépítést megelőző kiürítés során (bár a sziget tárgyi-emberi létezését egészében tervezik a folyó egy másik, Turnu Severinnél található szigetére, a Șimian szigetre „átemelni”) a török családok áttelepülhetnek Törökországba vagy a Romániához tartozó, török kisebbség által is lakott Dobrudzsába. (A Romániában tárgyaló Demirel török miniszterelnök 1967-ben – talán a telepítési tervekkel összefüggésben – még megismerkedik a szigettel.) A kiköltözőknek csalódniuk kell a hathatós támogatásukra tett ígéretekben. Șimianra végül a történeti építmények, berendezések egyes darabjait viszik át, de hamar elhal a kőtárszerű emlékparkra vonatkozó elképzelés is. Az építkezés folyamatát annak táji és emberi következményeivel egyetemben (a szigettel együtt az egyetlen parti kapcsolat, Orsova óvárosa is) a román hatóságok dokumentumfilmen örökíttetik meg.

*

A *Spiegelungen* című müncheni folyóirat luxemburgi kutató által jegyzett közleményének fő témája: a világosi fegyverletétel után Orsovából menekülő Kossuth Ada-Kaleh szigetén át vezető dunai átkelésének legendája, melynek keletkezéstörténete ismeretlen. A legenda mindenestre bizonyos Musztafa Begó tizedes alakja köré összpontosul. Személye a magyarországi millenniumi kiállítás albumában (*Az ezeréves Magyarország és a millenniumi kiállítás*, 1896) közzölt fényképe nyomán válik ismertté. A felvétel a szigeti bazár háttére előtt ábrázolja – olyan szöveg kíséretében (négy nyelven), ami szerint ő az a büszkén emlékező szigetlakó, aki az emigrációba induló Kossuth-ot annak idején az orsovai partról titokban a szigetre, azaz oszmán fennhatóság alá mentette. A történet folytatódik 1902-ben, Kossuth születési centenáriumának ünnepségei során. Ezúttal a sajtót járja körbe talán egyazon felvétel – a következő, sorokba tördelt képszöveggel: „Bego Mustafa/ Ada Kaleh/ KOSSUTH LAJOS megmentője/ 1849-ben átvitte csónakon Viddinbe”, alatta az ismert, idős kori, fehér szakállas, ősz Kossuth-fej ovális keretbe foglalt miniatúrájával. A szöveg a *Budapesti Hírlap* egy 1901-ben közzölt interjújára látszik visszamenni. Begó ebben, időpont megnevezése nélkül, előadja: három tagú társaságot vitt át Orsováról a sziget-parancsnok elé, egyikük „egy ládát szorongatott a hóna alatt”, melyet megőrzésre át akartak volt adni a parancsnoknak, de nem volt szerencsájük, miután az ismeretlenek nem kívánták elárulni, mi van benne. Erre visszavítették magukat Orsovára, várakoztatták őt ott egy órát, majd utána Vidinbe kérték a további utat. Begó „később megtudta” nem csak azt, hogy a ládában a magyar korona lapult (amit azután sebtében a part közelében elástak?!), hanem azt is, hogy három utasából az egyik, aki az út végén „néhány arannyal és ezer forintnyi Kossuth-bankóval” kifizette, maga Kossuth lett volna. A történet lényege rövidebben, miszerint az emigrációjába induló Kossuth-tal ő „vezett át a törökökhöz”, napvilágot látott 1902-ben egy francia lapinterjú keretében is. Ezt követően a világháborúig a legkülönbözőbb hazai és európai lapok, magazinok al-dunai beszámolóinak visszatérő eleme Begó Musztafa említése, Kossuth-történetével egyetemben. Áll ez például az akkor még Orsovában élő, később

Bécsben ismertté vált német nyelvű író-újságíró Otto Alscher a *Temesvarer Zeitung*ban 1905 folyamán közölt Ada-Kaleh vonatkozású tárcájára. De még Ahmet Ali említett monográfiájában is (*Monografia Insulei Ada-Kaleh*), bár csak röviden, előkerül a téma, s 70 év multán visszanyúl erre az orsovai Constantin Juan-Petroi hasonló, újabb vállalkozása (*Ada-Kaleh – Monografia unei insule scufundate [...]*, 2005), melyben helyt ad Begó fent idézett elbeszélésének is. – Begó történetének valóságtartalma az egykorú nyilvánosságot nem foglalkoztatta, a megszólalót pedig, legalább Magyarországon, az utókor hamarosan mégis elfeledte. Kossuth 1880/82 között kiadott „Irataim az emigrációból” a menekülés részleteire ugyan nem térnek ki. De korábban, mint német tanulmányunk láttatja, Szöllőssy Ferencnél (*Kossuth és a magyar emigráció török földön*, 1870) szerepel utalás arra, hogy a kormányzó merrefelé, mely ponton is hagyta volt el az országot társaival. Szöllőssy a jóval távolabb fekvő Ocserovát (Orciorova) említi, míg a szigetet illetően előadása szerint csak a parton, a sziget magasságában, s csak a parancsnok emberével tárgyaltak, aki kiáltozásukra átevezett hozzájuk, majd kérésüket megjáratván tolmácsolta az üzenetet: a parancsnok a szerb-török határzár, egyszersmind a vízi út különleges veszélyei okán átkelésüket ezen a ponton nem tanácsolja (Szöllőssy, 52. o.). Ennél az egyeztetésnél a koronáról természetesen nem esett szó. Vagyis Szöllőssyvel már akkor cáfolni lehetett volna a mesét. Ennek ismeretében világos: magának Begónak támadhatott kedve, hogy az 1894-ben elhunyt Kossuth temetése nyomán szárba szökkenő kultusz terepén részt kérjen a dicsőségből, s a saját verzióját különféle hallomásokból összerakja. Hozhatta-vihette esetleg a parancsnok emberét a sziget és a part között, meghallva ezt-azt a párbeszédből. A korona téma az akkoriban valóban valahol arrafelé elrejtett tárgy szenzációt keltő, későbbi feltalálása nyomán üthetett szöveget a fejében.

Begó alakja párhuzamosan a Kossuth-kultuszban betöltött szerepével egy másik, tájkarakterisztikai pályát is befutott a képes levelezőlap akkor forradalmian új médiumában, mint azt német tanulmányunk – számos képillusztráció kíséretében – szintén bemutatja. A főszerepet játszó fényképész neve többnyire a képeslapokról leolvasható: Hutterer Géza, éppen Orsováról, aki a Vaskapu-csatorna munkálatait is végigfo-

tózta (lásd pl. *Kazán – Orsova – Vaskapu* címmel, év nélkül kiadott albumát). De szerepét a berlini Technische Universität könyvtárában őrzött több tucat eredeti fotója is igazolja, melyek egyike maga is mutatja Begót. Több másik a műhelyéből való képeslapok között sorakozik mellé. Egyidejűleg más közeli műhelyekből (Grieser Mátyás, Kugler Simon) származó vagy csak kiadót (például D. T. C. = Deutsche Touring Club?) fémjelző lapok bővítik a kört. Ellensohn (*volt osztrák kulturális attasé Belgrádban, ismert gyűjtő a térség vonatkozásában*) említést tesz szigetbeli lapárosok közreadói ténykedéséről is. Ezek, a hol Ada Kaleh, hol Orsova címzetű lapok 4-6 elemből álló képsoruk egy-egy kockáját Begónak szentelik, melyek általában ülő helyzetben ábrázolják. Fehér szakállas, turbános alakja, szájában esetleg a vízipipával folklorisztikus színfolt gyanánt (többnyire a neve nélkül vagy csak arab írású névjelével) funkcionál a tájpanorámát, a várbástyákat, a mosét, a bazárt stb. képbe fogó kompozíció elemeként. Végül valamelyik 1902-es, Kossuth-motívumos sajtófotó alapján is készült levelezőlap-kép, szerzőt, kiadót nem jelezve. Ez a lap baloldalon egymagában, álló helyzetben, botra támaszkodva mutatja a korábbi felvételekhez képest már megtörtnek látszó figurát. Az ismert képszöveg, alatta a Kossuth-fejjel, arányos térelosztás szerint a másik oldalon kap helyet. – Begó haláláról hazai lapok 1910-ben emlékeznek meg. Vamelyik képeslapon Begó születési éve is szerepel: 1817, eszerint elég hosszú élete volt. Juan-Petroira visszatérve, a kései szerző egyébként olyasmit is tudni vél, sajnos, azonban hivatkozások mellőzésével, amiről annak idején nem volt híradás. Eszerint Begót, éppenséggel harmadmagával, tulajdonképp hivatalosan felhívták a fővárosba a centenáriumi ünnepségekre, ezt követően pedig a magyar állam a hátralevő éveire évjáradékot biztosított a számára. Ha a szerző mindezt nem csak kitalálta, úgy helyi levéltári forrásai lehettek, aminek még érdemes volna utánanézni akár magyarországi helyszíneken is.

*

Egy további Ada-Kaleh szigeti legenda hőse az állítólag Bokharából elszármazott szent életű dervis, Miskin baba, aki a 19. század első felében élt itt haláláig, 1854-ig (a sírja megvolt a szigeten), és a budai Gül

baba korábban élt alakját juttatja eszünkbe. A szóbeszéd egy „világgá ment” (trónöröklésétől elállt, elütött?) „üzbég herceggel” azonosította. Részletek vagy épp hiteles adatok nem ismertek, itt figyelembe vett forrásaink ezekre legalábbis nem térnek ki.

A kései emlékezések kiinduló pontja tulajdonképp Románia. Idézett tanulmányunk a 2000 utáni évekből egész sor történeti-monografikus vagy emlékező jellegű román kiadványra utal. Az aktivitás különösen az erőmű megépítésének 40. évfordulója nyomán elevenedik meg, s még a popzenei szférát is eléri. Széleskörű érdeklődés fogadta (két korábbi, kisebb volumenű kiállítást követően) a 2013 folyamán több kulturális csúcshintézmény, valamint a török nemzeti kisebbségi szövetség közös égisze alatt Bukarestben megrendezett nagyszabású kiállítást, melyről bő részletességgel számolt be a romániai sajtó, mint a hálón látóközönségünkbe került bukaresti megjelenésű német újság is. A kiállítás voltaképp a sziget irodalmi, szellemi örökségét szemléltette. Ott talán Aszlányi Károlyunk (1908-1938), aki éppen a szigeten született, nem szerepelt (nem tudjuk). Ő azonban hamar el is került innen, műveit ma már alig ismerve hiába is keresgélünk, volt-e szülőhelyéről emléknyma. Alscher írása után a későbbi „száguldó riporter”, a prágai Egon Erwin Kisch szolgál német nyelvű tudósításba foglalt közelképpel az 1914-es szerb front védőállásai mögül (*Auf der Wacht gegen die Serben*) – leírása szerint ötvenhatodmagával jó egy éven át állta itt ő is a sarat a túloldali szerb ütegekkel szemben. A háború után a román irodalom veszi át a szerepet a szigeti múlttal kapcsolatban. *Romulus Dianu* (1905-1975) *Nopti la Ada-Kaleh* („A. éjszakái”, 1932) c. regénye a helyszín akkori, átalakulóban lévő életéből merít. Nem olvastuk, csak úgy hírlík: nem igazán hízog a kép. A szerző kegyvesztett lett a kommunista időszakban, ezt a regényt a gátépítés idején mégis újra kiadták, ami lényegében az író kultúrpolitikai rehabilitációját jelentette. Napjaink produktuma Ilie Sălceanu nemrégiben elhunyt orsovai szerző kisregénye (*Gelin, Mireasa din Ada Kaleh* – „Gelin, az Ada-Kaleh-i menyasszony”, 2010), amely a sziget régebbi világából vett szerelmi történetével valamelyest Jókai művére emlékeztet, eközben azonban meglepetésül szerepelteti Begót is; e tekintetben Juan-Petroi történeti munkájából merít, az 1848/49-es események kapcsán ugyanakkor még sok egyebet elbeszél

vele. – A bukaresti kiállítás néhány, Ada-Kaleh élményétől ihletett festő munkásságát is bemutatja. Sajtóbeli, illetőleg a világhálón tetten érhető jelenléte nyomán is ismerhetjük a német-magyar kétnyelvűségben felnőtt Adele Kehl-Geafer (más névváltozattal: Adele/Adile Gülsen Gaefer) pályáját és munkáit, aki annak idején szintén a szigetről származott el, romániai évei után rövidebb időt Budapesten töltve, Svájcban telepedett le, s Kehl családnévéről egyetlen betűbetoldással formálta „Kaleh” művésznévét. Több helyen, több változatban, nyomtatott és digitális formában egyaránt megtalálható emlékezései a dédszülőig vezeti vissza részben szigeti őslakos családfáját – Kelet-Közép-Európa szinte minden nemzetét képviselő elődökkel, az interetnikus-interkulturális örökség egy személyben összegződő példjaként. (Adele Kehlnek a You Tube-on egy magyar felvétele is terjed.) – Még a nagy Begó-”divat” idejéből származó képzőművészeti emlék: Max Kurth (1869-1962), Kelet-Európa iránt érdeklődő, Szinyei Merse Pál nyomdokait követve mintegy 1895 óta Eperjesen élt német festő Begónak szentelt olajportréja, amely a nürnbergi Germán Nemzeti Múzeumba került, ahol ma is látható.

A román történeti és emlékező irodalom egyre gyarapodó kínálatából német tanulmányunk forrásközlése Juan-Petroi kötete mellett jelzi a többi között Carmen Bulzan (kultúrtörténész, szociológus, költő): *Ada Kaleh, insula amintirilor* („A. – emlékek szigete”, 2013) c. művét, továbbá Varvara Măneanu: *Vestigii archeologice și tradiții culturale* („Archeológiai leletek, kulturális hagyományok”, 2009) a szigettel is részletezően foglalkozó munkáját. Az emlékezet-diszkurzus talaján elemző kultúrológiai tanulmány: *Monica Bercovici (Bukarest): La deuxième vie d'Ada-Kaleh ou Le potentiel culturel de la mémoire d'un île disparue. (Migration in, from, and to Southeastern Europe. 1: Historical and cultural aspects, Ethnologia Balkanica. 13. 2009) c. közleménye. A sziget emlékezetével kapcsolatban legismertebb, noha csak alig ívnyi terjedelmű, lírai elbeszélés jellegű írás (Ada-Kaleh, Ada-Kaleh...) szerzője a nemzetközi porondon ismert és elismert író, költő Mircea Cărtărescu (*1956); tág ívben építi be sziget- és embersors emlékdarabjait – az ott elvázott menekülők intő árnyékával egyetemben; először a *Lettre Internationale* román kiadása közölte 2009-ben (No. 71), azóta más nyelveken is olvasható. Hasonló, de könyvméretű szerb írói alkotás Ranko Jakovljević *San**

– *Ada-Kale* („Álom – A”, 2012) c. műve, melyet románra is lefordítottak. – Nick Thorpe BBC-tudósító (Budapest) volt szigetlakókat szolgáltatt meg a kiürítés megrázó napjairól és vigasztalan következményeiről. – Magyar kiadásban is megjelent Patrick Leigh Fermor angol utazó 1930-as évekbeli, 1988-ban kiadott útirajza (*Erdők s vizek közt: Esztergomtól Brassóig gyalogszerrel 1934-ben*, 2000). Magyar nyelvű kiadvány gyanánt idekíváncsozónak Gelencsér Sándor pusztai címadatként felbukkanó, hely és év nélkül kiadott munkája is: *Ada-Kaleh szigete, 1912-1972*, a szerzőt azonban nem tudjuk azonosítani, s a művet sem találjuk.¹

Komáromi Sándor

A balkáni vendégmunkások megítélése Szlovéniában: hősök, mert áldozatok?

Vezovnik, Andreja: *Balkan Immigrant Workers as Slovenian Victimized Heroes* = *Slavic Review*, Vol. 74, 2015, 2, 244-264. p.

Számtalan tanulmány született már arról, miként ábrázolta a média és a politikai diskurzus a bevándorlókat és más nem szlovéniai nemzetiségűeket Szlovénia társadalmi-politikai átrendeződésének korában. Mostanra a helyzet gyökeresen megváltozott. Andreja Vezovnik a kritikai diskurzuselemzés (CDA) módszerével vizsgál meg 2009-2011 között megjelent cikkeket, amelyeket már a szocializmus korában is létező, köztudottan baloldali újságok közöltek (*Delo*, *Dnevnik* és *Mladina*). A szerző rámutat, hogy a vendégmunkások áldozatként történő bemutatása lehetővé teszi a média számára, hogy teljesítse az EU befogadással és toleranciával kapcsolatos, demokratikus normáit, és elkerülje a negatív felhangú „balkánizációt”. Maria Todorova szerint a Balkán a „primi-

¹ A témában a világhálón nagyszámú román és néhány egyéb nyelvű blog-oldal megtalálható, sok-sok idézettel a publikált forrásokból, magyarként például: www.huszadik-szazad.hu/paholy/cseke-gabor/szigeti-historiak; www.dunaiszigetek.blogspot.hu (*Erdők s vizek közt, I-IV.*, 2012; *Miskin baba türbéje*, 2015; *Ada-Kaleh haláltusája*, 2015); www.falanszter.blog.hu/2011/12/10/40_eve_a_duna_melyen_a_titokzatos_senki_szigete.

tív”, a „barbár”, a „félcivilizált” szinonimájának számít a nyugati kultúra szemében. A viktimizációra való hajlamot erősíti az is, hogy az áldozattá lett, kiábrándult hős alakjának nagy hagyományai vannak a szlovén irodalomban, és mint ilyen, fontos szerepet játszik a szlovén nemzeti identifikációban. Vezovnik azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy ez a látszólag humanitárius retorika valójában kiüresíti és leredukálja a vendégmunkásokat, és újratermeli a megszokott alá-fölérendeltségi viszonyokat – az immáron Szlovéniát is magába foglaló – Nyugat-Európa és a Balkán között.

Habár Szlovénia jugoszláv korszakában is volt társadalmi távolság a szlovének és a máshonnan származó szlovéniai lakosok között, a sztereotípiák, az idegenektől való félelem és a diszkriminatív közbeszéd akkor erősödött fel igazán minden „balkáni” ellen, amikor az ország kivált Jugoszláviából. Jugoszlávia felbomlása után a szocialista értékrendet a nacionalizmus váltotta fel, minek következtében darabokra hullott a terület, az új államok pedig gondoskodtak róla, hogy éles szociokulturális határokat húzzanak maguk köré. Az identitáskeresés során Szlovénia elhatárolódott mindentől, ami a Balkánt jelentette számára: a szocializmustól, a kommunizmustól és a más etnikumhoz tartozóktól. A hétköznapi életben és a médiában elszenvedett diszkrimináción túl a Szlovéniában élő nem szlovén nemzetiségű, volt jugoszláv állampolgárok emberi jogai például súlyos csorbát szenvedtek, amikor 1992-ben – jogellenesen – törölték őket Szlovénia állandó lakosai közül, ezáltal megfosztva őket állampolgárságuktól. Szlovénia európaivá válása azonban némileg ellentmondásos volt, mivel egyszerre akart drasztikusan elhatárolódni a Balkántól és hűnek maradni a demokratikus, emberi jogokat tisztelő Európához. Így aztán a nyíltan idegengyűlölő retorika és a „balkánizáció” egy idő után szinten teljesen eltűnt a médiából. A jelen cikk azt elemzi, hogy a jelenkori szlovén média milyen stratégiákkal konstruálja meg a (bevándorló) vendégmunkások identitását a többségi olvasóközönség számára.

Szlovéniában a bevándorlás a szocializmus alatt tulajdonképpen a jugoszláv állampolgárok belső mobilitásáról szólt, a rendszerváltás után azonban ezekből az emberekből hirtelen külföldiek lettek. Ami az 1960-as évektől kezdve az 1980-as évek végéig természetesnek tekintett

jelenség volt, ti. a munkaerő belső áramlása a kevésbé fejlett köztársaságokból a fejlettebbek felé, a függetlenség elnyerése után már központi ideológiai problémává vált. A szlovén állam számos adminisztratív akadályt gördített a bevándorló munkások legális munkavállalása elé. A munkaadók kihasználják a munkások kiszolgáltatott helyzetét, ez a jogi bizonytalanság pedig alacsony bérekhez és egyéb juttatások megtagadásához vezet. Ráadásul a vendégmunkásokat társadalmi szegregáció is sújtja: a munkaadók által biztosított, zsúfolt szállásokon élnek, elégtelenül táplálkoznak, és rengeteget dolgoznak, ezért teljesen elszeparálódnak a normális társadalomtól.

A baloldali sajtó különösen 2009 óta foglalkozik a vendégmunkások kérdésével. Érdekes módon a vendégmunkások tehetetlen áldozatként való bemutatása a szlovén irodalmi kánon egyik alakjára, az áldozati sorba taszított, kiábrándult hős motívumára támaszkodik. A szlovén nemzeti öntudatra ébredés kezdetektől fogva a kultúrán és leginkább az irodalmon keresztül történt. A szlovén irodalmi kánon lett a nemzeti archetípusok és a mitológiák megalapozója és őrzője. A cikk szerzője fontos szerepet tulajdonít az intertextualitásnak, azaz a múltban született szövegek átemelésének a jelenbe, amikor is különböző diskurzusokat az eredeti időbeli és térbeli kontextusból kiemelve más történelmi körülmények közé helyeznek.

Szlovéniának – a többi európai országgal ellentétben – sokáig nem sikerült a kezébe vennie saját sorsát a történelem során. Az ország vidékies jellege, kicsinysége és politikai alávetettsége a hagyományos nemzeti karakterben is tükröződik: mellőzött, szolgalelkű, bár szorgalmas természet. Az, hogy a nemzeti karakter ilyen tulajdonságokkal bír, a szlovén nép által elszenvedett traumákra vezethető vissza, mivel az elvesztett függetlenség tragédiája fontos toposzá vált a szlovén kollektív tudatban. A szlovén irodalmi hős nem lép fel aktívan elnyomóival szemben, hanem passzívan elviseli őket. A nemzeti történelem mellett a Habsburg realizmus és bizonyos katolikus erények (jólelkűség, szorgalom, kemény munka) is erősen befolyásolták a 20. század eleji szlovén irodalmat. Mindezeknek köszönhetően a szlovén regények főhőse gyakran alárendelt helyzetű, passzív áldozat, maguk a regények pedig a kiábrándult áldozati sors körül forognak.

A szlovén regény kiábrándult hőse tehát tiszta lélek, ártatlan, naiv hős, akinek személyes világát maguk alá gyűrik a valóság gonosz erői, a rosszindulatú emberek, az igazságtalanság, a sors, a hős személyes múltja vagy a természet. A hős a társadalmi valóság és a múlt fogságában vergődik, és ezen körülmények megfosztják őt a szabad cselekvés lehetőségétől. A vendégmunkások bemutatásában is tetten érhető ez a narratíva: a kegyetlen valóság miatt voltak kénytelenek otthonukat elhagyva munkát keresni. Életüket csupa olyan körülmény jellemzi, amely a „Balkán” fogalmához köthető: az iskolázottság hiánya, hagyományosan nagy családok és vidéki életforma.

A cikkíró által tanulmányozott írások azonban nem tipikusan balkanizáló szövegek, nem erősítik egy az egyben a sztereotípiákat, hanem inkább az olvasók szociális empátiájára apellálnak. Éppen ezért nem strukturális vagy társadalmi szinten igyekeznek lefesteni a migrációt, hanem személyes beszámolókon, „veled is megtörténhet” sztorikon keresztül, ezáltal pedig a migráció jelensége a politikai szférából átszúszik a magánszférába. A személyes hangvétel, az E/1. személyű narráció, a metaforák mind-mind arra indítják az olvasót, hogy úgy érezze, a bevándorló is „közülünk való”, azaz gyakorlatilag szlovén. A kiábrándult szlovén irodalmi hőshöz hasonlóan a vendégmunkás is a múlt eseményeinek áldozata, illetve egy idegen népé, amelyért ráadásul az egész életét végigdolgozta. Sorsa szálnalmat ébreszt az olvasóban – így változik a bevándorlás kérdése szociális témából erkölcsi dilemmává.

Az is fontos, hogy a szlovén irodalmi hős nem próbálja meg aktívan befolyásolni az élete menetét. Passzívan, a külső feltételek előtt meghajolva éli életét; szolgalelkűség, tehetetlenség, ugyanakkor szorgalom jellemzi a benne tükröződő szlovén nemzeti karaktert. A média ugyanígy mutatja be a vendégmunkásokat is, akik meg sem próbálnak szembeszállni „elnyomóikkal”, az őket kihasználókkal, hanem beletörődnek áldozati sorsukba és legyőzöttségükbe. A balkanizáló diskurzussal szemben a vendégmunkás már nem illegális bevándorló, aki elveszi mások elől a munkát, hanem szálnalomra méltó, tehetetlen áldozat. A vendégmunkás a kenyérkeresés és a családja kedvéért feláldozza magát ugyanúgy, ahogyan az áldozat katolikus motívuma és az elérhetetlen boldogság utáni vágyódás a szlovén irodalmon is végigvonul.

A szlovén kollektív tudatban a szlovén ember szorgalmas és istenfélő munkás, aki számára a munka kötelesség, nem pedig a függetlenséghez és a megújuláshoz vezető út.

A szerző által vizsgált cikkekben a bevándorló vendégmunkásokat, a „balkáni férfiakat” már nem pökhendi, nőgyűlölő, barbár, erőszakos, primitív és patriarchális gondolkodású emberként ábrázolják, akik potenciális veszélyt jelentenek a szlovén nemzeti egységre, hanem ártalmatlan és tehetetlen tragikus hősként. Ez a fajta demokratikus diskurzus azonban, amely szerint a bevándorlókban az áldozatot kell meglátni, csapdát rejt magában. A pszichoanalitikus elmélet szerint egyfajta örömet okoz, ha nálunk alantasabb helyzetben lévő embereket, jelen esetben passzív vendégmunkásokat látunk, mert ezáltal hatalmasabbnak érezzük saját magunkat. Amikor tehát a média a kollektív alany pillantását a bevándorló munkásokra irányítja, az alanyt nem is a látvány nyűgözi le, hanem az a hatalmi viszony, amit ez a pillantás kifejez, azaz a szlovén dominancia tudata a „Balkán” felett – különösen Szlovénia múltbeli, történelmi alávetettségének tükrében Európával szemben.

A vendégmunkásokról festett kép felidézi a szlovén irodalmi hagyományt és a népet ért történelmi traumát, így arra is képes, hogy feloldja ezt a sérelmet azáltal, hogy most már Szlovéniát mutatja erősnek, aktívnak és európainak a Balkánhoz képest. A humanitárius diskurzus tehát valójában leképezi az erőviszonyokat, és újratermeli a rendszerszintű egyenlőtlenségeket a szlovének mint cselekedni és segíteni képes (európai) emberek és a bevándorló munkások mint könyörületre szoruló egyének között. A vendégmunkások tehát csak politikai cselekvőképességüktől megfosztott áldozatként elfogadhatók a szlovén társadalom számára. Ez a látásmód a bevándorlás problémáját a magánszféra irányába tolja el, és egyúttal megakadályozza, hogy a szlovén társadalom strukturális vagy politikai szinten nézzon szembe a bevándorlás, a szegénység és a létbizonytalanság kérdésével.

Pethő-Szirmai Judit

A lengyelek Kalmükföld etnoszociális térségében

Belousov, S. S.: Poláki v ètnosocial'nom prostranstve Kalmykii. = Slavánovedenie 2015. 3. sz. 83–88. p.

Kalmükföld soknemzetiségű köztársaság, területén mintegy száz nemzetiség képviselői élnek, köztük lengyelek is. A lengyel etnikai csoport itt sohasem volt nagyszámú, ennek ellenére a lengyelek jelentős mértékben hozzájárultak a kalmük kultúra kutatásához és aktívan részt vettek a kalmükföldi szakember-utánpótlásban. Sajnálatos módon a lengyel–kalmük kapcsolatok tudományos kutatása még várat magára. A lengyel–kalmük kapcsolatok történetét először I. V. Borisenko kalmük történész érintette az egyik elisztai újságban 1990-ben megjelent cikkében, amelyben azokról a lengyel kutatókról és művészekről írt, akik műveikben kalmük témákat dolgoztak fel. Azóta e téren nem születtek újabb kutatási eredmények. Az ismertetendő tanulmány a szerző szándéka szerint ennek a hiánynak a pótlására hivatott.

A kalmükök és a lengyelek közötti politikai kapcsolatok a XVII. század közepéig nyúlnak vissza. 1653-ban a lengyel vezetés K. Szymański nemest küldte a kalmükökhöz azzal a feladattal, hogy tárgyaljon velük egy esetleges szövetségről a zaporozsjei kozákok és a krími tatárok ellen. Küldetésének eredményeit nem ismerjük. Z. Abramowicz történész szerint Szymański meg sem érkezett a kalmükökhöz. A XVII. század második felében viszont a kalmükök Oroszország szövetségeseiként vettek részt a lengyelek és a tatárok elleni háborúban. Érdekes, hogy ennek ellenére a lengyelek nem hagytak fel azokkal a próbálkozásaikkal, hogy a maguk oldalára állítsák a kalmüköket a krími tatárok elleni háborúikban. Ebből a célból 1672-ben K. Kowalewskit küldték tárgyalni a kalmükökhöz.

Az északi háború idején a kalmükök I. Péter parancsára II. Ágost lengyel királyt támogatták a svédek ellen, ami lehetővé tette, hogy a lengyelek közelebről is megismerkedjenek ezzel a sztyeppei néppel.

A lengyelek részt vettek az alsó-volgai ortodox misszió létrehozásában is. Ezt az orosz ortodox egyház szent színódusa 1725-ben létesítette, miután Bakszadaj Dordzsi, Ajuka kán unokája felvette a kereszténysé-

get. Nagy Péter utasítására ekkor egy mozgó tábori templomot ácsoltak, s a misszió élére egy ortodox vallású lengyelt állítottak Nikodem Lenkiewicz személyében. Ő 1673-ban született a mai brjanszki területen, 1715-ben ortodox szerzetes lett a kijevi barlangkolostorban. A kalmük misszió szervezésekor azért esett rá a választás, mert ismerte a kalmük nyelvet, amelyet kijevi szerzetes korában sajátított el, amikor 1717 után azon a környéken kezdték letelepíteni a kereszténnyé vált kalmüköket. 1725 és 1750 között, amikor a misszió élén állt, 432 kalmüköt keresztelt meg, majd 1732 és 1734 között újabb 1232 főt. A misszióbeli szolgálata idején segítségül küldtek neki öt diákot a moszkvai szláv–latin iskolából, s ezek egyike, A. Czubowski, szintén lengyel volt, aki a kalmük nyelv ismerete és a kalmükök térítésében elért eredményei révén protopópa lett a Volga menti Sztavropolban (ma: Togliatti), amelyet kikeresztelkedett kalmükök alapítottak. Czubowski nagy szolgálatot tett a kalmükök közt működő ortodox misszionának: hatezer kalmüköt térített meg, lefordította a négy evangéliumot kalmük nyelvre, és ábécéskönyvet szerkesztett a kalmükök számára.

Lengyelország nagy részének Oroszországhoz csatolása után a lengyelek ismeretei a kalmükökről jelentősen kibővültek. 1797-ben a nomád kalmükök szálláshelyeit felkereste Jan Potocki lengyel történész és néprajzkutató, aki tapasztalatait orosz nyelvű útleírásban publikálta. Magában Lengyelországban is jelentek meg híradások a kalmükökről, többek között 1870-ben K. Pruszyński tollából, ám a legnagyobb hatású lengyel kutatója a kalmük nyelvnek és kultúrának Władysław Kotwicz szentpétervári egyetemi tanár volt, aki a forradalom előtt négy kutatóutat is tett a kalmükökhöz, amelyek során gazdag filológiai anyagot gyűjtött. Ezek alapján 1905-ben egy kalmük közmondásgyűjteményt, majd 1915-ben egy kalmük nyelvtant is publikált.

A művészek közül említésre méltó Aleksander Orłowski grafikus, aki a XIX. század első harmadában készült kalmük tárgyú képeivel tűnt ki. Művei orosz és lengyel múzeumokban láthatók. Józef Chełmoński Lóvásár című kalmük tárgyú festménye a szczecini múzeumban került elhelyezésre.

Az 1860-as években a cári kormányzat az asztrahanyi kormányzóságot lengyel felkelők száműzetési helyévé kívánta tenni. Az 1883. évi

felkelés után ide telepített 29 családból kilenc a kalmük területre jutott, majd 1865–1868 között is érkezett még három család. A lengyelek többnyire nemesek voltak, ám a száműzetésben állami parasztoknak minősültek és nem költözhetek városokba. Megélhetésüket számukra szokatlan munkával biztosították, legtöbbjük földművelésbe kezdett, mások állattenyésztők, iparosok vagy bér munkások lettek. A levéltári források arról tanúskodnak, hogy a lengyelek megérkezésük után néhány évvel gazdaságilag talpra álltak, jó kapcsolatot alakítottak ki a helyi lakossággal, ám kalmükföldi tartózkodásukat átmenetinek tartották, s reménykedtek abban, hogy hazatérhetnek. Az 1917. évi forradalomra már nem is maradt kimutatható számú lengyel lakos Kalmükföldön, nyilván időközben sikerült hazatelepülniük vagy más régiókba költöztek. A politikai száműzöttek közül Józef Bentkowski hagyott maga után számottevő szellemi örökséget: miután leszerelt a cári hadseregből, Sztavropolban telepedett le, és az 1860-as években onnan kiindulva járta be a kalmük földeket, értékes néprajzi anyagot gyűjtve útjai során.

A forradalom után a szakemberhiánnyal küzdő Kalmükföld közigazgatásának megszervezésére többek mellett számos lengyel tisztviselő is érkezett, 1926-ban 24, 1939-ben már 53 lengyel lakosa volt az autonóm területté átszervezett Kalmükföldnek, számuk 1979-ben 149 főt tett ki, majd fokozatosan csökkenni kezdett, részben az elvándorlás, részben a természetes szaporulat hiánya miatt. A lengyelek mintegy fele a gorodovikovszki járás falvaiban él és mezőgazdasággal foglalkozik, mintegy negyedük pedig a fővárosban, Elisztában lakik. A kalmükföldi lengyeleknek már csak egy harmada tud lengyelül, a többiek anyanyelvükként többnyire az orosz (60%), néhányan pedig az ukránt (8%) jelölték meg. 2001-ben Gorodovikovszkban az ottani lengyelek egy csoportja kísérletet tett egy lengyel egyesület megalakítására, ez azonban 2003-ra elhalt.

Sikeresebbnek bizonyult a lengyeleknek a katolikus egyház újjászervezésére irányuló tevékenysége. 1993-ban jelentek meg a ferences misszionáriusok és már 1994-ben megalakult Elisztában az Assisi Szent Ferenc gyülekezet, egy évvel később pedig Gorodovikovszkban a Pádúai Szent Antal és Veszjoloje községben a Maksymilian Kolbe nevét viselő gyülekezet. A 2010-es évek elejéig a gyülekezetek papjai lengyel állam-

polgárok voltak. A hívek között a lengyeleken kívül a helyi németek is ott vannak.

Az utolsó oroszországi népszámlálás (2010) már csak 61 lengyelt talált Kalmükföldön, ami előrevetíti e népcsoport belátható időn belüli eltűnését a köztársaságból.

Zoltán András

Nemzetépítés a modernkori Európában

Marius Turda, Eugenism și modernitate. Națiune, rasă și biopolitică în Europa (1870-1950), Polirom Kiadó, Bukarest, 2014. 197.

A recensálni kívánt mű tavaly látott napvilágot a Polirom kiadó gondozásában Răzvan Pârâianu fordításában. A könyv eredetileg angol nyelven jelent meg 2010-ben. Marius Turda az Oxford Brookes Egyetem történész professzora, az eugenika és biopolitika történetének kutatója. A témában számos könyve jelent meg, amelyek egy országra (Magyarország vagy Románia) vagy az eugenika egy-egy aspektusára fókuszálnak.

Jelen műben a történész nem kisebb munkára vállalkozott, mint hogy 150 oldalban (törzsszöveg) összegző módon bemutassa az eugenika alakulását a kezdetektől a második világháború végéig. Az alcímében szereplő 1850-1950 közötti időszak meghatározása így inkább csak orientáló jelleggel bír, mintsem a tényleges idahátorakat jelentené. A szintézisre törekvésen túl a könyv újszerűsége abban rejlik, hogy új értelmezési kereteket ad a modern nemzetépítés és a biopolitika megértéséhez. A szerző az eugenika elemzésekor a főbb csomópontokra helyezi a hangsúlyt, melyet az egyes európai országokból vett példák-
kal támaszt alá. A bevezetést és az összegzést nem számolva a könyv négy nagyobb tartalmi egységre tagolódik. Marius Turda az elsőben a modern eugenika kialakulásának narratíváját tekinti át a 19. század második felétől a 20. sz. elejéig terjedő időszakra fókuszálva. A második fejezet időbeli kifutása igencsak rövid: az első világháború. Ennek oka, hogy az eugenikában ekkor paradigmaváltás következik be. A tudo-

mányban és a politikában felerősödtek az egészségügyről, eugenikáról, demográfiáról és általában a népesedésről szóló diskurzusok. Elterjedt a nemzeti és rasszista szemléletmód. Ezek gyakorlatba ültetésére a két világháború közötti időszakban került sor. Ezt, vagyis az eugenika gyakorlati alkalmazását vizsgálja a harmadik fejezet. 1930-1940 között az európai államok többsége negatív eugenikai törvényeket fogadott el a házasság szabályozására, a szexuális szegregációra vagy a sterilizációra vonatkozóan. A fő cél az „egészséges nemzet” megteremtése volt. Az utolsó fejezet a biopolitikára épül. A biopolitika az eugenikával és a központosított nacionalizmussal a homogén nemzetállamok megteremtésének eszközeként jelenik meg.

Az eugenika vagy más szóval fajegészségtan, illetve fajnemesítés célja az örökölt fizikai és szellemi tulajdonságok javítása különböző beavatkozások által. Az ezzel foglalkozó biológusok között a legtöbb vitára az adott okot, hogy a környezeti tényezők milyen hatással vannak az egyén örökölt jellemzőire. Az egyik álláspont szerint a természeti és a társadalmi (külső) tényezők sokkal nagyobb súllyal estek latba, mint a származás (belső tényezők). A másik oldal sokkal nagyobb szerepet tulajdonít az öröklődésnek, a környezeti és a társadalmi hatásoknak. Ez utóbbi álláspontot képviselte az eugenika kidolgozója Francis Galton. A szerző nemcsak bemutatja, olyan tudósok nézeteit, mint Jean Baptiste Lamarck, Johann Gregor Mendel, Karl Pearson vagy éppen August Weismann, hanem ütközteti azokat. Ugyanakkor rávilágít azokra a folyamatokra is, amelyek életre hívták az öröklésre és annak javítására vonatkozó tudományos diskurzusokat. Egyik okként a dekadenciát, az emberiség hanyatlásának érzését jelöli meg, amely áthatotta a 19. század végi Európát. Mindez kihatott a tudományra is. A könyv írója számos szerző erre vonatkozó munkáját ismerteti. Mi ettől most eltekintünk. Elégedjünk meg csupán annyival, hogy ezek a munkák az emberiség hanyatlását, degenerációját vetítik előre. Megoldásként az eugenikán alapuló módszerek alkalmazását javasolják. Ennek szellemében újraértelmezik az egyént és a nemzeti közösséget. A nemzetet a tudomány, a természetes szelekció és a származás ismérvei alapján határozzák meg. Sürgetik az állam fajvédő politikájának kidolgozását: a biológiai reprodukció kontrollját, mely értelmezésükben a társadalmi és biológiai faji

regeneráció kulcsa. Ez a fajvédő elv tette lehetővé az eugenika gyors elterjedését Európában. A szerző hangsúlyozza, hogy az eugenika minden országban más és más utat járt be, de a nemzeti identitás biológizálása: a rekreáció szabályozása, a fajnemesítés elve mindenhol ugyanaz volt. Marius Turda az eugenika elterjedését a nyugat- és észak-európai országok mellett kelet-európai államok példáján keresztül mutatja be, úgy mint Magyarország vagy az éppen kialakult Románia. Az első világháborúig kialakultnak tekinti az eugenika nemzeti változatait, de hangsúlyozza az eugenika nemzetközi jellegét is.

A második fejezetben az első világháború eugenikára gyakorolt hatásait ismerhetjük meg. Az eugenikusok egy része úgy tekintett a háborúra, mint a hosszú időszak után érkezett kezelés: nemzeti, társadalmi és faji megtisztulás. Szerintük, amit a politika nem volt képes megoldani, azt megtette a háború. A jövőképet már nem a dekadencia érzése, hanem a nemzet testének megújulásába vetett hit határozta meg. Egy másik álláspont szerint a háború diszgenikus és antiszociális, ami elpusztítja a nemzet tagjainak javát, a gazdaságot, az ipart. Nem utolsó sorban pedig a betegségek melegágya. Megint mások szerint a háború a bátorságot, vitézséget jeleníti meg; a hazaszeretet és a nemzeti szolidaritás iskolája. Az eugenikusok szerint ezek hiánya a nemzet erkölcsének enyhüléséhez és faji degeneráltsághoz vezet. Marius Turda ezen álláspontok bemutatását összehasonlító jelleggel végzi el, kitérve a különböző országok esetére és azok álláspontjaira. A könyv szerzője ugyanakkor kiemeli, hogy az eugenika még mindig csak a retorika szintjén jelenik meg. Változás csak a két világháború közötti időszakban következik be, amikor az eugenika a különböző országok nemzetpolitikájának fontos részévé válik.

Az utolsó két fejezetben az olvasó már nemcsak az eugenikai gondolkodással ismerkedhet meg, hanem annak gyakorlati alkalmazásával is. Az első világháború után kialakul az, amit Marius Turda „*stigmatul eugenic*”, vagyis *eugenikus stigmaként* fogalmaz meg. Ennek lényege, hogy a stigmatizált személyek társadalmi és biológiai identitása megvan kérdőjelezve, következményként pedig büntethető. Ezzel párhuzamosan haladt a nemzet háború utáni újjáépítése is. Az eugenikusok a nemzet és a társadalom újjászületése alatt az egészségügyi és higiéniai

viszonyok megújulását is értették. Mások a közegészségügyi viszonyuk javítását nem tartották elégségesnek. Szerintük fajvédő törvényeket kell bevezetni. Az 1920-as évek gazdasági válsága és a politikai instabilitása elhozta a fajvédelemről vagy a sterilizációról szóló diskurzus felerősödését és annak elfogadását nemcsak az orvosok, hanem a politikusok és általában a társadalom tagjainak többsége körében. Például Németország nemzeti újjáépítésekor fontos szemponttá vált az eugenika. A másik meghatározó folyamat az eugenika nacionalizálása. Az eugenika „*nemzeti tudománnyá*” vált. Jó példa erre, hogy 1930-ig Európa legtöbb államában létrehozták a különböző eugenikai intézeteket. Az eugenikai álláspontot képviselők radikálisan léptek fel a fizikai és szellemileg sérült személyek, a bűnözők, szegények és árvák ellen. Politikai szempontból az eugenika jól megfér a fasizmus berkeiben. Az 1930-1940 közötti időszakban az eugenika az „új ember” megalkotásának vágyával esett egybe. Ennek egyik markáns eszközévé a sterilizálás lett. A szerző a különböző keresztény vallások ezzel kapcsolatos álláspontjait is ismerteti. Itt most csak két példát említünk. A római-katolikus egyház az eugenikai módszerek alkalmazásával szemben az egyik legnagyobb ellenállást fejtette ki. De még közöttük is akadtak olyan személyek, akik elfogadták az eugenikát. A protestáns egyházak, már nyitottabbak voltak az eugenikára. A református egyház társadalmi szolgálata táptalaja lett az eugenikának. A magyarországi vagy az erdélyi református egyházak elsősorban a fajvédelmi szempontokat tették magukévá.

Marius Turda könyvének utolsó fejezetében a biopolitika elemzését adja. A Michel Foucault nevéhez köthető fogalmat a szerző az 1930-as években kialakuló új társadalompolitikai vízióval azonosítja. Ennek elméleti hátterét az eugenika biztosítja. Az új társadalompolitikai vagy biopolitikai elgondolás egyik sarkalatos pontját azok a fajvédelmi törvények adják, amelyeket Európa szerte sorra fogadtak el. A biopolitikában ugyanúgy, mint az eugenikában a faj jóléte fontos. A nemzeti biopolitika fő céljaként a nemzet biológiai értékének megőrzését, megtartását, illetve bővítését tűzte ki célul. Üldözték a fizikailag és szellemileg sérült személyeket. De azokat is, akik különböző betegségekben szenvedtek vagy azokat, akiket a társadalom kirekesztett (például szegények, koldusok, alkoholisták, prostituáltak). Az eugenikának a biopolitikán keresztül

történő gyakorlatba ültetését jól példázza Románia esete. Iulius Moldovan orvos, akadémikus 1926-ban kiadott *Biopolitika* c. munkájában a román nép faji megtestesülésének érdekében az állami beavatkozást sürgeti. A román faj jólétét hirdeti, melynek alapja a család. Az 1930-as években több eugenista is bekerült a törvényhozásba. Ez által lehetővé vált az eugenika politikai elfogadtatása. Több bizottság is alakul, mely az anya- és gyermekvédelemre vagy a közegészségügyre vonatkozik. Ezeken keresztül próbálták megvalósítani az eugenikát. Az 1940-es évek elején még tovább mennek. Elfogadják a sterilizációs törvényt a patológikus egyénekre, a fizikai és szellemi sérültekre, a különböző betegségekben szenvedőkre (pl. szifilisz) vonatkozóan. Később szerették volna kiterjeszteni a bűnözőkre is. A román faj legnagyobb ellenségeként a zsidókat és a cigányokat jelölik meg. Őket Románia legnagyobb társadalmi és gazdasági problémájával azonosítják. A következő helyre – mint veszélyforrást – a romániai magyarságot helyezik. Több eugenikus biológiai krízisről beszélt: a régi géta-római vér elkorcsosodásáról. A szerző Románia kapcsán kitér a nemzeti kisebbségek kérdésére is. Megmaradásuk és túlélésük érdekében a nemzeti kisebbségek, például az erdélyi magyarok, felkarolták az eugenikát. Ez sok esetben párosult az „anyaországához” való visszatérés vágyával is.

A könyv összességében a nemzetépítés (ál)tudományos diskurzusát mutatja be. Ez a megközelítés újszerű meglátásba helyezi a modern nemzetképződést, a különböző nemzeti stratégiák alakulását a modernizálódó Európában. A szerző az eugenikát nemcsak mint tudományos kísérletet mutatja be, amely az egyén és azon túlmenően a nemzet testének megújulását hirdeti, hanem összeköti olyan folyamatokkal, mint a modernitás vagy a nemzeti újjáéledés. Mint vallja, az eugenikát nem a biológia és az orvoslás tudománytörténetének szégyenletes fejezeteként kell kezelni. A könyvet elsősorban azoknak ajánljuk, akik nyitottak az olyan folyamatok újszerű értelmezésére, mint a modernizáció, nemzet-történet, fajvédelem orvoslás vagy tudománytörténet.

Tötös Áron

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Etno-irodalom: a „keleti zsidó” legitimitása Joseph Roth műveiben

Kilcher, Andreas B.: *Die Kalte Ordnung und der Eros des Erzählens – Joseph Roths „exotische Juden”. = Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte.* 89. Jg. 2015. No. 2. p. 265-293.

A volt osztrák Galíciából elszármazott, zsidó környezetben felnőtt Joseph Roth (1894-1939) átütő erejű regénytémáját találja meg – a pálya második felében – a széthullt Monarchia búcsúztatásában (*Radetzky-Marsch*, 1932; *Radetzky-induló*, 1982; *Die Kapuzinergruft*, 1938; *A Kapucinus kriptája*, 1982 – ez utóbbi immár az utódállami Kis-Ausztria vesztét hozzáadva). Szűkebb honának elvesztése – bécsi kötelekeitől 1918 után két országhatárral elválasztva – azonban meghatározó eleme e búcsúzás fájdalmanak. A pálya első felében, mintegy 1923-tól keletkezett (általában kisebb terjedelmű) elbeszélő művek kevésbé ismert világa gyakran éppen e táj vagy a tágabb multietnikus-multikulturális keleti régió élete köré fonódik, s hőseik zömmel itt honos, innen elszármazott (mindkét szülőről vagy csak anyjukról) zsidók. E művek sora egyébként a két nagyregény keletkezési idejébe is átnyúlik.

A fiatal Rothot tanulmányai Bécsbe vezérlik, de harci kötelekben hamarosan viszontlátja a szülőföldet a cs. kir. had önkénteseként. A keleti front tapasztalatai természetesen regényhőseinek is megadatnak. A két nagyregény háborús élményeiben is épp a keleti hadszíntér szerepel, annak ellenére, hogy az egymással rokonságban álló két regényhős: Carl Joseph, illetve Franz Ferdinand Trotta nem e tájról való s még csak nem is zsidó, hanem szlovén származék a birodalom egy másik, Bécshez közelebb eső szegletéből. (Megjegyezhetjük: e tekintetben az alakpoétika egy autochton, történeti-politikai értelemben „jogfolytonosabb”

és Bécsbe került képviselőiben szinte maradéktalanul asszimilálódó perem-identitást választott, mégpedig a Monarchia ausztrioszláv választékából, zsidó figurát pedig csak mellékalakként szerepeltet. A „szlovén” kategória a két műben egyfelől önmagában is kissé „zsidós” a „házaló” típus meghitt kuriozitásával, másfelől keveredik a „szlavónnal”, illetve a „horvátal” vagy éppen a szlovákkal, midőn az entitás magyar részről megnyilvánuló „elnyomására” utal. A szlovén eredetű szereplők mindenestre még a negyedik generációban is hűséggel gondolnak a már csak hírből ismert „sipoljei” eredetekre.)

Roth Bécs után Berlinben, Párizsban tájékozódva újságírói pályán indul, melyen dinamikus közéleti-politikai érdeklődés kíséri, de jelentkezik versekkel is, s munkásságának fő súlyát fokozatosan helyezi át a szép-próza vezérfonalát követő törekvésekre. (Végleg nem szakad el zsurnalisztikától, sőt emigrációjában a diktatúra idején műveli a legelhatározóbb erkölcsi-politikai szenvedéllyel.) Andreas B. Kilcher (Zürich) tanulmánya a váltás fordítópontját jelöli meg a szülőtáji, illetve a tágabb regionális élmény megélésében, ami mozgósítja a távolba került világ „el-beszélésére” irányuló írói igényt. Más topográfiai háttérrel talán nem feltétlenül megy végbe vagy nem ilyen következetességgel zajlik az átalakulás; más szóval Roth-ot alapjában véve a galíciai gyökerek predesztinálják a szépírói megnyilatkozásra. A műfajváltás stílus- és egyszersmind világkép-váltással jár kéz a kézben. A változás nem határozott formát öltő lépésekben következik be. A korai sajtópublicisztika balos-anarchista indulatából lehiggadva elbeszélőként a kritika szemében mintha a sajátosan német „új tárgyilagosság” (*Neue Sachlichkeit*) útját járná, holott az irány messze esik holmi politikamentességtől, sőt a „szocialista realizmus” nem sokkal későbbi leleménye maga is részben ide gyökerezik. A sorjázó művek írói habitusa, téma- és motívumvilága valóban semmiképp sem az „új tárgyilagosság” felel meg. Forrásunk szerzője rámutat viszont egy köztes, összetett műfaj központi szerepére a változásban; ez az úti riport, melynek „tárgyilagoss” karaktere csak abban áll, hogy amiről beszámol, az tényszerű (ha nem mellébeszél). Ám a láttatott dolgok köre a keleti végek sajátosan kevert, lengyel – rutén – orosz – zsidó régió sokágú történeti-társadalmi jelenségvilágának elemeit öleli fel a kultúraváltozatok és mentalitások egész tárházával. Roth tudósításai át is lépik a riportforma határait az

értékelő-reflektáló, emóciókra is nyitott, útirajz jellegű „beszámoló” irányába, és túl ezen ellenállhatatlanul mozdulnak az „elbeszélő” attitűd felé. Kilcher az etnografikus dokumentaritás és az empátia szintézisét megtestesítő, műfaji kereteket átlépő formátumot egy potenciális „etno-irodalmi” karakter (*ethno-literature*) jegyében határozza meg.

*

Roth 1925-1928 között vezető közönséglapokkal szerződve több külföldi riportútra vállalkozik. Egyik első útja – részben a 20-as évek baloldali írói divatához (lásd Egon Erwin Kisch, Ernst Toller stb.) is kapcsolódva, de mérsékeltebb „forradalmi” lelkesedéssel – az új Oroszországba vezet. Kilcher ezt az oroszországi, Moszkvát át a Kaukázusig vezető út írói hozadékát helyezi vizsgálódása középpontjába. Ami a „riportert” feltétlen érdekli: a cári idők pogromjaitól és igazgatási diszkriminációjától megszabadult zsidók helyzetének felmérése. Roth gondot fordít az ez irányú előzetes tájékozódásra – egyebek között a zsidó bér munkásság mozgalmi igazodásáról (egyedi szekció a kommunista pártban stb.), a nemzetiségi politika 1923 óta futó, egységesítő elvű, szovjetizáló célú „gyökeresítés”-programjáról („nemzeti a formában, szocialista a tartalomban”). Mindez nem keveset jelent a zömmel továbbra is köztes, periférikus szociális tereket kitöltő (mint elutasítóan jellemezték: „nomadizáló”) zsidó hagyományközösség viszonylatában: vallási nyilvánosság felszámolása, soraik bevonása akár ipari, akár agrár területen a „munka társadalmába”, kollektív („autonóm területi”) letelepítésükkel bezárólag – a társadalmi egyenjogúsításért cserében. Az egyenjogúság tartozéka mindazáltal etnikai kisebbségként történő meghatározásuk – az anyanyelvű oktatás és kulturálódás mind ama lehetőségeivel, amelyek (persze, kizárólag szekularizált dimenzióban) a közös szovjet „haza” oltalma alatt a multietnikus régiók nemzetiségeit formálisan megillették, s egyfajta utópisztikus politikai etnográfia alapvetését körvonalazták. Az átalakítás „irányelvek” és ezekből fakadó határozatok mentén lépésről-lépésre halad, miközben a folyamat újféle, legfeljebb fentről most már nem támogatott antiszemitizmust is szül. Roth mint galíciai gyökerű, stúdiumai által azonban immár európaizált zsidó értelmiségi első reakcióját a kísérlet eszmei célkitűzésének kijáró elismeré-

rés, az eljövendő eredményekre nézve jóindulatból megszavazott bizakodás jellemzi. Később is hinni szeretne a kibontakozásban. Az úti levelek egyikében felvázolt összefoglaló kép keretében, mely bekerült a *Juden auf Wanderschaft* (1927: *Zsidók vándorúton*, 1989) címmel még a hazaérkezés évében elkészült és kiadott kis kötetébe, ugyanakkor világosan leszögezi: a zsidó „nemzetisége” vallásában és talmud-iskoláiban gyökerezik. „Ami azonban most Oroszországban mint „nemzeti kisebbség” jogokat és szabadságot élvez, földet és munkát kap – az egy egészen más zsidó nemzet. [...] Oroszország nemzeti érzelmű zsidói nem örökösei, csak utódai akarnak lenni a régi hébereknél.” (Idézet a magyar kiadás alapján.)

Roth az 1926 augusztusában megkezdett, öt hónapon át tartó út során (melyről a *Frankfurter Zeitung*-nak 17 úti levelet küld) Moszkvát hátrahagyva a Volgán Asztrahanyig hajózik, s onnan még tovább, a Kaszpi-tenger melléki Bakuig, majd innen kiindulva a Kaukázusban barangol. „A Kaukázus etnikai labirintusa” címet viselő tudósításában a többi között világtól elzárt, zárványszerű zsidó szórványokkal esett találkozásáról is beszámol (mint a „hegyi zsidók”, vagyis ama perzsa eredetű tatok, akik forrásai szerint a zsidó hitet felvették, vagy az orosz szombatos szektából izraelitára váltott „gerimek”, akiket valamikor a cári üldöztetés sodort ideig, stb.). Egyedi jelenségük alkalmat ad a zsidó népiség mibenlétét és a diaszpóra történeti-antropológiai útvesztőit illető reflexiókra, egyszersmind az állásfoglalásra mind az „egzotikus” keleti sorstárs iránt lenéző nyugati-zsidó hegemonialista tudat, mind a szovjetizáló bürokratizmus egyként kolonialista szemléletével, vagy akár a cionista doktrína ideológiai ürességével szemben. „Egzotikus” Roth szemében az a kavargó multietnicitás, amit a hajózó útítársak, kikötő helyek, a parti városok vagy a bakui utca mozgalma, a hegyzugok etnikai kavalkádja együtt mutatkozó színeiben jelenít meg számára. Roth a kaukázusi „labirintus” átfogó jellemzésekként – amint látjuk magát a szövegkorpuszt fellapozva – kisebb néptörténeti vázlatot rögtönöz, bővebben is utalva például a tat etnikum szélesebb sorsára: más csoportjaik örmény katolikusokká vagy épp mohamedánokká lettek, s ifjú nemzedékeiket most, legalább is úgy tűnik, a forradalmi antiklerikalizmus és az alfabetizálás segíti a népi egységesülés útján. – A riportút visszafelé Tbiliszin, Szocsin, Jaltán, Odesszán, Kijeven, Harkovon át vezet még

egyszer Moszkváig, onnan, mint odaútban is, lengyel földön keresztül a német határok közé, s a visszaútról is izgalmas riportképeket kapunk. Roth naplót is vezet, leveleket ír barátainak az út alatt, melyek a forrásanyagot az újságolvasó közönség befogadóképességét meghaladó egyénitétssel készült (részben máig kiadatlan) írásokkal bővítik tovább.

*

A hazatért riporter egy frankfurti előadásában, melynek „Az orosz forradalom elpolgárosodásáról” címet adja, kinyilvánítja: útjáról a szovjet valósággal kapcsolatban politikai értelemben végleg szertefoszlott illúziókkal tér meg. A sztálini éra korai időszakát megelő tapasztalatának summája: „Oroszországban az aktív forradalom véres, eksztatikus terrorja után az igazgatás sötét és alattomos bürokrácia-terrorja következett.” A szovjet-orosz átfogó folyamatok eme összképének felel meg Roth még 1927 folyamán megírt, teljes szövegében csak 1965-ben kiadott *Der stumme Prophet* („A néma próféta”) című regényének ábrázolása, melynek keretében hasonló kijózanodással ér véget s a diktátor karmaiban meg is pecsételődik a forradalmár-hősök útja. – Az oroszországi körutazáshoz időben még szorosabban kapcsolódó s egyes élményeit is felvevő *Die Flucht ohne Ende*, 1927: „Menekülés vég nélkül”, alcímével „beszámoló” mondott kisregény mégis mintha egy korábbi fönnmaradt, az orosz kísérletre még bizonyos illúziókkal tekintő regényterv alapján alapozna. (Másképp a két nagyregényre előre mutató mozzanatok szerepeltet.) Galíciában szolgáló, Linzből való apától született, katonának nevelt, anyai részről zsidó, és a háborús tűzkeresztségen a keleti hadszíntéren átesett hőse, Franz Tunda hadifogolyként Szibériában tölt éveket. (Roth ezt egy időben egyébként saját magáról is terjesztette.) Megszökve hazafelé indulna (Bécsben menyasszonya várja, ha győzi várni), azonban vörös- és fehérgárdisták hálójába kerül, majd felvett álszemélyiséggel, amúgy a parancsnoknő iránti szerelem bűvkörében, a bolsevista konszolidáció így-úgy használható propagandista kádereként (micsoda véletlen!) kaukázusi kis etnikumok alfabetizálását célzó terepmunkára vezénylik. Ez a vártnál egyébként nehezebb feladatnak bizonyul, az emberek ugyanis „nem tanulnak elég gyor-

san”. Káderünk azért szívvel-lélekkel munkálkodik, annyira, hogy egy grúz-tat származású, végtelenül egyszerű lány személyében e környezetből választ asszonyt magának. – A kényszerekkel, helyzetekkel tehetetlenül sodródó Tunda Bakuban (szintúgy az úti riportokból már ismert színhely!) egyszer csak nyugati látogatókra akad, ami egyszeriben kibillenti tompult egyensúlyából, s régi papírjait előszedve a moszkvai osztrák konzulátus felelősségvállalásával minden akadály nélkül kiutazik a Szovjetunióból. (A 20-as évek derekán vannak még rések a diktatúra később áthatolhatatlanná váló páncélján!?) Hazaérkezve egy számára immár idegenszerű, akár Bécsben, akár Frankfurtban vagy Berlinben a háború óta teljesen átalakult világba kerül (ezt heves kultúrkritikával is illeti elbeszélő segédlettel), ahol volt kapcsolataihoz nem talál vissza, és új kapaszkodók sem kínálóznak számára egy másik élet felépítéséhez, csak sodródik tovább, még tehetetlenebbül, mint Oroszországban, s már talán inkább vissza is menne. Honnan a tehetetlenség, kívülről vagy belülről fakad, hol a kiút? A kérdéseket német földre került (soha nem kedvelt) öccsével és másokkal folytatott terméketlen beszélgetések járják körül. A regény zárómondatai így vonják meg a hős reménytelen útjának mérlegét: „Nem volt semmiféle foglalkozása, a szerelem cserben hagyta, semmihez nem volt kedve, nem reménykedett semmiben, minden önbecsülése elhagyta, s minden, akár valami önzésre fordítható életerő kiveszett belőle. Nála feleslegesebb ember nem volt a világban.”

(Fordítás: a szerző)

*

A regényhős sodródásáról rajzolt kép nyilvánvalóan az író önnön tanácsstalanságát tükrözi vissza, mint azt az elbeszélés fonalának logikai törései is jelzik. Roth biztosabb talajra lép, amikor döntő elhatározással a keleti végeken még romlatlan zsidó hagyományokhoz fordul vissza. Élményanyagát nagyobb részt tulajdonképp az oroszországi körút előtt és később többször is megjárt, addigra már Lengyelországhoz tartozó szülőtáj újra-feltérképezéséből szerzi, nem sokkal az örökség végső kilobbanása előtt. Ám megtalálja nyomait még Odesszában vagy Berlin tradicionális, egy-két évig még viruló zsidónegyedében is. (Több epizód

megtalálható a *Zsidók vándorúton* említett kötetében!) Előtérbe kerül a misztikus hászid zsidó hagyomány a gyógyító „csodarabbik” legendás ténykedésével. Kilcher elemzése kiemeli Roth újszerű érdeklődésének személyes motívumait is – felesége gyógyíthatatlannak bizonyult elmebetegségének elhatalmasodásában, ami egyúttal felidézi az egykor apját is ledöntő kór családi szerencsétlenségét és annak emlékét, hogy az idősb Roth a családi otthont odahagyva öntudatlanságba hullt életét haláláig egy híres akkori csodarabbi oltalma alatt tengette.

Ebben az élménykörben fogan Roth *Hiob* (1930; *Jób*, 1932, 1989) című regénye a bibliai példázat párhuzamában elbeszéli jelenkori történetével. Mendel Singer tanító fogyatékkal élő gyermeke számára nem kér a köznapi orvoslásból, reménykedik az isteni csodában, csak szerettei irgalmatlan halálával szemben nincs kellő erővel felvértezve. A Teremtés elrendeltetett, örömmel és fájdalommal telt világába hittel, alázattal (olykor mégis perló indulattal) merítkező Singer története az etno-irodalmi totalitás ritka kiteljesedését példázza. Az író egyúttal hitet tesz arról a meggyőződéséről, hogy a zsidó lét és tudat a maga európaizált nyugati, illetve ösfejlődésével adott keleti formátumában is megbonthatatlan, jóllehet duális egységet alkot, míg csak a vallási identitást mindkettő vállalja. A szekularizáció szovjet változata maga is a nyugati formának felel meg, épp csak politikai önkénnyel kikényszerítve, s annál végzetesebb következményekkel. Roth számára az „asszimilált”, a „szekularizált” vagy kitért zsidó voltaképp nem zsidó már, s úgy látja: a diaszpóra integrálódása a modern nemzeti társadalmakba – legalább demokratikus viszonyok mellett – nem követeli szükségszerűen a zsidó vallási-kulturális identitás feladását. (Nem merev választóvonalakra gondol; a nemzetiszocialista fenyegetés közepette egy hitelesen „osztrák”, militáns katolicizmus gondolata őt magát is megkísérti, midőn naiv legitimizmusával 1935 körül a Habsburg-restaurációt szorgalmazza publicisztikájában.) A keleti vonzatú élménykörhöz kapcsolódó művek – a *Jób*-ot követőekkel (*Das falsche Gewicht*, 1937; *A hamis súly*, 2007; *Der Leviathan*, 1940; *A Leviatán*, 2007, stb.) egyetemben – egyidejűleg az utolsó híradás hordozói között foglalnak helyet az újabb világégés és a holokauszt során megsemmisült, nyomtalanul eltűnt millió világról.

Komáromi Sándor

Román szereplők és kulturális elemek a kortárs spanyol irodalomban

Iliescu Gheorghiu, Catalina: Romanian Characters and Cultural Elements in Spanish Contemporary Literature = Transylvanian Review, Vol. XXIII, 2014, No. 3, 65–79. p.

A cikk a Spanyolországba irányuló román bevándorlás témájával foglalkozik. Megvizsgálja, hogy miként dolgozza fel ezt a témát tizenöt kortárs spanyol regényíró. A szerző a bevezetőben áttekinti az akkulturáció, azaz a kulturális asszimiláció lehetséges modelljeit. Ez a modell az alábbi részekből tevődik össze: asszimiláció (csak a befogadó társadalom szokásainak átvétele), integráció (ezen szokások átvétele a régiék megtartása mellett), szeparáció vagy szegregáció (csak a régi szokások megtartása) és marginalizáció vagy kirekesztődés (nem veszik át a szokásokat, de nem is tartják meg a régiéket). Az akkulturáció mértéke egyrészt a nyilvános (gazdasági és foglalkoztatási) környezetben mérhető, másrészt a magánszférában (társadalmi, vallási, családi kapcsolatok és értékek szintjén). A Spanyolországban élő románokra vonatkoztatva kutatók úgy találták, hogy a nyilvános szférában a románok inkább integrálódni szeretnének, míg a spanyolok az asszimilációt preferálják, a magánszférában pedig a románok a szeparációt választják, míg a spanyolok inkább a bevándorlók integrációját szeretnének látni.

Mivel a nyilvános szférában a románok az integrációt részesítették előnyben, a migrációs hullám első szakaszában pozitívan szemlélte őket a spanyol társadalom. Románia 2007-es uniós csatlakozása után azonban radikálisan megváltozott a helyzet. Korábban a spanyol munkaadók szorgalmuk, hatékonyságuk, fegyelmezettségük és alkalmazkodóképességük miatt szerették a román munkásokat, utána viszont a negatív médiakampány miatt romlott a megítélésük. A szervezett bűnözéssel, a korrupcióval, a koldulással és a gyermekkereskedelemmel kezdték el azonosítani a románokat, és ebben a média által felerősített előítéletek és általánosítások is szerepet játszottak. Ennek ellensúlyozására 2008-ban a román kormány („Helló, román vagyok, együtt klassz csapat vagyunk” szlogennel) multimédiás kampányt indított Spanyolországban, de nem igazán járt sikerrel. 2011-ben egy spanyol kutatóközpont felmérése úgy

találta, hogy a megkérdezett spanyolok 16,5%-a szerint a bevándorlók közül a románok a legkevésbé népszerűek, mivel bűnözéssel foglalkoznak, nem integrálódnak és erőszakosak.

Az, hogy a befogadó társadalom hogyan viszonyul a bevándorlókhoz, illetve hogy maguk a bevándorlók hogyan gondolnak önmagukra, két másik fontos tényezővel is mérhető. Az egyik a szociális hálózatok megléte a napi, állandó interakciók során, a másik pedig a művészi alkotások, különösen az irodalom. A diaszpórában élők identitását folyamatosan újraalkotják a diaszpórában élő írók művei, illetve a befogadó társadalom által a migránsokról írt művek. Ebben a cikkben a szerző csupán ez utóbbi csoportot vizsgálja tizenöt kortárs spanyol prózaíró munkásságában. Megnézi, hogy miként ábrázolják a román szereplőket ezekben az írásokban, és felteszi a kérdést, hogy vajon mindez egybeesik-e a spanyol társadalom vélekedésével, illetve befolyásolja-e bármilyen irányba a román diaszpóra identitáskeresését Spanyolországban.

A szerző téma alapján négy csoportba sorolja a vizsgált műveket: 1. Románia közelmúltja, a diktatúra bukása, a romániai társadalom; 2. a prostitúció, a koldulás és a bűnözés alvilága; 3. a román közösség Spanyolországban, integráció, nehézségek, mindennapi együttélés; 4. a vámpírok és Drakula. Az első kategóriában három művet említ a cikkíró: *Hotel Intercontinental* (Quim Monzó), *La libertad* (Ignacio Vidal Foch) és *Cornejas de Bucarest* (Miguel Sánchez Ostiz). Quim Monzó novellájának középpontjában az „Inter” hotel áll, a nyugati élet szimbóluma, amelyet sajtóközponttá alakítottak, és ahol az újságírók csapatosan várják a Nemzeti Felszabadítási Fronttal kapcsolatos fejleményeket. Vidal Foch könyve igaz történeten alapul, jól dokumentált próza, amely a szerző személyes élményeiből merít. Foch a diktatúra utolsó éveiben külföldi tudósítónak dolgozott Bukarestben. Pontosan idézi fel az akkori világ neveit, kommunista jelmondatait, politikai vicceit. Ostiz így jellemezte saját művét: „a regények regénye, multikulturális, multiethnikai és meta-irodalmi” alkotás. Regénye igaz történetnek tűnik, de valójában kitálatk a szereplők és félig-meddig fiktív kulturális utalások szerepelnek benne. Meghatározó szerephez jutnak a varjak, amelyek vészjósló háttérként szolgálnak a sötét karakterekhez. Ostiz leírja, hogyan buszoznak a románok három napon át a nyugati világba, milyen embertelen bánás-

módban van részük, ha papírok nélkül utaznak, milyen szedett-vedett szállásokon húzzák meg magukat.

A második kategóriába tartozó hat műben (többnyire krimikben) fordul elő a legtöbb román hivatkozás és szereplő: *La vida invisible* (Juan Manuel de Prada), *La Reina sin espejo* (Lorenzo Silva), *Natura quasi morta* (Carme Riera), *Tots els camins porten a Romania* (Ramón Usall y Santa), *El chico rumano* (Javier Alfaya), *La joven llegada del frío* (Luis Sanz Álvarez). Ezek közül csak Carmen Riera műve hagyományos krimi. Javier Alfaya története inkább szentimentális, és leegyszerűsíti a valóságot. Luiz Sanz Álvarez írása, aki maga is a Guardia Civil visszavonult tisztje, szinte már nem is tekinthető irodalmi alkotásnak, annyi benne a helyesírási hiba. Egyetlen értéke, hogy a szerző a saját szemével látta a román bevándorló nők vergődését a maffia karmában. Ramón Usall y Santa könyve társadalmi kérdéseket feszeget, és arra indítja az olvasót, hogy elgondolkozzon a migráció, az együttélés és az előítéletek kérdésén. Bár a cselekmény gyermeket, az írást szemmel láthatóan kutatómunka előzte meg. A szerző a román bevándorló férfiakat korábbi Securitate ügynökökként ábrázolja, a nők viszont vagy prostituáltak, vagy takarítónők, akikre kitoloncolás vár. J. M. de Prada krimijében a román szereplők egyike egy fiatal, újságot áruló cigánylány csecsemővel a karján, a másik pedig egy strici, aki prostitúcióra kényszeríti a lányait a hírhedt Casa de Campo-n Madridban. A szerző ezen a két szereplőn keresztül, felületesen írja le a spanyolországi bevándorlók életét. Lorenzo Silva bűnügyi regényében több román szereplő is feltűnik, de csak egyről kapunk pontosabb képet, az ügy koronatanújáról, egy benzinkutas fiatalemberről, aki folyékonyan beszél spanyolul, és Spanyolországot második hazájának tekinti.

A harmadik kategóriába négy művet sorol a cikk szerzője: *La illusió* (Jaume Benavente), *Els trafecs d'en Ton* (Víctor Batallé), *Un milagro en equilibrio* (Lucía Etxebarria), *No me cuentes tu vida* (Luis García Montero). Az első két mű egyfajta célzott irodalom, amely leginkább oktatási célokra használható irodalomórán, és közhelyeket sorakoztat fel. Benavente egy fiatalkorú testvérpár történetét meséli el, akik egyedül kell, hogy boldoguljanak Spanyolországban. Nem sikerül azonban hitelesen bemutatni az emberi együttélésből fakadó komplex problémákat, inkább

csak sztereotípiákból építkezik az író. A román szálból hiányzik a kutatómunka; valójában a spanyol média által közvetített képekből tevődik össze, és egyfajta leereszkedő, sajnálkozó módon ír a bevándorlók soráról. Hasonló hibába esik Víctor Batallé is, amikor a román bevándorlókat vagy gonosztevőként, vagy rendkívül magasan képzett emberként állítja be, és megelégedezik a spanyolországi román kolónia többségéről, akik valójában munkásemberek átlagos iskolai háttérrel. Lucía Etxebarria realista történetet mutat be gyönyörű stílusban. A román szereplő, aki biológiából doktorál, semmilyen szempontból nem idealizált figura. Bár traumatikus gyerekkora volt, az író nem merül el a sajnálkozást keltő részletekben, hanem engedi, hogy a szereplő saját viselkedésén, gesztusain keresztül lássuk az életét. Ugyanakkor friss humorral kritizálja a spanyol társadalmat, a szokásokat és az előítéleteket. Luis García Montero regénye alaposan dokumentált szöveg, amely valós információkra épül a kommunizmus előtti és utáni Romániáról. Az autentikusságot románul beszúrt kifejezések, bevándorlóknak írt újságnevek, ételek, román ünnepek megemlézése biztosítja. A regény integráló szemléletet tükröz; nem exotikumként mutatja be a román bevándorlókat. Szó esik a román cigányok és a többi román bevándorló közötti ellentétről és gyűlöletről is.

Az utolsó kategóriában két cím található: *Las historias naturales* (Juan Perucho), *Historia abreviada de la literatura portátil* (Enrique Vilá-Matas). Perucho története a vámpírok mítoszára alapul, és hosszú irodalmi és filmes hagyományba illeszkedik; a gótikus műfajhoz tartozó műalkotás katalán helyszínen. Enrique Vilá-Matas könyve a 20. század elejének hangulatát és művészi köreit mutatja be, amelynek segítségével jobban megérthetjük a két világháború közötti irodalmi életet és a forradalmakat. A regény cselekménye a „Shandy-összeesküvés” körül forog. A román vonal megjelenése az „odradek” nevű természetfeletti erőnek köszönhető, aki egyfajta visszataszító mûzsa. Az odradekek Trieszt föld alatti utcáin közlekednek, és ráülnek az írók vállára. A regény Kelet-Európát titokzatos és összeesküvésre alkalmas területnek ábrázolja.

Összefoglalóan elmondható tehát, hogy az irodalmi produktumokban a román bevándorlók gyakran bűnözőként vagy áldozatként, de mindenképpen fekete-fehér figuraként bukkannak fel. A spanyolor-

szági bevándorlást leginkább a romániai szegénységgel és korrupcióval, illetve emberkereskedelemmel magyarázzák. Nem jellemző, hogy alapos kutatómunka előzné meg az irodalmi művek születését, inkább csak a médiából tájékozódnak a szerzők, nem pedig archívumokból vagy személyes beszélgetésekből. A vizsgált regényekben tükröződik a spanyol társadalom félelme a mássággal szemben, illetve a román bevándorlók negatív megítélése Románia uniós csatlakozása után. Ugyanakkor a bevándorlók többségét, az alsó középosztálybelieket, az építőiparban dolgozókat nem mutatják be, pedig ők alkotják az állandó román lakosság nagy részét Spanyolországban.

Pethő-Szirmai Judit

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

A keresztény Róma mítosza és a Római Tanulmányok Intézete: kísérlet a fasiszmus és a katolicizmus szintézisére

Aramini, Donatello: The Myth of 'Christian Rome' and the Institute of Roman Studies: An Attempted Synthesis of Fascism and Catholicism. = Journal of Contemporary History, Vol. 50, 2014, No. 2, 188–215. p.

A cikk a Római Tanulmányok Intézete által indított számtalan kezdeményezés egy szeletét elemzi. Ez az intézmény szorosan együttműködött a fasiszta rezsim politikai kultúrájával és hatalmi ambícióival azáltal, hogy támogatta és befolyásolta a rómaisággal (*romanità*) kapcsolatos retorikát és a „harmadik Róma” szimbólumainak és mítoszának kiaknázását. Az 1930-as években bizonyos olasz értelmiségiek és a Vatikán egyes magas beosztású személyei a keresztény Róma mítoszának dicsőítésével igyekeztek megalkotni a fasiszta és a katolikus ideológia szintézisét. A náci Németországhoz való közeledés és a II. világháború során egyenesen küldetésüknek tekintették, hogy átpolitizálják a vallást, a politikát pedig egyfajta szakrális jelleggel ruházzák fel. Bár végül elbuktak, ez a politikát és a vallást kibékítő erőfeszítés megmutatta, hogy milyen összetett volt e két szellemi erő viszonya a fasiszmus alatt.

A Római Tanulmányok Intézetének tevékenységét viszonylag keveset vizsgálták korábban a történészek. Ha mégis, akkor vagy azt bizonygatták, hogy az Intézet tevékenységének semmi köze nem volt a rezsim propagandájához, vagy éppen ellenkezőleg, azt állították, hogy teljesen egybefolyt a fasiszta politikai kultúrával. A jelenlegi vélekedés szerint az Intézet közel állt ugyan a rezsimhez, de nem volt igazán része annak; az volt a feladata, hogy Róma modern kori mítoszat katolikus-fasiszta perspektívából terjessze. A „rómaiság” eszméjére sem csupán propagandaeszközként tekintettek, hanem inkább egyfajta egyesítő ideológi-

ára, amely a fasizmus ideológiája és szimbolikája mögött húzódott meg. Az Intézet képes volt megvalósítani a fasiszták álmát: ha ideiglenesen is, de sikerült szervesen beilleszteni a fasiszta rezsimeket Olaszország nemzeti történelmébe. Ugyanakkor Róma szent szerepét már a lateráni egyezmény is elismerte: e mítosz lelkét az egyház testesítette meg, a rezsimek pedig azt a politikai hatalmat, amely képes újra meghonosítani ezt a gondolkodásmódot a politikában és a társadalomban. Ezen mítosz „katolikus-fasiszta” szempontú terjesztése lett tehát a Római Tanulmányok Intézetének egyik fő feladata.

Az Intézetet 1925-ben alapította Carlo Galassi Paluzzi, a „római-ság” szakértője. Paluzzi mérsékelt egyházi körökben mozgott, és a Fides Romana csoport aktív tagja volt. Ő is a „változatos nacionalizmus” sajátos politikai és kulturális atmoszférájából érkezett, amely áthatotta Olaszországot a 20. század elején. Ez a hangulat tette lehetővé, hogy – szemben a 19. századi német ókortudósok erőteljes hellénpárti megközelítésével – újra felfedezzék Róma és a latin világ eredetiségét. Másrészt mindez sajátos politikai szerepet ruházott az ókori történelemre: az ókori Róma nagysága már nem a szabadság és a haladás eszméit jelképezte, hanem Olaszország tágabb értelemben vett történelmi gyökeire. A dicsőséges császári múlt igazolta a jelenkori nagyratörő ambíciókat. Ebben a kontextusban az értelmiségiek úgy érezték, hogy ők egy új kor hírnökei, illetve a társadalom igazi értékeinek utolsó védelmezői. Úgy hitték, ezeket az értékeket el kell terjeszteni a nép körében, hogy a dekadens és anyagi burzsoázia társadalmát meghaladva újra felfedezzék a nemzet spirituális egységét.

Nem meglepő tehát, hogy a Római Tanulmányok Intézetének célja az volt, hogy ráirányítsa a figyelmet az ókori Róma, illetve a keresztény Róma kultúrájának eredetiségére, és megvédje azt a modern és Róma-ellenes irányzatoktól, azaz a reformációtól, a német kritikától, a protestáns szellemiségtől, az individualizmustól, a pozitívizmustól, a liberalizmustól, a szociáldemokráciától és a kommunizmustól – és ezt a nézetet a legtöbb katolikus körben osztották.

A nemzeti katolicizmus eszméjét mérsékelt fasiszták, volt nacionalisták, volt liberálisok és római egyházi körök terjesztették, a Római Tanulmányok Intézete pedig különösen hasznos eszköznek bizonyult

e téren. A katolikusok, akik de facto a fasizmus alkotóelemeivé váltak, belülről szerették volna befolyásolni a rezsimeket. Másrészt viszont a fasiszta uralkodó osztály számára is kulcsfontosságú volt az Intézet, mert államosítani és „fasizálni” akarták az egyházat, hogy ezáltal maga az egyház legyen az összekötő kapocs az ország történelmének kiindulópontja és a végcél, a fasizmus között. Az Intézet a tekintetben is hasznos volt a rezsimek számára, hogy ideológiai szempontból segített jobban körüljárni a „birodalom” fogalmát, nemcsak a földrajzi terjeszkedés értelmében, hanem egy új civilizáció fényének megteremtése és elterjesztése szempontjából is. Az Intézet ennek megfelelően beleilleszkedett a kulturális létesítmények fasizálási folyamatába, és élvezte a politika és Mussolini támogatását (anyagi szempontból is).

Az Intézet 1933-ban „Szent évek” címmel előadássorozatot indított a Megváltás Jubileumi Éve megünneplésének keretén belül, amelyet IX. Pius pápa hirdetett meg Krisztus keresztre feszítésének 1900. évfordulója alkalmából. A korábbi pápák munkássága mellett a kiállítás a politika és a vallás közötti harmóniát is előtérbe helyezte, ráadásul az 1933-as év egyben a fasiszta forradalom 10. évfordulója is volt. Az Intézet kulturális missziója 1935-ben érte el a csúcspontját, amikor három előadássorozatra is sor került: *Róma, ahol Krisztus római*, *Róma mint a missziós élet központja*, illetve *A szentek rómaisága*. A kezdeményezés kapcsán Paluzzi azt mondta, hogy az előadások azt az egységet kívánták újjáéleszteni, amely magától értetődően működik az egyház és az állam, a haza és a hit között. Az előadások kihangsúlyozták a misszionáriusok és a szentek munkásságát, valamint a keresztény hit terjesztésének fontosságát – miközben a háttérben zajlott az etiópiai háború.

A nemzet erősödő azonosulása a fasiszta politikai vallással hozzájárult a jellegzetes fasiszta hangvétel, a fasiszta minták, mítoszok és szimbólumok elterjedéséhez katolikus körökben: megkezdődött a fasiszta katolicizmus, avagy a katolikus fasizmus időszaka. A fasizmus és a katolicizmus dialektikai szintézisének megteremtésére tett kísérletek azonban idővel feszültséghez vezettek a rezsimek és a Szentszék között, különösen a „Mit Brennender Sorge” enciklika kiadását követően. Két további enciklikában a pápa már ugyanolyan veszélyes ellenségnek titulálta a nácizmust a kereszténységre nézve, mint a kommunizmust és a

mexikói antiklerikális mozgalmat. Ez a figyelmeztető jelzés azonban ellentétes hatást gyakorolt a Római Tanulmányok Intézetére: megerősítette annak békítő szándékú ideológiáját, ugyanis a papságnak csupán egy része értett egyet a pápa nézeteivel a náci diktátort illetően. Tehát miközben az olasz rezsím ideológiailag közeledett a nácizmushoz, Galassi Paluzzi arra kérte az intézet tudósait, hogy óvatosabban fogalmazzanak a náci Németországgal kapcsolatban – még ha tanácsát nem is mindig fogadták meg.

Az 1937-ben megnyitott Augusztusz-kiállításon a római császárt a béke hercegeként ábrázolták, aki el tudta terjeszteni a klasszikus kultúrát. A fasiszmus civilizációs küldetését az egyház evangelizáló szerepével állították párhuzamba, és Augusztusz alakja összemosódott Konstantinével. Itt mutatták be először agresszív fényben a kereszténységet, hiszen végül legyőzte magát a Római Birodalmat is, és felülkerekedett a nyugati társadalmakon. Az üzenet világos volt: az egyház az egyetlen igazi világi hatalom. A keresztény Róma mítoszának dicsőítését még az 1938-as rasszista törvények sem tudták megakasztani. Folytatódtak az előadások Róma és a judaizmus kapcsolatáról és a rasszizmusról. Ez utóbbiak célja az volt, hogy bemutassák az olasz rasszizmus valódi jelenségét a biológiai rasszizmussal szemben.

A nemzetközi helyzet romlásával és a Németországhoz való közeli edéssel a Római Tanulmányok Intézetén belül is erősödött az az érzés, hogy az olasz rezsím eltávolodott a korábbi politikai irányvonalától. A keresztény Rómáról szóló előadások igyekeztek áthidalni ezt a szakadást XI. Pius és a fasiszta rezsím között, ugyanakkor jelezték a növekvő aggodalmat is: szerették volna visszaterelni a duce-t a katolikus restauráció ösvényére. Más előadások is az egyház egyetemes szerepét hangsúlyozták, miközben ellenezték a nacionalizmus minden formáját. A háború kitörése után az Intézet elnöke visszatért korábbi nacionalizmusához, és a római civilizáció megvédéséhez szükséges eseményként üdvözölte a háborút. Úgy döntött, hogy a háborút a tudomány terén is meg kell nyerni, ezért olyan propagandakezdeményezéseket indított el, mint pl. a *Mare Nostrum* sorozat. Az előadások azonban egyre inkább a katolikus egyetemességet hangsúlyozták, és egyre kényelmetlenebbé váltak a fasiszta rendszer számára. 1941-től már nem is sugározták őket a rádióban.

1942-43 telén a nehéz otthoni és nemzetközi körülmények hatására az Intézet felhagyott azon igyekezetével, hogy összehangolja a katolikus, nacionalista és fasiszta ideológiát. Most már a keresztény Róma (és annak értékei, a rend, a béke és a család) győzedelmeskedett a császárok és Mussolini Rómája fölött. Két könyv is megjelent Róma bukásáról Paribeni, illetve Bertolini tollából; ezekben viszont már csak a pápák és a vallási hatalmak pozitív szerepe domborodott ki. Paribeni szerint csak a keresztény Róma volt képes életben tartani az igazi római civilizációt olyan pápáknak hála, mint pl. Nagy Leo. Bertolini pedig azzal vádolta a germán barbár népeket, hogy ők roppantották meg Róma egységét – ezzel is hangsúlyozva a római-germán szembenállást.

A rezsimmel való végleges szakítás 1943-ban következett be, talán éppen XII. Pius karácsonyi rádióüzenetének hatására. A pápa személye egyre fontosabb hivatkozási pont lett, és szorosabbá vált kapcsolata Galassi Paluzzival. Az intézet most már a pápa nimbuszát erősítette a duce mítosza helyett. 1943. július 25. után pedig az egyház lett az egyetlen olyan autoritás, ahová a lakosság fordulhatott. A pápa egy olyan intézet védnöke lett, amely ellenezte a nácizmust és a szélsőséges fasiszta hozzáállást.

Ez a cikk csupán néhány olyan kezdeményezést vázol fel, amellyel a Római Tanulmányok Intézete a politikai és a vallási univerzumot igyekezett összebékíteni. Maga a Vatikán is egyfajta kulturális és politikai közvetítőt látott az Intézetben a fasiszta rezsím és a katolicizmus között. Az Intézet emellett katolikus gondolatcserélő fórumként is működött. Bár végül elbukott, a két világháború közötti időszakban meghatározó jelenség volt Olaszországban, és jól tükrözte az olaszországi konzervatívok és katolikus gondolkodásmódját.

Pethő-Szirmai Judit

KISEBBSÉGI POLITIKA

A Moldovai Köztársaság kulturális és politikai tájékozódása Kelet és Nyugat között

Saxinger, Kirsten: Ewroremont und Zdob și Zdub. Die Republik Moldau zwischen Ost und West. = Spiegelungen. 10. Jg. 2015. No. 1. 185-202. p.

A mai, független Moldovai Köztársaság (Moldávia) etnikai megoszlására közel 80% arányú, román nyelvet – a román egy regionális (még csak nem is „tájnyelvi”) változatát – beszélő népesség abszolút többsége jellemző. A fennmaradó részen ca. 8, 6, 4 és 2 százalékos arányban osztozik az ukrán, az orosz, a gagauz, valamint a bolgár stb. kisebbség. A társadalom a szovjet korszak folytonosságát őrző „moldován” kategóriával fedi le identitási önképét. Ezen belül azonban egy autochton és egy, a román entitás irányába kiterjesztett modell közötti választóvonal mentén erősen megoszlának az elképzelések. A kettősség gyökerei a területi előzmény hovatartozásának végzetes hullámvásárlására mennek vissza. A területi kisebbségek változtatásaitól eltekintve nagyjában megfelel az egykori, zömmel románok lakta Moldvai Fejedelemség utóbb Besszarábiának is nevezett, a Prut és a Dnyeszter folyók közé eső keleti felével. Ez 1812-ben – oszmán fennhatóság alól – Oroszország birtokába került, később (1859/62) a Pruton inneni, csonka moldvai régió és Havasalföld egyesítésével pedig – még oszmán fennhatóság alatt – létrejött Románia. Az új román állam 1878-ban vált függetlenné, s 1918-as, nagyarányú területi gyarapodásai során Besszarábiát is visszaszerezte. Ezt a visszacsatolást a cári birodalom örökébe lépő szovjet hatalom soha nem ismerte el. Revíziós szándékát a Dnyeszter túlsó partján, ukrán területen létrehozott Moldovai Autonóm SzSzK adminisztratív egysége (1924) fémjelte, majd realizálta is a Molotov-Ribbentropp paktummal (1939). Románia még a második világháború alatt – német szövetségben – újra lépett

s visszatért (1941), a további jövő azonban csak hadiszerencse kérdése volt. A keleti fronton győztes Szovjetunió Besszarábiát – a „burzsuj” és „nacionalista” elemet illetően kiterjedt politikai tisztogatások kíséretében – végül „tagköztársaságként” magához láncolta, miközben északon és délen átosztott területeiből Ukrajnának, ugyanakkor egyesítette a korábbi autonóm kezdeménnyel. Sarkalatos kérdés volt, a nyelvi különállást hangsúlyozandó, az Autonóm SzSzK vonatkozásában már gyakorlattá tett cirill írás bevezetése.

Moldávia a moszkvai kötelékekből, az adott határok között szabaddult a Szovjetunió felbomlása során 1991-ben, függetlensége kikiáltásával. Abban a pillanatban fel is merült a Romániával való újraegyesülés lehetősége, a felvetéseket gyakorlati lépések azonban egyik oldalról sem követték. A Dnyeszteren túli régióban az elszakadási, illetve visszarendezési elképzelések ellen kitört (vagy szított?) zavargásokra rátelepedve Moszkva saját „békefenntartóit” küldte a helyszínre, majd Dnyeszter-menti („Transznisztriai”) Moldáv Köztársaság néven de facto leválasztotta a történelmi Moldáviáról.

Orosz-, majd Szovjet-Moldávia a romániai Moldváétól nagyon is eltérő utat járt be, az elkejlődés mozzanatai felett nem volt annyira egyszerű napirendre térni. Megmutatkozik ez már a nyelvi kérdésben. A latin ábécé jogait ugyan az első intézkedések sorában helyreállították. A nyelvi státuszt illetően ettől függetlenül azonban még legfelső intézményi szinten sem egységes a koncepció. 1991-ben a függetlenségi nyilatkozat az államnyelvet röviden és egyszerűen a románnal jelöli meg, az 1994-ben elfogadott alkotmány ezzel szemben latin írású „moldovánról” beszél. 2013-ban az alkotmánybíróság liberális megkeresésre úgy foglalt állást, hogy alkotmányos értelemben ez is, az is megállja a helyét, ténylegesen irányadónak ugyanakkor az időrendileg első döntést, azaz a „román” meghatározást ítéli. Ezzel messze nem oldja fel a bizonytalanságot. A román – moldován névkettősség egyébként már a két háború közötti Autonóm SzSzK kereteiben szerepet kapott. Az eredendően szláv: orosz, ukrán többségű, „moldován” populációjában legfeljebb a baloldali román migrációval gyarapodó övezet „gyökeresítése” (*korenizacija*) ugyanis a nyelvi meghatározást tekintve is ingadozott a „román” identitástól való elhatárolódás és az azonosítás között („moldovánis-

ták”, „romanisták”), mely utóbbit alapvetően a román Besszarábiát illető területi aspiráció motiválta.

A szovjet tagköztársasági időszakban a „moldován” fogalmú nyelvi önazonosság kérdését formálisan kezelték, mindinkább az oroszosításra esett a hangsúly. A jelenbeli független időszak ingadozó verbalizációját inkább már a posztkommunista körökből is gerjesztett konszenzuális bizonytalanság, az államterületi és nyelvi-etnikai alapú névadás tudati keveredése vezérli (ahogy ennek természetét az újabb szakirodalomban Benedict Anderson, Richard Jenkins és mások megállapításai jellemzik). A moldáviai állampolgár tudja, érti is, hogy anyanyelve – némely oroszos, szlávos elszíneződéssel – szintiszta román, mégis nehezen függetleníti magát lakóhelye, országa ettől eltérő, a hosszúra nyúlt szovjet korszakból hagyományozott nevesítésétől, s megszokta a nyelv ehhez igazított megnevezését (sőt, az orosz-”moldován” kétnyelvűség kihatásaként akár a cirill betűs írását) is. A gorbacsovi „glasznosztj” idején előtérbe került identitásváltás lázas útkeresése, a kategorizálás akkori, amorf villódzása mintha máig sem ért volna igazán véget. Az összkép lassan tisztul az újabb nemzedékekkel, az új alapokra helyezett oktatási folyamattal. A múlt visszahúzó ereje erősen hat a más nyelvű kisebbségek körében, tagjaiktól máig idegen a román/”moldován” nyelvhasználat, a függetlenség első éveinek politikai és kulturális oroszellenessége is részben elidegenítőleg hatott rájuk. A türk eredetű, a mai anatóliai törököt beszélő s egyben a török latin betűs íráshoz közelítő gagauzok – mintegy 150 ezren – maguk is ragaszkodnak a gagauz-orosz kétnyelvűséghez. Az orosz hagyományfolytonosság „őre” a moldovai parlament (reform)kommunista, illetve szocialista szárnya, amely a függetlenség első időszakát abszolút többségben uralta, és közösen 2014-ben is 38 %-ot szerzett. Ez a baloldal nyíltan nem „orospárti”, de feltétlenül EU-ellenes, következésképp a Romániához való szorosabb közelséget is ellenzi. További visszahúzó erő a gazdasági pangás, ami kiterjedt, részint az EU-ba, részint az Orosz Föderációba vezető elvándorlásban, migrációban csapódik le (ennek megfelelően a Transznisztria nélkül számított, korábbi 4 milliós lakosságszám mára mintegy félmillióval csökkent), egyben tág teret nyit az intézményeket is átszövő korrupciónak vagy éppen az ukrán maffia garázdálkodásának.

*

A német nyelvű közlemény címében szereplő „ewroremont”: apróhirdetési szlogen – „európai színvonalú” javító-szolgáltatást kínáló összetétellel, melyben a „remont” tag orosz nyelvhasználatból kerül át a „moldován” közegbe. A „Zdob și Zdub” pedig egy nemzetközi karriert befutó, nemzetiségileg vegyes összetételű, multikulturális zenei anyaggal megjelenő rockbanda. Az osztrák illetőségű szerző EBESZ-megfigyelőként választási vagy más események alkalmával visszatérően jelen van az országban, s egyszerre nyújt politikai elemzést s nyilatkozik szem- és fültanúként írásában, melyet áthat Moldávia népével való együttérzése és a hő kívánság az iránt, hogy mielőbb megteremtse a hézagokkal telt identitási önkép tiszta fogalmú szintézisét.

Komáromi Sándor

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

A közrendbiztosítás korai formái a középkor végi Cseh Királyságban

Beran, Zdeněk: *Die Landfriedensbewegung im Königreich Böhmen. = Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung*. 63. Jg. 2014. No. 4. 528-560. p.

Hrádec Králové (a régi Königgrätz) egyetemének oktatója német nyelvű kivonatban tárgyalja a történeti kutatásban mindezidáig kevésbé frekvenciát kapott témát, amit cseh nyelven írt monográfiájában (*Landfrýdní hnůtí v zemích České koruny*, České Budějovice, 2014) bővebben dolgozott fel. A kifejlődő feudális társadalom belharcainak, a helyi önkényeskedés, útonállás stb. féken tartására irányuló kezdeményezésekről van szó, melyek az európai Nyugaton jelentkeztek, s az egyházi ihletésű „pax dei” nyomdokain autonóm világi keretek között fejlődtek tovább („pax instituta”, „pax jurata”). E helyi vagy mindenesetre regionális, egy-egy nagybirtok-csoport vagy városok köré fonódó törekvések, az átfogó célú uralkodói dekrétumok hatékonyságát meghaladva, közbiztonságért szerveződésükkel a közigazgatási szerkezetbe mindinkább begyökerező modern rendszert korai csíráit, a regionalizmusban formálódó közigazgatás kezdeteit mutatják.

A közcsend, közrend, közbéke védelmének korai intézménye a Német-római Birodalmon belül a térségi értelmű „landfrieden” szófogalma alatt terjedt el, és miután Csehország már a 12. századtól a Birodalomhoz tartozott, a német szó került át a cseh nyelvbe is („landfrýd”). A „landfrieden” szokásjogának elterjedtsége német birodalmi viszonylatban az impérium bonyolult hatalmi tagozódását és területi széttagoltságát figyelembe véve nem véletlen. A Cseh Koronához tartozó, a Morva Örgrófsággal és utóbb Sziléziával is kiegészült, önmagában homogén

régió belbiztonságát azonban főként egy-egy interregnum anarchiája, a cseh-német összeütközés (huszita mozgalmak) vagy a Magyarországgal, illetve Lengyelországgal való konfliktusterhes összefonódás teszi sérülékennyé. A cseh folyamatok különös jellegzetességét adja, hogy már korán a városokkal kijelölhető körzeti tényező dominál.

Cseh példaként szolgál a „pax dei” megtestesítése ősförmára Tóbiás prágai püspök fellépése II. Ottokár halálakor (1278) – fiatalkorú utóda, II. Vencel zavartalan trónöröklése érdekében. Bár időben megelőzi ezt I. Vencel (III. Béla magyar király mulatós kedvű veje) békeparancsa a királyi státuszú időszak kezdetén, trónkövetelő fia, leendő II. Ottokár lázadásakor (1249). A szokásjog a Luxemburgi-dinasztia (elsőként János, 1310-1346) színre lépésével terebélyesedik tovább. Luxemburgi Károly (1346-1378) már uralkodása elején hozzájárul néhány keleti fekvésű bányaváros, közöttük Iglau (Jihlava) önvédelmi szövetezéséhez (1348), 1350/51. évi diktátuma („Majestas Carolina”) pedig a királyi hatalom szisztematikus megerősítésének dokumentumaként átfogó kifejezést ad annak, hogy a városokra támaszkodik a hűbérurakkal szemben. A király 1355-ben a német-római császári trónt is elnyeri (IV. Károly). Összbirodalmi célzatú Aranybullája (1356) épp ellenkező törekvésről tesz tanúbizonyságot, amennyiben tartományi szinteken a városok feltörekvésével szemben a rendi erőknek kedvez. Ez a dokumentum lépteti életbe a hét „választófejedelem” jogosítványait, jelzendő, hogy az uralkodó makro-szinten a hatalmi régiókkal való megegyezés útján jár. Károly mint cseh király utóbb mégis pártfogásába veszi az érc-hegységi Saaz (Zatec) városát és tágabb városkörzetét („Saazer Landfrieden”, 1366) a térség főnemességéhez rendelt területi eljárási szokásokkal, illetve bíraskodással szemben.

A saazi körzetre vonatkozó intézkedés, többször megújítva, változó szerepben él tovább már IV. (Luxemburgi) Vencel (1363-1417) alatt, amikor a nyugat felől szomszédos Meißeni Örgrófság századvégi terjeszkedésével szemben kellett védekezni. Vencel uralkodásának ötödik évtizedét fivérével, a magyar trónt bíró Zsigmonddal vívott küzdelmek jellemezték, melyek nyomán a cseh rendek összefogása hatott oda, hogy a rendfenntartást átfogó formában körzetesítéssel rendszerítsék egy-egy, kellő eszköztárral felfegyverzett kerület-bíró („justi-

tiarius”) útján. A rendszer az első huszita háborúval, 1420–1434 között felbomlott, de helyreállítása után jól szolgált a II. (Habsburg) Albert rövid uralkodását (1438/39) követő cseh-magyar – Corvinus Mátyás és más összefüggésben, Podiebrad György vagy II. (Jagelló) Vladislav (= Ulászló) alatt dúló – hatalmi villongások, valamint a második huszita háború idején. A körzeti rendszer forradalmian új elemeként jelentkezett esetenként a trón gátolt, kieső hatalomgyakorlása helyett felvállalt közös politikai legitimáció (első fennmaradt dokumentuma: a pilseni béke-intézkedés, 1426). E közlegitimáció erejéből választottak a körzetvezetők 1452-ben például saját soraikból kormányzót Podiebrad György személyében, akinek útja e szerepből később a trónig vezetett.

A 15. század második feléből származó körzeti béke-parancsok írásos dokumentumai jórészt fennmaradtak. A tanulmány táblázatos formában áttekinti a bennük foglalt célkitűzések: a szankcionálandó cselekmények körét (magánháborúskodás, önbíráskodás, rablás, gyűjtogatás, érmehamisítás stb.), a kilátásba helyezett megtorlás-elvű szankciók típusait is a lefogástól a száműzésig. Maradtak fent dokumentumok a szankciók foganatosítása köréből is, de gyér számuk okán csak töredékszerű képet nyújtanak a való helyzetet illetően.

Komáromi Sándor

A földközi-tengeri munkaerőpiac integrációja: a máltai reálbérek regionális kontextusban 1836-1913 között

Caruana-Galizia, Paul: Mediterranean Labour-Market Integration: Maltese Real Wages in a Regional Context, 1836-1913 = The Journal of European Economic History, Vol. XLI, 2012, 3, 93-115. p.

A szerző arra kérdésre keresi a választ, hogy létezett-e integrált földközi-tengeri munkaerőpiac a 19. században és a 20. század elején. A gazdaságok fejlődésével a munkaerőpiacok hajlamosak ugyanis közeledni egymás felé: ahogy csökkenek az utazás költségei, az információ is szabadabban áramlik, leomlanak a politikai és intézményi korlátok, és fel-

erősödik a migráció. Ez utóbbi pedig azt eredményezi, hogy a földrajzilag egymástól távol eső munkaerőpiacok integrálódnak. Ugyanakkor Boyer és Hatton vitatja ezt: szerintük a migráció mértéke nincs összefüggésben az integrációval, a reálbérek viszont már pontosabb képet festhetnek róla. Az „egy ár törvényének” logikája szerint az integrált piacon az eladók azonos, de a lehető legmagasabb árak felé tendálnak. Mivel a munkavállalók munkaerejüket bocsátják áruba, egy tökéletesen integrált munkaerőpiacon a béreknek azonosaknak kellene lenniük. Ha eltérnek egymástól, az az integráció alacsonyabb fokára utal.

A cikk egy reálbérsort állít fel Máltára vonatkozóan a vizsgált időszakra nézve, és összeveti a mediterrán térség más reálbérsorai-val. Ilyen szempontból hiánypótló dolgozat, mert nagyon kevés szisztematikus és minőségi kutatás született ebben a témában. A szerző a következő kérdéseket teszi fel: 1. Az atlanti gazdaság integrációja idején mennyire volt integrált a mediterrán gazdaság? 2. Magyarázható-e a mediterrán integráció mértéke különböző gazdasági sokkhatásokkal vagy a migráció hiányával? A dolgozat első része felvázolja a történelmi kontextust, és áttekinti a földközi-tengeri munkaerőpiaccal kapcsolatos szakirodalmat. A második részben a szerző leírja, hogy milyen adatok és módszerek segítségével állítja össze reálbér adatsorát, majd a főkomponens-analízis (PCA) segítségével integrált alrégiókat azonosít. Végül ez utóbbiakat megvizsgálja a Boyer–Hatton-féle empirikus modellen keresztül is.

A Mediterráneum az ókori világ központjából az újkori Európa perifériájára került. Az európai gazdaság tengelye áttevődött Észak- és Nyugat-Európába, amit az is jól mutat, hogy 1775-1875 között nincs bizonyíték arra, hogy nőttek volna a térségben a reálbérek. Két jelentős eseményt említhetünk, amely a Földközi-tenger térségében is jelentősen kihatott a bérekre 1100-2000 között: a „fekete halál” és az ipari forradalom. A népességnövekedés mértéke mindenképpen szoros összefüggést mutat a reálbérek alakulásával. Habár a népességgyarapodásban különbségek fedezhetők fel a mediterrán országok között, a 19. század vége felé itt is elkezdtek együtt mozogni a reálbérek. Jelentős máltai elvándorlásról beszélhetünk, pedig a befogadó országok népessége is növekedett. Az 1880-as években például 15 ezer máltai vándorolt ki

Algériába, 11 ezer Tunéziába és 7 ezer Egyiptomba, vagyis a teljes máltai lakosság egyötöde.

Az iparosodás volt az a tényező, amely lehetővé tette, hogy meginduljon a vándorlás az amúgy is szaporodó lakosságszámú országok felé. Az iparosodás ugyanis viszonylag későn érte el a Földközi-tenger térségét: 1875-1890 között Törökországban és Egyiptomban érdekes módon gyorsabban nőttek a reálbérek, mint akár német vagy francia földön. A reálbérek alakulásába a gyarmatosítás, azaz a globalizáció első korszaka is beleszólt: az első világháború előtt például Egyiptom és Törökország reálbér-növekedése összeomlott, míg Spanyolországé és Olaszországé felgyorsult. Összességében azonban elmondható, hogy a reálbérekben tapasztalható különbség Nyugat-Európa és a kelet-mediterrán térség között tovább nőtt a 19. század során egészen 1950-ig. Ugyanakkor bizonyos eseményekhez kapcsolódóan jelentős volt a Földközi-tenger környéki migráció is: sok máltai dolgozott pl. a Szezei-csatorna építésén, a máltai kikötők építése pedig spanyol és olasz munkásokat vonzott 1905-ben.

Ami a kutatás adatait illeti, az, hogy mi került bele a mintába, nagyban függött az adatok hozzáférhetőségétől és a földrajzi lefedettségétől. A minta Máltára, Milánóra, Firenzére, Szarajevóra, Isztambulra, Alexandriára és Madridra vonatkozóan tartalmaz adatot. Ugyanakkor akad néhány fehér folt is, hiszen eleddig senki nem készített reálbérsort erre az időszakra vetítve Görögországgal, Dél-Franciaországgal és Észak-Afrikával kapcsolatban (Egyiptom kivételével). Mivel a kutató által talált bérkimutatások nem egységes szempontok alapján készültek, nehézkes volt az összehasonlításuk. Ez a sokszínűség ugyanakkor kiküszöbölhető a főkomponens-analízis (PCA) segítségével, amely nem egységes adathalmazok között is képes kimutatni a közös alapvető struktúrákat: voltak-e közös gazdasági erők, amelyek esetleg elősegítették az integrációt?

A kutató a Studer (2008) által leírt módszer használatával állított össze reálbérsort Máltára vonatkozóan, méghozzá a gyarmati „kék könyvekből”, amelyek éves szinten számon tartották a különböző szakmákban (ácsoknak, kőműveseknek, fémműveseknek, stb.) fizetett napi béreket. A kék könyvek megadják a minimum és a maximum bérszínvonalat (ennek átlagát vette alapul a szerző), és az is kiderül belőlük,

hogy a munkások heti hat napot dolgoztak, kivéve, ha valamilyen egyházi ünnepi volt.

A bérek deflációjához a Laspeyres-árindexet használta a szerző az 1900-as évet téve meg kiindulási pontnak. A kék könyvekben a legfontosabb fogyasztási cikkek árára vonatkozó adatok is szerepelnek. A körültekintő számítás ellenére elméletileg lehetséges, hogy a különböző térségek inflációja jelentősen különbözzék, vagyis ugyanaz a fogyasztói kosár jóval többbe kerül egyes helyeken, mint másutt. Ez azonban csak a nagykiterjedésű belföldi piacok esetében igaz, Málta pedig nem ilyen (területe összesen 316 km², és két legtávolabbi pontja között is csupán 43 km van). Egy ilyen kicsi országban szabadon mozoghattak az áruk, a személyek és az információ, tehát nagyon kicsi az esélye annak, hogy regionális különbségek lettek volna a máltai életkörülmények tekintetében.

Ami a számokat illeti, a számsorokat reál és nominál értéken is feltünteti a kutató. A két sor egymással nagyjából párhuzamosan mozog, csupán két eltérés mutatkozik: a krími háború (1852-1856), illetve a Szezei-csatorna építésének (1859-1869) idején gyorsan nőttek az árak. A kiugró infláció annak is volt köszönhető, hogy sok jobban fizetett brit volt jelen ekkoriban a szigeten, és nagyobb volt a kereslet a szolgáltatások és az áruk iránt. Mindkét időszak vége felé tapasztalható azonban reálbér-növekedés, mivel kivételesen nagy volt a munkaerő-kereslet. E két esemény után és a katonai jelenlét csökkenésével az árak és a bérek is stabilizálódtak. 1914-re az éves reálbérek 40 font körül mozogtak a szakképzett munkások körében; az összetett éves növekedési ráta 1,03% volt. A századforduló után a bérek csökkenő tendenciát mutattak: ugyan az első világháború alatt – főleg a kikötő forgalmának betudhatóan – prosperált a gazdaság, de a háború után tovább csökkentek a bérek.

Ha az egész térséget vizsgáljuk, kiderül, hogy az 1880-as és 1890-es években Egyiptom, Málta és Törökország felzárkózott az élenjáró Madridhoz, Milánóhoz és Firenzéhez a gazdasági növekedés tekintetében, de 1900-tól ismét elszakadt egymástól a két csoport: a vezető gazdaságok sokkal nagyobb növekedést produkáltak. A térség gazdaságainak mutatói közötti esetleges összefüggések kimutatása érdekében a szerző a faktoranalízishez folyamodott. Ez egy olyan adatredukciós technika, amely felfedi a változók mögött megbúvó, látens struktúrákat, és a változók

együttmozgásának vizsgálatával a változókat kevesebb faktorra redukálja. Ha két változó együtt mozog, ez arra utal, hogy azonos tényező hat mindkettőre, ezért egy faktorrá alakíthatók. Jelen esetben a változók a mediterrán régió éves reálbérsorai.

A PCA-t az adathalmazok mögöttes komponenseinek azonosítására használják. Jelen esetben az első komponens Milánó és Firenze varianciáját sorolja egy csoportba, ami nem meglepő, hiszen egy nyelvet beszéltek, földrajzilag egymáshoz közel helyezkedtek el, és Itália egysülése után a politikai akadályok is megszűntek a migráció előtt. Megállapíthatjuk tehát, hogy az észak-mediterrán térségben létezett integrált munkaerőpiac. A második komponens alapján egy csoportba sorolhatók a Földközi-tenger déli és keleti térségei: Egyiptom, Törökország, Szerbia és Málta. Ezek a helyszínek is közel vannak egymáshoz, és jelentős kereskedelmi és migrációs kapcsolat volt közöttük. Ez a komponens azt igazolja, hogy dél-keleten is létezett integrált munkaerőpiac. (Egyiptom és Málta között az is elősegítette a munkaerő-áramlást, hogy akkoriban még mindkettő brit gyarmat volt.) A PCA alapján kijelenthető, hogy az integrációban a földrajzi elhelyezkedés játszotta a legnagyobb szerepet: a reálbér-variancia hasonlósága az egymáshoz közelebb eső területeken volt a legnagyobb. A PCA eredményei tehát azt sugallják, hogy három nagyobb munkaerőpiac létezett a Mediterráneumban a vizsgált időszakban: egy északi, egy dél-keleti és egy nyugati. Ha tehát a munkaerőpiac integrációját valóban a migráció segíti elő, a PCA szerint a távolság volt a legnagyobb akadály.

A Boyer–Hatton-féle modell segítségével arra is választ kapunk, hogy a fragmentált mediterrán piaci integráció vajon különböző gazdasági sokkhatásoknak vagy a migráció hiányának tudható-e be. Egyrészt ez a modell is megerősítette, hogy Milánó és Firenze vonatkozásában létezett bérkonvergencia a munkaerő két város közötti vándorlásának köszönhetően. Érdekes módon Egyiptom, Málta és Szerbia nem mutat statisztikailag jelentős konvergenciát, pedig tudjuk, hogy sok máltai munkás dolgozott Egyiptomban a Szezei-csatorna építésének idején. Lehetséges, hogy ez a viszonylag rövid időszak nem volt elég ahhoz, hogy jelentősebb hatást gyakoroljon a bérkonvergenciára. Szerbia leginkább Máltával és Törökországgal integrálódott, főleg a földrajzi közelség

okán. Bár a szerző csupán kiindulási pontnak tartja cikkét az integráció intézményi és földrajzi okainak elmélyültebb kutatásához, az biztosan kijelenthető, hogy a Földközi-tenger térségében is beszélhetünk bizonyos mértékben integrálódott munkaerőpiacokról.

Pethő-Szirmai Judit

Interetnikus kapcsolatok Prágában a két világháború között

Koeltzsch, Ines: Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938), Oldelbourg Verlag, 2012., 432 p.

Ines Koeltzsch a két világháború közötti Prágáról szóló monográfiája három évvel megjelenése után is kevésbé ismert a magyarországi olvasóközönség számára. Nem készült róla sem rövidebb ismertetés, sem kritika, ami ugyanakkor nem meglepő, hiszen az egykori Osztrák–Magyar Monarchia utódállamairól, ezen belül is a Csehszlovákiáról szóló nem angol nyelvű munkák rendre elkerülik a magyarországi történészek nagy részének figyelmét.

Tripolisz, három vagy két nemzet városa, csehek, németek és zsidók metropolisza: ilyen és ehhez hasonló megnevezések uralták a Prágáról szóló visszaemlékezéseket, irodalmi műveket, valamint a városról szóló történeti és irodalomtudományi diskurzusokat a 19. század végétől a 20. század közepéig. A három nemzet városát bemutató narratíva elsősorban a zsidó perspektívát jelenítette meg és gyakran még ma is felbukkan, például a prágai születésű író, Vilém Flusser írásaiban.¹ A korabeli cseh és német Prága-elbeszélések szerint pedig a város két egymással szemben álló társadalomra esett szét. Koeltzsch könyvében arra volt kíváncsi, hogy mennyiben tükrözte a valóságot ez a két-, illetve háromosztatú Prága-kép a két világháború közötti időszakban.

¹ Lásd például Vilém Flusser: *Bodenlos. Eine philosophische Autobiographie*. Bensheim: Bollmann, 1992.

A szerző igyekszik meghaladni azt a mára már elavult és kissé nosztalgikus megközelítést, amely a nemzetiségek szimbiózisaként, az egyes etnikai csoportok békés együttéléseként írja le egy multietnikus közép-európai város 19. és 20. századi társadalomtörténetét. A mai cseh főváros egykori heterogén valóságát azonban nem is az egymás ellenében fejlődő párhuzamos nemzetépítések összeütközéseként szemléli, hanem Anna Veronika Wendland által inspirálva integrált várostörténet írására (integrierten Stadtgeschichte) tesz kísérletet. Ezáltal kutatásának tárgya nem elsősorban maga a város mint egész, hanem a címben megjelölt három etnikai csoport egymásba fonódó kapcsolatai, egymáshoz való viszonya a városban.

A történész abból a feltételezésből indult ki, hogy a nemzetek, nemzeti kisebbségek, etnikai csoportok olyan elképzelt közösségek, melyeket az ember hoz létre, s amelyek megkonstruálása során magába olvasztja az adott csoport korábban is meglévő közösségi szolidaritását, kulturális adottságait és történelmi emlékezetét. A legújabb városszociológiai és várostörténeti szakirodalom mellett Koeltzsch ezért nem meglepő módon olyan, ma már szinte klasszikusnak számító szerzők értelmezéseit is felhasználta munkája megírásához, mint Benedict Anderson nemzet-felfogását az *elképzelt közösségekről* és Jonathan Y. Okamura *situational ethnicity* elméletét.

A módszertani és elméleti alapokról értekező bevezetőt követően Koeltzsch önálló fejezetben vizsgálja a két világháború közötti csehszlovák népszámlálási adatokat, illetve arra is kitér, hogy a korabeli cseh és német nyelvű, zsidó és nem zsidó szakértők miként értelmezték ezeket az eredményeket. Az 1930-ban mintegy 830 ezer fő csehszlovák állampolgársággal rendelkező prágai lakos több mint 93%-a vallotta magát csehszlovák nemzetiségűnek, 5% volt a németek és 0,8% a zsidó nemzetiségűek aránya,² tehát a csehszlovák főváros lakosságát a statisztikák szerint kevésbé jellemezte etnikai és vallási heterogenitás. A fejezet egyik legnagyobb érdeme, hogy Koeltzsch a népszámlálásokat nem megkérdőjelezhetetlen adathalmazokként, hanem a csehszlovák nemzetépítés

egyik fontos eszközeként kezeli. A szerző ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy az 1921-ben bevezetett zsidó nemzetiség, amely a térségben az egyetlen nem nyelvhez kötött nemzetiségi kategória lett, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a zsidókat a német és cseh diskurzusokban nemzeti közömbösséggel vagy éppen oportunizmussal vádolják. Mindeközben az új nemzetiség a zsidóság számára a nemzeti konfliktusok és elvárások keresztüztüében egyfajta neutrális stratégiát jelentett. Ugyanez a gondolat Rebekah Klein-Pejšová szlovákiai zsidóságról szóló, 2015-ben megjelent kötetében is visszaköszön.³ Koeltzsch a zsidók nyelvhasználatának és iskolaválasztási stratégiáinak elemzésén keresztül emellett azt is megállapítja, hogy az elméleti bevezetőben tárgyalt *situational ethnicity* Prágában leginkább a zsidóságot jellemezte.

A monográfia harmadik esettanulmánya, mely a *Szimbolikus határvonalak, Cseh–zsidó–német interakciók a várospolitikában* címet viseli, szintén a nemzeti homogenizáció kérdésének korabeli diskurzusokban való megjelenésével foglalkozik. A vizsgálat tárgya ezúttal maga a prágai városi képviselő-testület és az ott zajló politikai csatározások. A prágai cseh többségű városvezető elit folyamatos ellentmondásokba ütközött munkája során. A cseh nemzetépítő politika kettőssége elsősorban a Prága polgármesteri székét hosszú időn át betöltő Karel Baxa személyében testesült meg, aki ismert volt antiszemita hozzáállásáról, de aki ennek ellenére képes volt együttműködni a zsidó, ezen belül a cionista erőkkal. A cseh elit célja az volt, hogy Prága kisebbségeit minden lehetséges eszközzel marginalizálja, s Prágának ezzel megkérdőjelezhetetlenül szláv arculatot alakítson ki. A fővárosnak ugyanakkor nemcsak a „csehszlovák” nemzet szimbolikus központjának szerepét kellett betöltenie, hanem nyitottnak kellett maradnia Európa felé, modernitást és a toleranciát sugározva magáról. Ez utóbbit pedig csak a kisebbségekkel való kényszeres együttműködés révén lehetett elérni. Az 1930-as évek közepétől persze itt is radikalizálódtak az antiszemita erők, melynek kapcsán a szerző kifejti, hogy nem ért egyet azzal a vélekedéssel miszerint a cseh antiszemitizmus a csehek és németek közti versengés

² Ines Koeltzsch: *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)*. Oldelbourg Verlag: München, 2012., 356.

³ Rebekah Klein-Pejšová: *Mapping Jewish Identities in Interwar Slovakia*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2015., 144.

mellékterméke lett volna. A közélet vehemens antiszemita retorikája Prágában is radikalizálta a tömegeket, ezzel előkészítve a talajt az 1938 utáni események számára.

Ines Koeltzsch kötetének utolsó két fejezete a prágai nemzetiségek kulturális találkozási pontjait próbálja meg körüljárni. Itt is főként a zsidóság kerül a kutató vizsgálatának középpontjába. Prágai zsidó értelmiségiek egy csoportja arra törekedett, hogy hidat építsen a cseh és a német kultúra között, ezzel egyfajta köztes nemzet (middle nation) képviselőiként léptek fel. Koeltzsch a *Die Wahrheit*, a *Prager Presse* és a *Poistomnost* című prágai lapokat elemezte, s ezek alapján arra jutott, hogy ez a közvetítés nem volt átütő sikerű, mivel a zsidó értelmiség nem volt képes túllépni a domináns etno-nemzeti paradigmán.

A kötet utolsó fejezete a városi térhasználatot, s ezzel párhuzamosan a mindennapi etnicitást veszi górcső alá, mellyel a szerző kilép az elit-kutatás kereteiből és könyvében a prágai cseh, német és zsidó átlagember nemzeti identitásának, hovatartozás-tudata változásának megértésére is kísérletet tesz, betekintés nyújtva ezáltal a teljes prágai társadalom közösségi életébe.

Ines Koeltzsch munkája, melynek kutatása során nemcsak levéltári anyagokat, korabeli publicisztikai írásokat, statisztikákat, visszaemlékezéseket, de filmeket és képi forrásokat is felhasznált, összességében inspirálóan fog hatni a közép-európai várostörténeti kutatások egészére. Elsősorban az angolszász, német és cseh módszertani szakirodalmat felhasználó, a párhuzamos nemzetépítéseket egymáshoz való viszonyában vizsgáló, egyúttal élvezetes olvasmány mindazok számára, akik a 20. század eleji társadalomtörténettel és interetnikus kapcsolatokkal foglalkoznak.

Szeghy-Gayer Veronika

RESUME

János MÁRTON

Teacher Training in Transylvania from the Perspective of the Participants: Who, Why and How?

This paper analyses Transylvanian teacher training and their students' perception of the pedagogical profession, the quality of training and the institutes themselves. Furthermore it examines the candidates' professional and personal plans for the future. Participants of the survey are studying in the Hungarian language at the secondary and higher educational levels of the teacher training system of Romania. They will be qualified as elementary teachers and kindergarten teachers. The broader framework of the study is a comparative survey carried out for neighbouring countries of Hungary. In the case of Romania 1150 preservice teachers of 14 teacher training institutions were involved in the research during the 2014/15 academic year.

Tünde MORVAI

The New Generation of Hungarian Teachers in Slovakia

In Slovakia 336 preservice teachers were examined, who are studying in four Hungarian language teacher training institutions. Two of the institutions offer teacher training at the tertiary level, the other two on the secondary level. The aim of our research was to map out motivations of students for choosing Hungarian language teacher training programmes in Slovakia. Students choose their institutions because they are interest in the teaching profession, but the main attraction was the opportunity to learn in the Hungarian language. Future teachers of Hungarian minority schools are willing to teach in Hungarian schools, especially in Slovakia. However they also think that they would be able to work in the Slovak language as well.

Viktória FERENC

Individual and Institutional Factors in Subcarpathian Hungarian Teacher Training Programmes: Who will be Our Future Teachers?

Teachers' and their training institutions have a significant responsibility regarding the (good or bad) performance of the whole educational system. This paper analyses the perspective of the Hungarian educational system in Ukraine (Subcarpathia) regarding the characteristics of the future teachers and their training. Based on the data gathered by a fully comprehensive survey (200 students studying in the Hungarian language in primary and kindergarten teacher training programmes at three institutes) my aim was

to identify the role of the individual factors (characteristics of the preservice teachers) and institutional characteristics (the structure and quality of the training) that impact on the process of becoming teachers. It also takes into consideration that the candidates will teach in minority schools. This extended teacher role contains “extra” tasks like evolving values in children like tolerance, mutual respect, empathy and positive attitudes towards the language and culture of other ethnicities living in the same area. The respondents are generally satisfied with the quality of teacher training and most of them are willing to teach. However the research found that they are not always fully prepared for teaching in a multicultural, multilingual context (in comparison to other participant countries foreign and titular language skills here are at the lowest, and they are the least accepting towards other ethnicities).

ÁGYAS Réka

Career Orientation of Prospective Teachers in Vojvodina: did We Learn More as Pupils or as Teachers!?

The introductory part of the study sums up the most important data on Hungarian language education in Vojvodina, Serbia. The second part shows the regional results of a comprehensive survey carried out in four neighbouring countries of Hungary on the career orientation of preservice teachers. In Vojvodina there are two institutions where teacher training is carried out in the Hungarian language. On their behalf 194 participants were surveyed. In Vojvodina most of the preservice teachers are first-generation graduates. Results show that the motivations that lead to choose the teaching profession are rational and symbolic at the same time. In the case of students in both institutions the main motivation was to obtain an education which fits their interests, secondly the exposure to a well-educated teaching staff, and finally the possibility of learning in their mother tongue. The respondents distanced themselves from the following answers: „I only want a degree, no matter in which major”, „It can be done with little effort”. This supports the conscious choice of the profession, and it also means that the future teacher base is not formed from dropouts. It seems that 81% of the students are willing to work as teachers. Accordingly, the present preservice teachers see their prospects in education and they are satisfied with the instruction they are getting during the training.

Balázs VIZI

Minorities and International Organisations from a Political Perspective

During the 1990s a solid legal regime of minority rights protection was developed at the international level. New instruments – such as the Framework Convention or the Language Charter within the Council of Europe – and new institutions, like the position of OSCE High Commissioner on National Minorities, opened new political forums for minority representatives. To some extent – mainly through the mechanisms offered by

these instruments – minorities were becoming actors in international relations. From another perspective both within and outside the EU there is much discussion about decentralization and minority claims for autonomy. European integration indeed may offer new opportunity structures for some minority, nationality movements.

Péter VARGA

Electoral Rights of National Minorities in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights

Judgements delivered by the European Court of Human Rights in cases concerning national minorities have significantly shaped the overall jurisprudence of the Court on electoral matters. This paper examines the applied test of proportionality and the issues of discrimination. It argues that, although the Convention system guarantees substantially lower standards of protection in this field, the Court has set out in its case-law the limits of a States’ room for manoeuvre in restricting minorities’ participation in elections and has significantly shaped the standards of protection against arbitrary decisions by national election authorities.

Péter CSEKE

New Transylvanian Orientation at the Turn of 1929/1930

The college magazine entitled “Erdélyi Fiatalok” (Transylvanian Youth) organizing the advocacy forum of Hungarians living in Romania published its agenda on 22 September 1937. It contained the following main theses: 1. The creation of a unity the spiritual foundation of which is the identity evolving from the national sentiment; its associative basis is the people. 2. Unity must be created with the systematic cooperation of intellectual forces. 3. Actions so far fragmented need to be coordinated in accordance with the principles of the Constitution.

A szemle rovat forrásai

Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft
und Geistesgeschichte (Németország)

Hadtörténeti Közlemények (Magyarország)

Journal of Contemporary History (Egyesült Királyság)

The Journal of European Economic History (Olaszország)

Oldelbourg Verlag (Németország)

Slavânovedenie (Oroszország)

Slavic Review (Amerikai Egyesült Államok)

Spiegelungen (Németország)

Transylvanian Review (Románia)

Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung (Németország)

E SZÁMUNK SZERZŐI

ÁGYAS Réka

Szociológus, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka

CSEKE Péter

Irodalomtörténész, egyetemi tanár, Babeş-Bolyai
Tudományegyetem Újságírói Tanszék

FERENC Viktória

Nyelvész, kutató, Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Budapest

MÁRTON János

Oktatáskutató, Omnibus KFT, Gyergyószentmiklós, Románia

MORVAI Tünde

Doktorandusz, ELTE PPK, Neveléstudományi Doktori Iskola,
fiatal kutató, MTA TK Kisebbségkutató Intézet

VARGA Péter

Jogász, doktorandusz, ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori
Iskola

VIZI Balázs

Jogász, tud. főmunkatárs, MTA TK Kisebbségkutató Intézet,
docens, Nemzeti Közszerológati Egyetem Nemzetközi és Európai
Tanulmányok Kar Nemzetközi Jogi Tanszék

